

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

ANTROPOLOJİ

SAYI 47

ISSUE 47

Aralık 2023

December 2023

ISSN: 0378-2891

eISSN: 2687-4296

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

ANTROPOLOJİ

ISSN: 0378-2891

eISSN: 2687-4296

SAYI / ISSUE 47

**Aralık / December
2023**

ANKARA

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

ANTROPOLOJİ

Fakülte Adına Sahibi

Owner on behalf of the faculty

Prof. Dr. Levent Kayapınar
Dekan / Dean

Baş Editör ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Editor-in-Chief

Prof. Dr. Ayla Sevim Erol

Yardımcı Editörler

Co-editors

Hakan Mutlu
Sibel Önal
Öznur Gülhan
Ü. Berna Küçükoglu Öngören

Mizanpaj, Yayın ve Dil Editörü

Layout and Copyeditor

Hakan Mutlu

Editörler Kurulu

Editorial Board

Ayla Sevim Erol
Başak Koca Özer
İsmail Özer
Mehmet Sağır
Timur Gültekin
Ceren Aksoy Sugiyama
Halil Çağlar Enneli
Meryem Bulut
Yeşim Doğan
Hakan Mutlu
Sibel Önal
Öznur Gülhan
Ü. Berna Küçükoglu Öngören

Bilimsel Danışma Kurulu

Scientific Advisory Board

Bu kısım her sayıda güncellenmektedir. Erişim için:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/antropolojidergisi/page/11187>

This section is updated with each issue. To access:

<https://dergipark.org.tr/en/pub/antropolojidergisi/page/11187>

Yazışma Adresi ve Yayın İdare Merkezi

Editorial Correspondance Address

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü, 06100
Sıhhiye, Ankara / TÜRKİYE (TURKEY)
Tel: +90 312 310 32 80 / 1152 – 1159
E-posta / E-mail: antropoloji@ankara.edu.tr

Yayıncı

Publisher

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü
<http://antropoloji.humanity.ankara.edu.tr>

Ankara University

Faculty of Humanities (DTCF), Department of Anthropology

Atatürk Bulvarı 45, 06100
Sıhhiye, Ankara / TÜRKİYE
Tel: +90 312 310 32 80 / 1152

E-posta / E-mail: antropoloji@ankara.edu.tr

Yayımlanma Tarihi / Date of Publication: 31 Aralık / December 2023

47. sayının hakemleri

Reviewers in the 47th issue

Alim Koray Cengiz (Hatay Mustafa Kemal)
Ayşe Gül Akalın Orbay (Ankara)
Barış Mutluay (Hacettepe)
Başak Koca Özer (Ankara)
Can Yümnü Gündem (Batman)
Cansev Meşe Yavuz (Van Yüzüncü Yıl)
Ceren Aksoy Sugiyama (Ankara)
Çiğdem Gençler Güray (Ankara)
Çilem Sönmez Sözer (Hatay Mustafa Kemal)
Deren Çeker (KKTC Sağlık Bakanlığı /Northern Cyprus Ministry of Health)
Derya Silibolatlaz Baykara (Gaziantep)
Elif Koparal (Mimar Sinan)
Filiz Yenişehircioğlu (Koç)
Fırat Koç (Hitit)
Göknur Bostancı (Ege)
Halil Çağlar Enneli (Ankara)
Hasan Münüsoğlu (Ankara)
Hatice Çınar (Selçuk)
İsmail Özer (Ankara)
Levent Keskin (Ankara)
Mehmet Fuat Levendoğlu (Van Yüzüncü Yıl)
Mehmet Sağır (Ankara)
Merve Gümrükçü Uslu (Burdur Mehmet Akif)
N. Damla Yılmaz Usta (Süleyman Demirel)
Nazan Karaoğlu (Necmettin Erbakan)
Nilgün Demirel İli (İğdır)
Okşan Başoğlu (Ankara Hacı Bayram Veli)
Rabia Ebrar Akıncı (İstanbul)
Sefer Yetkin Işık (Bartın)
Sera Yelözer (Bordeaux)
Tolga Köroğlu (Bağımsız)
Yaşar Bilge (Ankara)
Yıldırım Özbek (Akdeniz)
Zeynep Çizmeçi Öğün (Ankara)
Zeynep Nagihan Kahveci (Ankara)

Dergi adı – Kısa adı

Antropoloji – Antropol.

Dergi hakkında

Antropoloji (bilinen adı ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi), bölümümüzün kurucusu Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu editörlüğünde 1963 yılında Türkiye’de yayımlanmaya başlanan ilk ve tek, hakemli Antropoloji alanı dergisidir. Antropoloji, Türkiye’de yalnızca antropolojik bilimlere özgü tek dergi olma özelliğini hâlâ sürdürmektedir.

ISSN/eISSN

0378-2891 / 2687-4296

Derginin amacı

Antropoloji, Türkiye’de Antropoloji ve ilgili bilimler üzerine çalışan akademisyenler, araştırmacılar ve öğrencilerin Türkçe ve İngilizce yayın yapabilmesini sağlamak, ayrıca bu alanda nitelikli akademik yayınların, başta Türkçe olmak üzere, toplumsal ve bilimsel gelişime katkı sağlaması için bir ortam sunmak amacıyla gütmektedir.

Dergideki yayın çeşitliliği

Dergi, antropoloji ile ilgili tüm bilim dallarından özgün araştırma ve değerlendirme makalelerini, vaka raporlarını, çevirileri, kitap incelemelerini, bilimsel faaliyet değerlendirmelerini, biyografileri ve gerekli duyuruları kabul etmektedir.

Derginin kapsamı ve kitlesi

Dergi, paleoantropoloji, fizikî antropoloji, sosyal/kültürel antropoloji ve adli antropoloji ana başlıkları altında çok geniş kapsamda konuları içeren makaleler kabul etmektedir.

- **Paleoantropoloji:** İnsan paleontolojisi, biyoarkeoloji, hominin filojenisi, taş alet kültürleri, antik DNA ve paleogenetik çalışmaları, paleontoloji/sistematik paleontoloji, paleodemografi, iskelet biyolojisi, osteoloji, insan iskeletlerindeki epigenetik karakterler, paleopatoloji, tafonomi, paleodontoloji, geometrik morfometri...
- **Fiziki antropoloji:** İnsanda büyüme gelişme, ergonomi, spor antropolojisi, gerontoloji, antropometri, somatometri, insanda biyolojik çeşitlilik, ekoloji, vücut kompozisyonu...
- **Sosyal/kültürel antropoloji:** Din antropolojisi, siyasal antropoloji, sanat antropolojisi, medikal antropoloji, beden antropolojisi, felsefi antropoloji, toplumsal cinsiyet, akrabalık ve sosyal organizasyon, kimlik/etnisite, etnografik çalışmalar...
- **Adli antropoloji:** Adli antropoloji, adli kimliklendirme, yeniden yüzlendirme, adli tafonomi...

Yazarlar bu konu başlıkları haricinde alanla ilgili olduğu hâlde listelenmemiş konulara dair çalışmalarını yollamak konusunda da özgürdürler.

Dizinleme

[ULAKBİM TR Dizin \(Fen Bilimleri / Sosyal ve Beşeri Bilimler\)](#)

[EBSCO Academic Search Complete](#)

[Sosyal Bilimler Atf Dizini \(SOBIAD\)](#)

[Directory of Open Access Journals \(DOAJ\)](#)

Yayın türü ve aralığı

Antropoloji yerel, süreli, hakemli ve akademik bir dergidir. Birincisi Haziran’da, ikincisi Aralık’ta olmak üzere, yılda iki sayı olarak yayımlanır. Makale alımları, ilgili sayının yayımından bir buçuk ay önce kapanır (15 Nisan ve 15 Ekim). Belirtilen bu sürelerden sonra gönderilen makaleler, sıklıkla bir sonraki sayı için değerlendirmeye sokulur. Hakem değerlendirme ve editöryal süreci tamamlanarak yayına kabul edilen makaleler, Haziran veya Aralık sayılarının tamamının yayımlanması beklenmeden “Erken Görünüm” şeklinde yayımlanabilir, bahsi geçen aylarda sayının tamamının yayımlanması ardından ise yayının süreci kesin olarak tamamlanır.

Değerlendirme süreci

Antropoloji çift kör hakemli bir değerlendirme politikası izlemektedir. Dergiye yollanan çalışmaların yayımlanıp yayımlanmayacağına, editörlerin belirlediği en az iki kör hakemin değerlendirmelerine göre karar verilir. Hakemlerden biri, çalışmanın dergide yayımlanmasının uygun olmadığı yönünde bir fikir belirtir, diğeri ise yayımlanabileceğine dair bir değerlendirme yaparsa, çalışma en az bir başka hakeme daha gönderilir ve o hakem(ler)in vereceği cevaba göre son karar belirlenir. Kısacası, bir makalenin dergide yayımlanabilmesi için en az iki hakemden, düzeltmeli veya değil, olumlu bir değerlendirme alması gerekmektedir.

Dergi yönetimi, dergiye yollanan her çalışmanın yayımlanacağı garantisini vermemektedir. Bilimsel etiğe aykırı yazılar ve/veya derginin odak ve kapsamına girmeyen çalışmalar, hakemlere gönderilmeden önce editörler tarafından da reddedilebilirler. Alan editörü ve hakemlerin kabul ettiği bir makale de aynı şekilde baş editörün gerekçeli kararına göre yayımlanmaya da bilir.

Açık erişim, telif, lisanslama ve yeniden kullanım politikası

Antropoloji, DergiPark platformunda [Budapeşte Açık Erişim Girişimi](#)’ne uygun şekilde yayımlanan açık erişimli ve ücretsiz bir dergidir; yazar(lar)dan hiçbir şekilde, şekli ve miktarı ne olursa olsun, makale gönderme veya işleme ücreti ve benzeri başka bir ücret talep etmez. Yayımlanan içeriklerin tamamı, sadece akademik kurum ve kuruluşların erişimine değil, internet erişimi olan herkesin kullanımına açıktır. Açık erişim politikasıyla, yayımlanan makale ve çalışmaların, bilimin ve bilimsel yöntemin geliştirilmesine katkı sağlaması amaçlanmakta, bilimsel bilgiye herkesin kolayca ve bir ücret ödmeden ulaşabilmesi hedeflenmektedir.

Antropoloji’de yayımlanan makaleler ve diğer yazıların tümünün yayın hakkı [Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı \(CC BY-NC 4.0\)](#) altında lisanslanmıştır. Yani yayımlanan makale ve diğer muhtelif yazılar, başka yayınlarda ancak uygun referans gösterilerek, lisansa bağlantı sağlanarak, değişiklik yapıldıysa belirtilerek ve ticari amaç gütmeyerek kullanılabilirler. Kısaca yazar(lar) veya okuyucu(lar) herhangi bir maddi çıkar gözetmeksizin, Antropoloji’deki yayınları basılı ve/veya elektronik olarak çoğaltmakta ve/veya yaymakta özgürdürler. Bu durum yine de lisans sahibi olarak Antropoloji’nin sizi ve çalışmanızı onaylayacağı anlamına gelmek zorunda değildir.

Yasal sorumluluk politikası

Antropoloji’de yayımlanan makalelerin, her türlü muhtelif yazının ve görsellerin içeriği ve bundan doğabilecek olan hukukî sorumluluk(lar) yazarların kendilerine aittir. Herhangi bir fikri hak/telif hakkı ihlali sonucu üçüncü kişi ve/veya kişilerle istenilebilecek hak talebi ve/veya hukukî işlemlerde, Ankara Üniversitesi’nin ve/veya Antropoloji adına görev yapan kişilerin hiçbir sorumluluğu yoktur. Bu gibi durumlarda akademik, bilimsel, etik ve hukukî tüm sorumluluk yazara veya yazarlara aittir. Yazılar tarafından beyan edilen görüşler ve/veya fikirler editörlerin ve/veya yayıncıninkilerle bağdaşmak durumunda değildir.

Arşivleme

Antropoloji’ye gönderilen makale ve benzeri muhtelif yazılar ile bunlara ait yardımcı bilgi ve belgeler, dergi yönetimi gözetiminde arşivlenmek üzere süresiz olarak tutulmaktadır.

Derginin 2013 öncesi sayılarına şimdilik [Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi](#)’nden, 2013 sonrası sayılarına ise [DergiPark’taki sayfası](#)ndan ulaşılabilir.

İntihâl

Antropoloji, değerlendirilmek için yapılmış gönderileri [iThenticate®](#) yazılımı ile değerlendirmeye almaktadır. Bir gönderinin hakemlere yollanabilmesi için izin verilen en yüksek benzerlik oranı, alıntı ve kaynakça hariç, %15’tir. Bu değerden yüksek bir benzerliğe sahip gönderilerin değerlendirilme süreci iptal edilecektir. Gönderilmiş bir çalışmanın benzerlik oranı %15’in altında çıkmasına rağmen akademik yöntem ve etiğe aykırı olduğu anlaşılır ise, çalışma kaynak gösteriminde tutarsızlık, amaçlı yanlışlık ya da sahtecilik gösteriyorsa benzerlik oranına bakılmaksızın reddedilir veya yeniden yazılması istenebilir.

Etik

Dergiye gönderilecek bilimsel yazılarda, [ICMJE](#) (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile [COPE](#) (Committee on Publication Ethics) standartları dikkate alınmalıdır.

Antropoloji - Antropol.

0378-2891 (Basılı)

2687-4296 (Elektronik)

<http://antropolojidergisi.ankara.edu.tr>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/antropolojidergisi>

Gönderim

Üyelikler

Antropoloji'ye yapılacak gönderimler, derginin [DergiPark platformundaki sayfası](#) aracılığıyla, "Makale Gönder" kısmından yapılmaktadır. E-posta yolu ile yollanan gönderiler dikkate alınmayacaktır. DergiPark'ta kullanıcı kaydı olmayan sorumlu yazarların, ve tercihen tüm yazarların, kendilerine ücretsiz bir hesap açmaları gerekmektedir.

Yazarlıklar

Gönderi işlemine geçildiğinde, sistem tarafından istenilen makale üst verilerinin girilmesinin ardından birden fazla yazarlı gönderiler için yazarların eklenmesi gerekecektir. Gönderi yapılan çalışmanın tüm yazarlarının ORCID numaralarının olması zorunludur. ORCID numarası olmayan araştırmacıların kendilerine [ilgili sayfadan](#) ücretsiz bir numara almaları gerekmektedir.

Dosyalar ve ek bilgiler

"Dosyalar" aşamasında gönderi yapacak sorumlu yazara dergi bilgilerinin bulunduğu bir bilgi paketi ve telif hakkı formu sunulmaktadır. Sorumlu yazarın telif formunu doldurup imzalaması ve çalışmasının tam metni ile birlikte sisteme yüklemesi gerekmektedir. Telif formu olmadan makale yollama işlemi gerçekleşmez. Yazarlar gönderecekleri çalışmalarına ait görsel malzeme, veri seti tabloları gibi ek dosyaları da bu aşamada ekleyebilirler.

Varsa ek bilgilerin de doldurulması ardından "Gönderi Önizleme" bölümünde yapılacak son kontrolün ardından, varsa yazarın editöre iletmek istediği notları ile birlikte gönderim işlemi tamamlanabilir.

Önemli noktalar

1. Gönderilerin tam metinleri sisteme tercihen .docx uzantılı metin dosyaları olarak yüklenmelidir. Metin dosyasının içeriği şablon kullanılmadan normal bir şekilde oluşturulmuş olmalı, herhangi bir özel formatlama kullanılmamalıdır. Gönderi dosyalarında Times New Roman, Arial, Calibri gibi jenerik yazı tipleri kullanılmalıdır.
2. Yazarlar dergiye gönderim yaptıklarında, ilgili çalışmalarının daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olduğunu, hâlihazırda aynı anda başka bir dergiye veya dergilere yayımlanmak veya değerlendirilmek üzere gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

Sınırlamalar ve genel gönderi kuralları

1. Antropoloji genel yayın formatı olarak APA 7'yi kullanmaktadır.
2. Araştırma ve değerlendirme makalelerinde kelime sayısı, dipnotlar ve kaynakça dâhil olmak üzere 10000'i geçmemelidir.
3. Kitap incelemeleri ve bilimsel toplantı değerlendirmeleri için kelime sayısı toplam 7000'i geçmemelidir.
4. Araştırma makalelerinde başlık sistemi şu şekildedir: Giriş, Gereç ve Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuç. Yazar(lar) uygun gördükleri şekillerde alt başlıklar eklemekte özgürdür; ancak başlıklara numara verilmemelidir.
5. Değerlendirme makalelerinde başlıklar yazar(lar)ın uygun gördüğü şekilde uyarlanabilir; ancak Giriş ve Sonuç başlıkları bulunmak zorundadır.
6. Yazar(lar) istediği takdirde yazılarının sonuna, kaynakçalarından önce Teşekkür başlığı ekleyebilirler.
7. Çeviri makaleler için çevirmenler, yapacakları çevirinin fikri hak işlemleri için yapmaları gereken yazışmalardan kendileri sorumludurlar. Çevirmenler, yaptıkları çevirinin asıl dilinde yetkin olduklarını kanıtlamak ve aldıkları resmî izinleri de sisteme ek dosya olarak yüklemek kaydıyla yazılarını gönderebilirler.
8. Öz/Abstract 250'şer kelimeyi geçmemeli ve anahtar kelimelerin sayısı en az üç, fazla yedi olmalıdır. Her makalede Türkçe ve İngilizce Öz/Abstract ile her iki dilde makale ismi olmalıdır.
9. Paragraf girişleri "Boşluk" tuşu ile değil, "Tab" tuşu ile yapılmalıdır.

Görsel ve tablo kullanımı

1. Makale içinde kullanılan resim/grafik/şekil gibi görsellere metin içinde atıfta bulunulmalı ve görsellerin başklandırma ve açıklamaları görsellerin altında yer almalıdır.
2. Çalışmada kullanılan her türlü görsel öncelikle tam metin içinde yer almalı, ancak gönderi yayına kabul edilirse değerlendirme süreci bitip yayın aşamasına gelindiğinde dijital yayıncılığa uygun kalite ve büyüklükte, tercihen 300 DPI çözünürlükte ve .tif formatında sisteme ek dosya olarak yüklenmelidir. Sistemin izin vermeyeceği boyutta olan görsel dosyalar için antropoloji@ankara.edu.tr adresine bulut paylaşımı yapılabilir.
3. Yazarlar makale içerisinde kendi üretimleri olmayan görsel malzemeyi kullandıkları takdirde görselin kaynağını belirtmekle ve varsa yayın hakkını elinde tutanlardan izin almakla yükümlüdürler.
4. Metin içerisinde kullanılan tablolara metin içinde atıfta bulunulmalı ve tabloların başklandırma ve açıklamaları tabloların üstünde yer almalıdır.

5. Tablolar hazırlanırken tablo için tablo kullanımından kaçınılmalı, özel bir formatlama kullanılmamalıdır. Tablolara ait dipnotlar varsa sayfanın altına değil, tablonun altına konulmalıdır.

Dergi formatı, alıntılar, dipnotlar ve kaynak gösterme

1. Yazar(lar), gönderimlerinde metin içi ve metin sonu kaynakçaları ile gönderinin genelini APA 7 formatına göre düzenlemekle yükümlüdürler.
2. Gönderimlerde diğer kaynaklardan yapılacak doğrudan alıntılar 40 kelimedenden kısa ise çift tırnak içinde "....." biçiminde, kaynağı ve doğrudan alıntının sayfa numarası ile birlikte verilmelidir. 40 kelimedenden fazla olan alıntılar sağ ve soldan bir sekme içeride olacak şekilde ve tırnak işaretleri olmaksızın yazılmalıdır. Alıntı yapılan metinde aralarda bazı cümleler atlanıyorsa atlanan yer [...] şeklinde belirtilmelidir ve doğrudan alıntının asıl kaynaktaki sayfa numarası belirtilmelidir.
3. Dipnotlar yalnızca ana metin içerisinde yer alması uygun görülmeyen ve metnin akışını bozabilecek notlar için kullanılmalı ve 10 punto ile yazılmalıdır. Gereksiz dipnot kullanımından kaçınılmalıdır.
4. Metin içerisinde ve dipnotlarda kullanılan kaynakların hepsi kaynakçada yer almak zorundadır. Aynı şekilde kaynakçada verilen kaynaklara ise metin içinde (dipnotlar dâhil) atıf verilmek zorundadır.
5. Birincil gönderi dili Türkçe olan çalışmaların hem metin içi hem de metin sonu kaynaklarında "&" ve "et al.," ibareleri olmamalı, bunların yerine "ve", çalışma üç veya üçten fazla yazarlıysa "vd.," ibareleri kullanılmalıdır; "ve arkadaşları," ifadesi yerine de "vd.," kullanımı özendirilmektedir.
6. Digital Object Identifier (DOI) numarası mevcut kaynakların DOI numaralarının metin sonu kaynakçasında <https://doi.org/10.XXXX/XXXX> şeklinde verilmesi gerekmektedir.

Antropolojik ölçümler

Gereç ve yöntem başlığında kullanılan antropolojik ölçümler (antropoetrik, osteometrik vs.) özgün yöntemler değilse, ölçümlerin asıl tanımlarının olduğu kaynaklara her ölçüm için atıf yapılmalıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı bildirimleri

Antropoloji yayınlarında sıklıkla kullanılan Uluslararası Kazı, Araştırma ve Antropometri Sempozyumu bünyesinde yayımlanan [sonuç toplantıları bildiri kitapları](#)na yapılan atıflarda, atıf yapılan yayının bulunduğu kitabın URL'si, kaynakça kısmında verilmelidir.

Ayrıca basılan bildiri kitaplarının basım tarihleri ile bildirimlerin sunulduğu toplantıların yapıldığı tarihlerinin arasında genelde iki senelik bir fark bulunduğundan, kaynak gösterilirken toplantı tarihinin değil, atıf yapılan kitabın basım tarihinin dikkate alınması gerekmektedir.

Kazılar ve kazılardan çıkan malzemeler

Antropoloji'ye gönderilen çalışmaların gereçleri arasında arkeolojik, antropolojik veya paleontolojik kazılardan elde edilen ve eser kabul edilebilecek buluntular varsa, bu buluntularla ilgili çalışma/yayın yapma iznine dair yazılı veya yazısız beyanların, gönderiyi yapan sorumlu yazarda mevcut olduğu varsayılr. Bu konuda doğabilecek anlaşmazlıklarda Antropoloji Editörlüğü sorumluluk kabul etmez.

Kaynakça biçimi

Antropoloji, American Psychological Association (APA) atf sisteminin yedinci versiyonunu kullanmaktadır. Kaynakça hazırlanırken emin olunamayan durumlarda APA 7 rehberinden yararlanılabilir.

Metin içi atf örnekleri

Tek yazarlı makale ve kitap: (Steelman, 1986), (Steelman, 1986, s. 122), Steelman'a (1986) göre...

İki yazarlı makale ve kitap: (Tolunay ve Akyol, 2006), (Tolunay ve Akyol, 2006, s. 119), Tolunay ve Akyol'a (2006) göre...

Çok yazarlı makale ve kitap: (Fredriks vd., 2005), (Fredriks vd., 2005, s. 497), Fredriks ve ekibine (2005) göre...

Yazar adı kurum ise: [Türk Tarih Kurumu (TTK), 2000], aynı kaynak tekrar geçtiğinde (TTK, 2000)

Yazar adı yok ise: (Eserin kısa adı, 1928)

Tarih yok ise: (Shanjiabatti, b.t.), (Shanjiabatti, b.t., s. 69) – bt: bilinmeyen tarih

Ardıl atf yapılan kaynaklarda sıralama alfabetik değil, kaynakların yıllarına göre artan şekilde yapılır: (Poulantzas, 1979; İnalçık, 1985; Mardin, 1989; Özbek, 2018)

Kaynakça örnekleri**Dergide makale**

Bakker, P. (2012). Romani genetic linguistics and genetics: Results, prospects and problems. *Romani Studies*, 22(2), 113-140. <https://doi.org/10.3828/rs.2012.6>

20'den fazla yazarı olan makalelerde ilk 19 yazar ile son yazar belirtilir ve arasında üç nokta (...) konulur: Leung, W., Shaffer, C. D., Reed, L. K., Smith, S. T., Barshop, W., Dirkes, W., Dothager, M., Lee, P., Wong, J., Xiong, D., Yuan, H., Bedard, J. E. J., Machone, J. F., Patterson, S. D., Price, A. L., Turner, B. A., Robic, S., Luippold, E. K., McCartha, S. R., ... Elgin, S. C. R. (2015). *Drosophila* muller F elements maintain a distinct set of genomic properties over 40 million years of evolution. *G3: Genes, Genomes, Genetics*, 5(5), 719-740. <https://doi.org/10.1534/g3.114.015966>

Kitap

- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment*. Routledge.
- Malina, R. M., ve Bourchard, C. (1991). *Growth, maturation, and physical activity*. Human Kinetics Publishers, Inc.

Çeviri kitap

Sokal, A. ve Brichmont, J. (2002). *Son moda saçmalar: Postmodern aydınların bilimi költüye kullanmaları*. (M. Baydur ve O. Onaran, Çev). İletişim Yayınları. (Özgün eserin basımı 1997).

Editörlü kitap

Özbaş, C., Terzioğlu, A., ve Yasin, Y. (Ed.) (2011). *Neoliberalizm ve mahremiyet*. Metis Yayınları.

Tek editörlü kitaptan makale

Cengizkan, A. (2009). Cumhuriyet dönemi kamusal mekânları için bir çalışma programı. G. A. Sargın (Ed.) içinde, *Ankara'nın kamusal yüzleri: Başkent üzerine mekân-politik tezler* (s. 215-245). İletişim Yayınları.

Çok editörlü kitapta makale

Myers, F. (2006). Primitivism, anthropology and the category of 'primitive art'. C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands, ve P. Spyer (Ed.) içinde, *Handbook of material culture* (s. 267-285). Sage Publications.

Aynı yazar(lar)ın birden fazla eseri

Kronolojik olarak eski olan eser önce yazılır:

- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment*. Routledge.
- Ingold, T. (2011). *Being alive*. Routledge.

Aynı yazar(lar)ın aynı yıl yayımlanmış birden fazla eseri

Yayımlanan ilk eser, yayın yılının sonuna sırayla harf eklenerek yazılır:

- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001a). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. I. Supernumerary ossicle variations. *Journal of Anatomy*, 198(6), 689-706. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19860689.x>

- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001b). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. II. Hypostotic variations. *Journal of Anatomy* 198(6), 707-725. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19860707.x>
- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001c). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. III. Hyperostotic variations. *Journal of Anatomy* 199(3), 251-272. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19930251.x>
- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001d). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. IV. Vessel and nerve Related variations. *Journal of Anatomy* 199(3), 273-287. <https://doi.org/10.1046/j.1469-7580.2001.19930273.x>

Ansiklopedi/Sözlük maddesi

Pietrusewsky, M. (2014). Biological distance in bioarchaeology and human osteology. C. Smith (Ed.) içinde, *Encyclopedia of global archaeology*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_146

Tez

Ersoy, A. (1994). *Paşalar (Bursa-MKP) hominoidlerinin fonksiyonel morfolojisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çevrimiçi haber makalesi

Yılmaz, Y. M. (9 Ocak 2006). Antalya'nın bir simgesi zaten var! *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/antalya-nin-bir-simgesi-zaten-var-3759391>

Rapor/Rehber

T.C. Adalet Bakanlığı. (2019). *Adli İstatistikler 2018*. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı, Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü. <http://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1982019170455istatistik2018.pdf>

Film/Video:

Herzog, W. (Yönetmen) (1942). *Cave of forgotten dreams* [DVD]. IFC Independent Film.

Name of the journal – Short name

Antropoloji – Antropol.

About the journal

Antropoloji (also known as Ankara University Faculty of Letters Anthropology Journal) is the first and only peer-reviewed journal for the general anthropological field in Turkey, firstly published in 1963 under the editorial of the founder of our department Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu. The journal still keeps its peculiarity of being the sole purely anthropological journal in Turkey.

ISSN / eISSN

0378-2891 / 2687-4296

Aim of the journal

Antropoloji aims to provide a Turkish and English publication platform in Turkey for academics, researchers and students to publish on anthropology and all its related disciplines. Furthermore, the journal aims to provide a means of quality publication for the social and scientific development, especially in Turkish language.

Publication types

The journal accepts original research papers, review articles, case reports, translations, book reviews, scientific event reviews, biographies and various announcements.

Scope and readership of the Journal

Antropoloji accepts articles within an extensive scope, mainly from paleoanthropology, physical anthropology, social/cultural anthropology and forensic anthropology.

- **Paleoanthropology:** Human paleontology, hominin phylogeny, paleolithic cultures, ancient DNA, paleogenetics, paleontology/systematic paleontology, paleodemography, skeletal biology, osteology, epigenetic characters on human skeleton, paleodontology, cultural history of Anatolia...
- **Physical anthropology:** Human growth and development, ergonomics, anthropology of sport, gerontology, anthropometry, body composition...
- **Social/cultural anthropology:** Anthropology of religion, political anthropology, medical anthropology, anthropology of body, philosophical anthropology, gender studies, kinship and social organization, identity/ethnicity, ethnographic studies...
- **Forensic anthropology:** Forensic anthropology, forensic identification, facial reconstruction, forensic taphonomy etc.

Authors can also send their manuscripts about the key topics that are not listed above.

Indexing

[ULAKBİM TR Index \(Life Sciences, Social Sciences and Humanities Database\)](#)

[EBSCO Academic Search Complete](#)

[Turkish Social Sciences Index \(SOBIAD\)](#)

[Directory of Open Access Journals \(DOAJ\)](#)

Publication features and range

Antropoloji is a local, periodical and a double-blind-peer-reviewed academic journal. It is published biannually, first being in June and the second in December. The submissions are closed before 1.5 months prior the publication (April 15 and October 15). The submissions after these dates are often considered for the next issue. The manuscripts that completed their peer review and editorial phases are published online as “Early View” before the full June or December issues are published completely.

Reviewing process

Antropoloji follows a double-blind peer-review policy. At least two blind peers selected by the editor(s) decide whether the submitted manuscripts are publishable. If one of the reviewers reject the submission and deems the manuscript unpublishable while the other thinks the contrary, at least one other blind reviewer will be assigned and the final decision is made according to their call. Shortly, in order to be accepted for publication, at least two reviewers should accept a manuscript, whether with or without revisions.

The editorial does not guarantee publication to all the submitted manuscripts. Unethical works or research out-of-scope of the journal can be rejected even before sending to reviewers. Likewise, submissions can be rejected by the editor-in-chief even though the other editors or reviewers accepted them.

Open access, copyright, licensing and reuse policy

Antropoloji is an open access and a free of charge academic journal published in accordance with the [Budapest Open Access Initiative](#). The journal requests article

submission or processing charges under no circumstances. All the published contents are open not only to academic institutions, but to everyone who has access to the internet. With open access policy, we aim to contribute to science and the scientific methods by our published research and to help people to be able to reach scientific information without getting stuck behind a pay-wall.

Accordingly, all the published contents in Antropoloji are licensed under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License \(CC BY-NC 4.0\)](#). That means the published contents can be used elsewhere by giving appropriate credits, references and a link to the license. Users should also indicate if any changes to the original work have been made. Moreover, users cannot use the original and/or derived material for any commercial purposes. Briefly, the author(s) and reader(s) can reproduce and/or spread the published and/or electronic content in Antropoloji, without any commercial purposes. Nevertheless, this does not necessarily mean that Antropoloji will endorse you or your work as the licensor.

Policy for legal responsibility

The complete legal responsibility that may arise from the submissions to the journal and their contents belong solely to the authors. Anything demanded from the third parties in case of any violation of copyrights will not oblige Ankara University and/or the editorial of Antropoloji to take any responsibility. In such cases, all the academic, scientific, ethical and legal responsibility belong to the author or and/or authors. The published articles and/or ideas does not necessarily have to reflect the perspective of Antropoloji and its staff.

Archiving

The manuscripts and other various submissions and related information/documents sent to Antropoloji are kept indefinitely by the editorial for archiving reasons.

While pre 2013 issues are found in [Ankara University Academic Archive System](#) at the moment, post 2013 issues can be reached at [DergiPark page](#) of the journal.

Plagiarism

Antropoloji evaluates the manuscripts sent to be peer-reviewed with [iThenticate®](#) software. In order for the manuscripts to be even peer-reviewed, the upper limit of similarity index is 15% excluding quotes and bibliography. The review process of manuscripts having more than this rate will be declined. Furthermore, if a submission appears to be under 15% threshold but came out to be against the academic methods and ethics or includes conflicts in referencing, intended falsity or forgery, it will get declined directly regardless of its similarity index.

Ethics

The author(s) need(s) to mind the [ICMJE](#) (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and [COPE](#) (Committee on Publication Ethics) standards.

Antropoloji - Antropol.

0378-2891 (Print)

2687-4296 (Electronic)

<http://antropolojidergisi.ankara.edu.tr/en>

<https://dergipark.org.tr/en/pub/antropolojidergisi>

Submission

Registration

The submissions to Antropoloji are made through the “Submit Article” tab from the [DergiPark page](#) of the journal. The submissions made with e-mails will not be considered. The corresponding authors, preferably all authors, need to create a free DergiPark account if they do not have one.

Authorships

In the submission process, after the basic manuscript information is added, authors should be specified if the submission has more than one author. All the authors must have a registered ORCID number. If not, they must create a free account and get their unique numbers.

Files and additional information

In the “Files” step, the corresponding author (CA) is presented with an Author Information Pack and a Copyright Form. The CA needs to fill the form and upload it along with the full manuscript file. Without the Copyright Form, the submission process will not continue. The authors can upload materials, datasets and other related files in this step.

After the additional information, if available, is added, the submission process can be completed with the author’s optional notes to the editor in the “Review and Send” step.

Important notes

1. The submissions to the system should preferably be in .docx file format. The contents of the text file should be free of any special formatting or templates. The text should be written in generic typefaces such as Times New Roman, Arial or Calibri.
2. By sending their works to the journal, the authors acknowledge that their work has not been previously published elsewhere or sent for evaluation/publication to another journal or journals at the present time.

Limitations and general submission guidelines

1. Antropoloji uses [APA 7](#) for its general publication format.
2. The word count for research and review articles should not exceed 10000 including footnotes and bibliography.
3. The word count for book reviews and scientific meeting reviews should not exceed 7000.
4. In research articles the title format should be as follows: Introduction, Materials and Methods, Results, Discussion, Conclusion. The author(s) may add sub-titles as they deem necessary. However, the titles should not be numbered.
5. In review articles, the author(s) can change the titles as they see fit, but the sections must include the Introduction and Conclusion.
6. The author(s) may add an Acknowledgement title before the bibliography if they choose to do so.
7. For translations, the translators are responsible for the correspondance regarding the intellectual property of the original work. They can send their translations provided that they upload a proof of their proficiency in the original language and official permission documents.
8. The abstract (and Turkish Özet) should not exceed 250 words. The key words should be between three and seven. Each manuscript should have a Turkish and English abstract along with bilingual main title.
9. The paragraph indents should be made with the “Tab” key and not with the “Spacebar”.

Use of figures and tables

1. The authors must refer to all the visuals such as images, graphs or figures that they used in the manuscript and these must include their captions below them.
2. Each figure used in the manuscript should be included in the full text file. If the submission is accepted for publication, the CA should upload these preferably in 300 DPI resolution .tif formatted files that are suitable for digital publishing. For very large files, cloud-sharing can be directed to antropoloji@ankara.edu.tr address.
3. The author(s) bears the responsibility for giving credits to the visual materials that are not their creation and should get the permissions from the original publishers if needed.
4. The authors must refer to all the tables that they used in the manuscript and these must include their captions above them.
5. A special formatting for tables should be avoided and using tables in tables is highly discouraged. The footnotes for the tables must be given below the table and not at the foot of the page.

Journal format, quotations, footnotes and referencing

1. The author(s) should format their in-text and end-text citations according to [APA 7](#), along with the general formatting of the manuscript.
2. Direct quotations less than 40 words should be quoted between marks (“...”) with the original source information. If they are more than 40 words, they should be indented one tab on either side and be written without quotation marks. If any part of the quotation is skipped, the author(s) should indicate these parts with [...] and the original source information.
3. Footnotes should only be used if there is extra information that may flow the literary flow of the manuscript and certainly not for giving references. They should be written in 10 points with the same typeface used in the text.
4. All the in text references, including the footnotes, should be given in the references section and *vice versa*. Personal communications, if any, do not need to be specified in references.
5. If the primary language of the submission is Turkish, either in-text or end-text citations should not include the ampersand (&) or *et al.*. Instead, the author(s) should use *ve* or *vd.*. Accordingly, *ve arkadaşları* should not be used as well.
6. In the end-text citations, the sources with a Digital Object Identifier (DOI) should be specified at the end of the source as <https://doi.org/10.XXXX/XXXXXXXX>

Limitations and general submission guidelines

If the anthropological measurements (anthropometric, osteometric etc.) given in the “Materials and methods” section are not authentic, each of the sources giving the original measurements should be cited.

Proceedings of Ministry of Culture and Tourism

The citations to the [frequently-used proceedings](#) that are published within the scope of International Symposium of Excavations, Surveys and Anthropometry (tr. *Uluslararası Kazı, Arastırma ve Arkeometri Sempozyumu*) should include the URL at the end of the end-text citation.

Since the presentation date and the publication date are generally two years apart, the year given in the citation should specify the date of the proceedings book, not of the presentation itself.

Excavations and excavation materials

In case the submissions to Antropoloji include archaeological, anthropological or palaeontological finds and/or artifacts as their materials, the corresponding author is considered to have the written or unwritten permissions to study/publish these materials. The editorial of Antropoloji does not accept any liability in case of a disagreement.

Referencing style

Antropoloji uses the seventh version of American Psychological Association (APA) referencing system. When in doubt while writing the references section, the APA 7 guide can be helpful.

In-text citation examples

Single-authored article or book

(Steelman, 1986), (Steelman, 1986, s. 122), According to Steelman'a (1986)...

Two-authored article or book

(Tolunay and Akyol, 2006), (Tolunay and Akyol, 2006, s. 119), Tolunay and Akyol (2006) argues...

Multiple-authored article or book

(Fredriks *et al.*, 2005), (Fredriks *et al.*, 2005, p. 497), Fredriks and colleagues (2005) say that...

Institution as author

[World Health Organization (WHO), 2019]. When cited again (WHO, 2019)

No author

(Short name of the work, 1928)

No date

(Shanjibatti, n.d.), (Shanjibatti, n.d., p. 69) – n.d.: no date

Consequently-cited sources should be ordered chronologically, not alphabetically: (Poulantzas, 1979; İnalçık, 1985; Mardin, 1989; Özbek, 2018)

End-text reference examples

Article in journal

Bakker, P. (2012). Romani genetic linguistics and genetics: Results, prospects and problems. *Romani Studies*, 22(2), 113-140. <https://doi.org/10.3828/rs.2012.6>

The first 19 authors and the last author should be specified when citing works with more than 20 authors and an ellipsis (...) should be used between them: Leung, W., Shaffer, C. D., Reed, L. K., Smith, S. T., Barshop, W., Dirkes, W., Dothager, M., Lee, P., Wong, J., Xiong, D., Yuan, H., Bedard, J. E. J., Machone, J. F., Patterson, S. D., Price, A. L., Turner, B. A., Robic, S., Luippold, E. K., McCartha, S. R., ... Elgin, S. C. R. (2015). *Drosophila* muller F elements maintain a distinct set of genomic properties over 40 million years of evolution. *G3: Genes, Genomes, Genetics*, 5(5), 719-740. <https://doi.org/10.1534/g3.114.015966>

Book

- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment*. Routledge.
- Malina, R. M., ve Bourchard, C. (1991). *Growth, maturation, and physical activity*. Human Kinetics Publishers, Inc.

Translated book

Olivier, G. (1969). *Practical anthropology* (M. A. MacConaill, Trans.). Charles C Thomas Publisher. (Original work published in 1960).

Edited book

Özbay, C., Terzioğlu, A., ve Yasin, Y. (Ed.) (2011). *Neoliberalizm ve mabremiyet*. Metis Yayınları.

Article from edited book

- Rosenberg, M., & Redding, R. M. (2000). Hallan Çemi and early village organization in Eastern Anatolia. In I. Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic farming communities* (pp. 39-62). Kluwer Academic Publishers. https://doi.org/10.1007/0-306-47166-3_3
- Myers, F. (2006). Primitivism, anthropology and the category of 'primitive art'. In C. Tilley, W. Keane, S. Küchler, M. Rowlands & P. Spyer (Eds.), *Handbook of material culture* (pp. 267-285). Sage Publications.

Multiple works from the same author(s)

The chronologically earlier work is specified first:

- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment*. Routledge.
- Ingold, T. (2011). *Being alive*. Routledge.

Multiple works from the same author(s) published in the same year

The earliest publication is specified with alphabetically ordered letters at the end of the year:

- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001a). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. I. Supernumerary ossicle variations. *Journal of Anatomy*, 198(6), 689-706. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19860689.x>

- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001b). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. II. Hypostotic variations. *Journal of Anatomy* 198(6), 707-725. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19860707.x>
- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001c). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. III. Hyperostotic variations. *Journal of Anatomy* 199(3), 251-272. <https://doi.org/10.1046%2Fj.1469-7580.2001.19930251.x>
- Hanihara, T., ve Ishida, H. (2001d). Frequency variation of discrete cranial traits in major human populations. IV. Vessel and verve Related variations. *Journal of Anatomy* 199(3), 273-287. <https://doi.org/10.1046/j.1469-7580.2001.19930273.x>

Encyclopedia/Dictionary entry

Pietrusewsky, M. (2014). Biological distance in bioarchaeology and human osteology. In C. Smith (Ed.), *Encyclopedia of global archaeology*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0465-2_146

Thesis/Dissertation

Ersoy, A. (1994). *Paşalar (Bursa-MKP) hominoidlerinin fonksiyonel morfolojisi* [Unpublished dissertation]. Ankara University, Graduate School of Social Sciences, Ankara.

Online news article

Sabuda, M. (2020, July 150). New ancient human species bones uncovered in the Philippines. Sciworthy. <https://sciworthy.com/new-ancient-human-species-bones-uncovered-in-the-philippines/>

Report/Guide

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) (2017). *Report on the human rights situation in Ukraine*. United Nations Human Rights: Office of the High Commissioner. http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UARreport19th_EN.pdf

Film/Video

Herzog, W. (Director) (1942). *Cave of forgotten dreams* [DVD]. IFC Independent Film.

Aralık, 2023 - Ankara

Değerli Antropoloji okurlarımız,

Cumhuriyetimizin 100. yılı, dergimizin 60. yılına geldiğimiz 2023'ün son günlerinde *Antropoloji* yayın hayatına başarıyla devam etmektedir. 2023 yılının Aralık sayısı için pek çok makale gönderilmiş olmakla birlikte ne yazık ki çok az sayıda makaleyi yayımlamaya uygun bulabildik. Sizlerin çalışmalarının daha kaliteli hâle gelmesi için hakemlerimiz ve editörlerimiz adeta ince eleyip sık dokumaktadırlar. Bu nedenle 2023 yılının Aralık sayısı az sayıda makalenin yayımlandığı bir sayı olmuştur. Siz değerli yazarlarımız ve değerli okurlarımız için her zaman kaliteyi ön planda tuttuğumuz çalışmalarınızın yer aldığı dergimizi her geçen gün daha kaliteli hâle getirerek sizlere sunmaktan büyük bir mutluluk duyuyoruz ve dergimizin 2023 yılı 47. sayısını da siz okurlarımıza sunuyoruz.

Bildiğiniz üzere dergimiz kazı, laboratuvar, alan araştırmaları gibi çalışmalara dayalı, insan ve toplumlarla ilgili biyolojik evrim, değişim, gelişme, kültür, kimliklendirme, kriminal antropoloji, sosyal yapılanma, ergonomi, patoloji ve beden yapıları gibi pek çok konuyu kapsayan çalışmaların yayımlandığı bir bilimsel süreli yayındır. Böylece yayınlarımız daha çok doğa ve insana dair merak edilen, henüz keşfedilmemiş, tam anlamıyla anlaşılamayan konuları içeren çalışmalara yer vermektedir. Dolayısıyla antropoloji alanında yapılan her bir araştırmanın bilim dünyası için ne kadar önemli olduğunu bizim yazarlarımız ve okurlarımız çok iyi bilmektedir. Antropoloji dergisinde yayımlanan her bir yeni çalışma ile antropoloji alanına dair yeni bakış açıları, güncel bilimsel veriler ve daha önce yanıtlanmamış soruların cevaplarının karşılık bulduğu bilgileri sizlerle paylaşıyoruz.

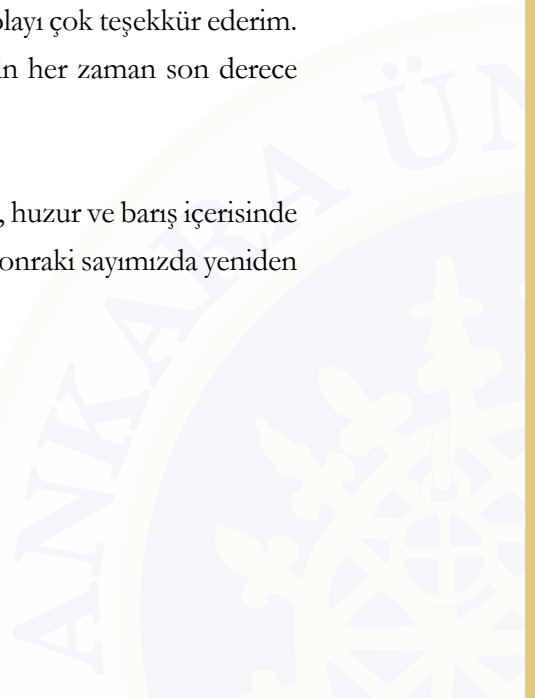
Dergimizin bu sayısında Bartın, Isparta ve Tokat'taki eski toplumlara dair üç osteoarkeolojik çalışma ile turizm antropolojisine ve İslam'daki sanat algısına dair iki değerlendirme makalesi yer almıştır. Her sayımızda olduğu gibi bu sayımızda da itinayla ve özveriyle çalışan editörler ve bilim kurulu, editör yardımcıları ve makaleleri değerlendiren değerli hakemlerimiz ile siz değerli okurlarımıza katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Siz okurlarımızın eleştiri, yorum ve değerlendirmeleri bizim için her zaman son derece kıymetlidir.

Bu vesileyle birkaç gün sonra karşılayacağımız 2024 yılının sağlık, huzur ve barış içerisinde geçmesini içtenlikle diliyor, herkesin yeni yılını kutluyorum! Bir sonraki sayımızda yeniden görüşmek dileğiyle.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL
Antropoloji Baş Editörü

ANTROPOLOJİ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Antropoloji, (47), 2023 (Aralık / December)

Araştırma / Research

Ağlayan Ağaç insanlarının paleopatolojik analizi

Paleopathological analysis of Ağlayan Ağaç population

1-15

- Serkan Şahin

Review / Değerlendirme

"İslam sanatı" imgesinin inşası ve oluşum süreci hakkında bir değerlendirme

An avaluation of the construction and formation process of the "Islamic Art" image

16-25

- Oytun Doğan

Review / Değerlendirme

Turizm antropolojisinin ana hatları

The outline of tourism anthropology

26-38

- Nurgül Çalışkan, Zeynep Çokal, Yener Bektaş

Araştırma / Research

Pisidia Antiokheiası (Yalvaç, Isparta) Bizans Dönemi (11-12. yy) kuyu iskeletlerinin ağız ve diş sağlığı

The Oral and dental health of the skeletons found in wells from Pisidia Antiocheia (Yalvaç, Isparta) dated to the Byzantine Period (11-12th CE)

39-49

- Derya Eryılmaz, Fatma Arzu Demirel

Araştırma / Research

Tokat/Niksar (Yakın Çağ) erişkinlerinde sağlık sorunları

The health problems in Tokat/Niksar (Post Medieval) adults

50-59

- Pınar Gözlük Kırmızıoğlu, Tolga Köroğlu, Ayşen Açikkol, Ömer Dağ

Düzeltilme / Erratum

DÜZELTME / ERRATUM to: Eren Kural, E., ve Özer, İ. (2023). Havuzdere (Yalova) Orta Çağ toplumu bebek ve çocuk iskeletlerinde ağız ve diş sağlığı. *Antropoloji*, (45), 81-95.

60

- Ece Eren Kural, İsmail Özer

Ağlayan Ağaç insanların paleopatolojik analizi

Serkan Şahin^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi | Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Serkan Şahin

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Fen - Edebiyat Fakültesi,

Antropoloji Bölümü, Kırşehir / TÜRKİYE

E-posta/E-mail: serkansahin@ahievran.edu.tr

Alındı/Received: 10 Eylül / September 2023

Düzeltildi/Revised: 6 Ekim / October 2023

Kabul/Accepted: 10 Ekim / October 2023

Erken Görünüm/Early View: 20 Ekim / October 2023

Yayımlandı/Published: 31 Aralık / December 2023

Öz

Ağlayan Ağaç, Bartın-Amasra'da yer alan Geç Doğu Roma Dönemine tarihlenen bir şapeldir. Amasra Ağlayan Ağaç Kazısı'ndan çıkarılan iskeletler paleopatolojik olarak incelenmiş ve elde edilen verilerin aynı döneme ait diğer Anadolu toplumlarıyla karşılaştırılması ile toplumun sağlık yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Ağlayan Ağaç toplumu cribra orbitalia görülme oranı çağdaş topluluklardan erişkin yaş altı bireylerde yüksek değerlere sahiptir. Porotic hyperostosis oranları ise çağdaşlarına yakın değerlere sahiptir. Lezyonların sıtmaya ya da demir eksikliği anemisine bağlı olduğu düşünülmektedir. Bebek-çocuk ölüm oranı ise hızlı seyreden enfeksiyonel hastalıkları akla getirmektedir. Buraya gömülen bebeklerin %88,89'u yenidoğan statüsündedir. Burası kutsal bir alandır ve bu yüksek oran vaftiz edilmeden ölen bireylerin kutsal bir alana gömülmesiyle (Hristiyanlık inancına göre) günahlarının affedilmesiyle alakalı olabilir. Toplumda erişkin bireylerde yoğun günlük aktiviteleri arasında kol ve bacak gücüne dayalı, yüksek çaba gerektiren ağır yük kaldırma ve taşıma faaliyetlerine ait izler gözlemlenmiştir. Ağlayan Ağaç toplumu beslenme açısından özellikle çocuklar için kötü durumda olduğunu söylemek mümkündür. Ancak sıtma hariç enfeksiyonel hastalıkların düşük oranı çağdaş Anadolu toplumlarından daha yüksek hijyenik ortamı göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan iskeletleri, sağlık profili, Geç Doğu Roma Dönemi, paleopatoloji

Giriş

Geçmiş dönemde yaşamış insanlar hakkında daha fazla bilgi edinebilmesi için çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalar sayesinde toplumlardan arta kalan iskelet kalıntıları da ortaya çıkarılmaktadır. İskelet kalıntılarında geçmişte yaşamış insanların yaşam biçimleri, sosyo-ekonomik yapıları, sağlık yapıları, birbirleriyle olan ilişkileri aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Toplumların yaşadıkları ortamın sürekli değişmesi, onları yaşadıkları çevreye adapte olmaya zorlamıştır. Toplumları sürekli zorlayan yaşam koşulları sadece besin rejimi ile alakalı değildir (gıda çeşitliliğinin azalması, geçim ekonomisindeki zorunlu değişiklikler,

Paleopathological analysis of Ağlayan Ağaç population

Abstract

Ağlayan Ağaç is a chapel located at Bartın-Amasra, dated to the Late Eastern Roman Era. The skeletons unearthed from the Amasra Ağlayan Ağaç Excavation were examined paleopathologically. The health structure of the society was tried to be determined by comparing the obtained data with other Anatolian societies from the same era. The incidence ratio of cribra orbitalia in the Ağlayan Ağaç society is higher in individuals under adult age than the other Anatolian societies. Porotic hyperostosis rates are similar to their contemporaries. The causes of lesions are thought to be malaria or iron deficiency anemia. Infant-child mortality rate indicates rapidly progressing infectious diseases. 88.89% of the infant buried here are newborns. This area is a sacred place and this high ratio could be the result of the belief that unbaptized individuals might be forgiven since they are buried in a sacred area (according to Christian belief). Among the intense daily activities of adults in the community, traces of heavy lifting and carrying activities that require high effort based on arm and leg strength have been observed. It is possible to say that the Ağlayan Ağaç community was in a bad situation especially for children in terms of nutrition. However the low ratio of infectious diseases (excluding malaria) indicates a higher hygienic conditions in comparison to other contemporary Anatolian populations.

Key Words: Human skeletons, health profile, Late Eastern Roman Period, paleopathology

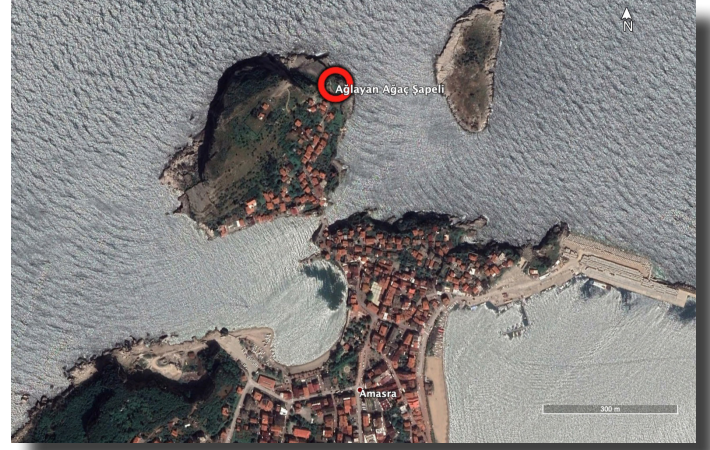
dönemsel gıda kıtlığı, kuraklık). Aynı zamanda diğer faktörler de (iklim değişiklikleri, dönemsel salgın hastalıklar, göçler, toprak kaymaları, seller, depremler ve yaşadıkları ortamdaki siyasi değişiklikler) toplumların hayatta kalabilmek için, uyum sağlamasını gerektirebilir (Bourbou, 2003; Şahin, 2019). Tüm bu faktörler de insan iskeletleri üzerinde bazı tahribatlar oluşturmaktadır. İskeletler sayesinde günümüze kadar ulaşabilen bu izler ise toplumları anlamamıza yardımcı olurlar. Amasra ilçesi, Boztepe Mahallesinde, Tavşan Adası'nın karşısında bulunan Ağlayan Ağaç Mevkii'nde (Harita 1), bir tesisin genişletme çalışmaları esnasında bulunan küçük bir şapelde Amasra Müzesi Müdürlüğü

Atf için / Cite as:

Şahin, S. (2023). Ağlayan Ağaç insanların paleopatolojik analizi. *Antropoloji*, (47), 1-15.
<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1358063>

tarafından, 2015-2016 yılları arasında yapılan kurtarma kazısı bu çalışmalardan biridir. Bu kazı esnasında şapel çevresinden insan iskelet kalıntıları ele geçmiştir.

Amasra kenti 3 bin yılı aşan tarihiyle araştırılmaya muhtaç bir ilçemizdir. Karadeniz bölgesindeki araştırmaların az olması bu bölgenin tarihinin açığa kavuşturulmasını zorlaştırmıştır. Ancak son dönemde Karadeniz Bölgesi'nde yapılan kazılar ve yüzey araştırmalarının Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından teşvik edilmesi sayesinde Amasra müzesi başkanlığında kazılar yapılmış ve Amasra ilçesinin tarihi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ağlayan Ağaç Şapeli Bartın ili Amasra ilçesi sınırlarında bulunmaktadır. Roma İmparatorluk Çağı Anadolu'sunda önemli ticaret yollarından birinde yer alan Amasra M.Ö. XII. yüzyılda Fenikeliler tarafından kurulmuş ve kente ilk olarak Sesamos adı verilmiştir. Ancak Akdeniz'deki otorite değişimi sonucunda Fenikeliler kenti terk etmişlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda ise kente İyonya'lılar yerleşmiştir. İyonya'lılar da kente bir süre hükmetmişler ve kenti terk etmek zorunda kalmışlardır ve kent Lidya egemenliğine girmiştir. Amasra'daki Lidya egemenliği ise Büyük Pers İmparatorluğu ile M.Ö. 547'de yapılan savaş sonucunda sona ermiştir. Bu tarihten sonra her ne kadar kent Pers egemenliği altında girmiş gibi gözükse de M.Ö. 330'lu yıllarda Büyük İskender'in büyük doğu seferi esnasında Anadolu'yu da hakimiyeti altına almasına kadar yarı bağımsız şekilde varlığına devam etmiştir. Büyük İskender, Sesamos'u ve çevresini Paflagonyalılar'ın egemenliğine bırakmış ve Pers İmparatorluğu üzerine akınlara devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde kente hükmetmeye başlayan Kraliçe Amastris kente ismini vermiş ve bu dönemden sonra kent Amastris olarak anılmaya başlanmıştır. Kraliçe Amastris döneminde birçok iç karışıklık ortaya çıkmış ve kent ve çevresi M.Ö. 279 Bitinyalılar'a teslim edilmiştir. Ancak kısa süre sonra Amastris'liler M.Ö. II. yüzyılda Pontus Krallığının himayesine girmişlerdir. Ancak bu durum da uzun sürmemiş ve kent M.Ö. 70 yılında Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmiştir. Roma dönemi kentte yaklaşık olarak 450 yıl boyunca sürmüş ve Romalılar tarafından kentte oldukça önem verilmiştir. Roma İmparatorluk Çağı'nda batı-doğu doğrultusunda yer alan önemli bir ticaret yolunun kuzeydoğu uzantısında yer alan şehir Roma yönetiminde çevre bölgelerdeki önemli 10 şehrin birleşmesiyle eyalet statüsü kazanmıştır. M.S. II yüzyılda ise Amastris Hristiyanlığın gizlice örgütlendiği önemli merkezlerden biri olmuştur. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun bölünmesiyle Amastris Doğu Roma İmparatorluğu topraklarında kalmıştır. Kent daha sonraki yüzyıllarda Roma İmparatorluğu Dönemi'ndeki önemini kaybetmiştir (Bağdatlı-Çam vd., 2019; Crow, 2017; Eyice 1965; Sakaoğlu, 1999; Sevin, 2019).

Harita 1. Amasra Ağlayan Ağaç Şapeli

Gereç ve Yöntem

Amasra Müzesi Başkanlığı'nda yapılan Ağlayan Ağaç Şapeli kazısı Tavşan Adası'nın karşısında bulunan surların Sormagir kapısının, kuzey doğusunda gerçekleştirilmiştir. Açığa çıkan yapı sur duvarlarına bitişik olarak yapılmıştır ve en az iki şapele ait temel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılardan biri küçük bir şapeldir. Bu şapel muhtemelen bölgenin ihtiyacına göre yeterli bir tapınma alanı iken bilinmeyen bir sebeple terk edilmiş ve daha sonra yıkılmıştır. Sonraki yıllarda bu şapel kalıntısının üzerine daha büyük bir tapınma alanı inşa edilmiş ve daha sonra bu alan da terk edilmiştir. Ortaya çıkan yapının etrafı ve içi mezar alanı olarak kullanılmış ve bu gömüler çoğunlukla basit toprağa yapılmıştır. Gömüler arasında tam olarak bir yön birliği yoktur ve gömüler sistemli bir şekilde yapılmamıştır. Küçük şapelin ortasına muhtemelen tapınma alanı terk edildikten sonra gömüler yapılmıştır. Ancak bu gömülerden ölü gömme adetleri üzerine bir çıkarım yapılamamıştır. Daha sonra yapılan yapının etrafında da mezarlara rastlanmıştır. Ancak bu mezarlar arasında bir yön birliği yoktur ve yapının etrafına çeşitli dönemlerde gömü yapılmış gibi gözükmektedir. Bazı mezarlar yapı etrafındayken bazıları büyük yapının duvarları üzerindedir. Duvarlar üzerine yapılan gömüler için temel taşları kullanılmış ve taş sanduka benzeri mezarlar yapılmıştır. Bazı mezarlarda ise kiremit kullanılmıştır. Daha çok çocuk mezarlarından ölü hediyeleri elde edilmiştir. Mezarlardan ele geçen bireyler sırtüstü yatırılmış ve elleri karıplarında veya göğüslerinde çapraz bağlanmış şekilde bırakılmıştır. Ancak erişkinlerle bebek ve çocuk mezarlarının yerleşimi sistemli bir gömü kültürü olmadığını göstermektedir. Gömülerin tapınma alanı bahçesine sistemli bir şekilde yapılmamış olması gömülerin yapının terk edildikten sonra gerçekleştiğini düşündürmektedir. Tam olarak bir tarihlendirme yapılamamış olsa da yapının ve mezarların Geç Doğu Roma (Bizans) Dönemine ait olabileceği düşünülmektedir (Resim 1, 2).

Resim 1. Amasra Ağlayan Ağaç Şapeli Kazısı genel görünüm

Resim 2. Amasra Ağlayan Ağaç Şapeli Kazısı'ndan bazı mezarlar

Kazı esnasında ortaya çıkan mezarlardan elde edilen Ağlayan Ağaç Geç Doğu Roma (Bizans) topluluğu üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda topluluğun 9 bebek, 14 çocuk, 10 kadın, 22 erkek olmak üzere toplam 55 bireyden oluştuğu tespit edilmiştir. Topluluğun demografik yapısı ve bireylerin yaş dağılımı aşağıda verilmiştir (Tablo 1, 2, 3, 4).

İskeletlerinin cinsiyet tahmini yapılırken Bass (1987), White vd. (2011), Brothwell (1981), İşcan ve Steyn (2013), kriterleri göz önüne alınmıştır. Yaş analizinde ise, bebek ve çocuklarda diş sürmesi için Ubelaker (1978), genç erişkinlerde epifizyal yaşlandırma için Brothwell (1981), erişkinlerde *symphysis pubisten* yaşlandırma için Todd (1920), *auricular* yüzeyde yaşa bağlı değişimler için Lovejoy vd. (1985), *claviculanın* gövde ortası kesiti için Kaur ve Jit (1990), *costaenin* sternal uçlarındaki değişim için İşcan ve Steyn (2013), *humerus* ve *femurun* proksimal kesitlerinden yaş tahmini için Szilvassy ve Kritscher (1990), dental aşınma kullanılarak yapılan yaş tahmini için Brothwell (1981) ve kompleks yaşlandırma için Workshop of European Anthropologist'de (1980) bahsedilen metotlar kullanılmıştır. Yaş aralıkları Brothwell (1981), Ubelaker (1978) ve Workshop of European Anthropologist'e (1980) göre belirlenmiş ve geçmiş dönemlerde yayınlanmış olan makalelerle karşılaştırma yapılabilmesi açısından kullanılmıştır. 18 yaş altı bireyler, uzun kemiklerinin epifizleri henüz tam olarak kaynaşmadığından ve bu kemiklerden osteometrik ölçüler alınamayacağından çocuk olarak tanımlanmıştır. Paleopatolojik analizler yapılırken ise Aufderheide ve Rodriguez-Martin (2006), Mann ve Hunt (2012), Ortner (2003), Buikstra ve Ubelaker (1994), Brickley vd., (2020), Lovell (1994;1997;2008), Brothwell (1981), Waldron (2009), Buikstra (2019), Lewis (2018) Mann vd. (2016) ve Roberts ve Manchester (2007)'da belirtilen tanımlamalardan yararlanılmıştır. Elde edilen paleopatolojik veriler üzerinde Pearson ki-kare dağılım (χ^2 dağılımı) testi yapılmış ve cinsiyetler arasındaki

farklılıklar saptanmaya çalışılmıştır (hesaplanan χ^2 değeri ile teorik χ^2 değeri arasındaki farkı azaltmak amacıyla Yates düzeltmesi yapılmıştır). Beklenen değerlerin hücrelerin %20'sinden fazlasında 5'in altında olması durumunda, Fisher'in kesin testi uygulanmış ve cinsiyetler arasındaki farklılıklar anlaşılmaya çalışılmıştır (Plichta ve Kelvin, 2014).

Bulgular

Demografik yapı

Ağlayan Ağaç iskelet topluluğu 55 bireyden oluşmaktadır. Cinsiyeti belirlenebilen 32 erişkin bireyin %31,25'inin kadın, %68,75'inin ise erkek olduğu saptanmıştır (Tablo 1). Toplulukta erkek kadın oranı 2,2 olarak tespit edilmiştir. Bebek ve çocuklar ise topluluğun %41,82'sini oluşturmaktadır (Tablo 2). Bebeklerin %88,89'u yenidoğan statüsündedir. Bebek ve çocukların ise %73,9'u sekiz yaşını göremeden hayata veda etmişlerdir (Tablo 3). Erişkinlerde ise en yoğun ölüm oranı %40,625 ile 35-40 yaşındaki bireylerde gözlemlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 1. Ağlayan Ağaç topluluğunun demografik yapısı

Cinsiyet	Birey Sayısı	%
Bebek	9	16,37
Çocuk	14	25,45
Kadın	10	18,18
Erkek	22	40
Toplam	55	100

Tablo 2. Ağlayan Ağaç topluluğunun yaş dağılımı

Yaş Grupları	Birey Sayısı	%
Bebek (0-2,5)	9	16,37
Çocuk (2,5-18)	14	25,45
Genç Erişkin (18-30)	6	10,91
Orta Erişkin (30-45)	21	38,18
Yaşlı (45+)	5	9,09
Toplam	55	100

Tablo 3. Ağlayan Ağaç topluluğunda bebek ve çocukların yaş dağılımı

Yaş Aralığı	N	%
0-1,9	8	34,78
2-3,9	2	8,7
4-5,9	1	4,35
6-7,9	6	26,07
8-9,9	1	4,35
10-11,9	2	8,7
12-13,9	2	8,7
14-15,9	-	-
16-17,9	1	4,35
Toplam	23	100

Sağlık durumu

Yaşam biçimine bağlı anomaliler

Geçmişte yaşamış insan topluluklarının yaşam biçimlerinin, sosyal ve ekonomik faaliyetlerinin ortaya çıkarılmasında yaşam boyu iskelet yapılarında meydana gelen değişimler önemli ipuçları verir. Çalışma düzeni, cinsiyetler arası iş bölümü, ilerleyen yaş, enfeksiyonel hastalıklar ve kalıtsal bozukluklar gibi birçok etmenin etkili olduğu bu değişimlere neden olan rahatsızlıklar ise, travmalar, eklemlerde gözlemlenen osteoartrit, claviculada gözlemlenen *rhomboid fossa*, omurgada gözlemlenen eklem rahatsızlıkları ve tendonların iskeletle temas ettiği noktalarda gözlemlenen çeşitli entesopatilerdir.

Periferal osteoartrit. Ağlayan Ağaç iskelet topluluğunda periferik osteoartrit en fazla ön kol ekleminde ve %50 ile en fazla kadın bireylerde gözlemlenmiştir ve yaşla beraber osteoartrit görülme oranı artmaktadır. Orta erişkinlerde osteoartrit görülme oranı %22,22 iken yaşlılarda bu oran %100'e çıkmaktadır. Cinsiyetler arasındaki farklılık istatistiksel olarak önemsizdir (χ^2 : 0,349; df: 1; **p: 0,6**¹). (Tablo 3, 4).

Entesopatiler. Entesopatik oluşumlara kadınlarda %33,33, erkeklerde ise %63,64 oranında rastlanmıştır

(Tablo 3,4). Cinsiyetler arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamsızdır (χ^2 : 0,232; df: 1; **p: 0,335**¹). Orta erişkinlerde entesopati görülme oranı %77,78 olmasına rağmen yaşlılarda bu oran %50'e inmektedir. Ancak genç bireylerde gözlemlenen entesopatiler henüz başlangıç aşamasında olmasına rağmen, yaşlılarda gözlemlenenler çok daha ileri aşamalarda. Toplulukta entesopatilere en çok *femur*, *fibula*, *patella* ve *calcaneus* kemiklerinde rastlanmıştır.

Rhomboid fossa. *Rhomboid fossa*'ya kadın bireylerde rastlanmazken erkek bireylerin %50'sinde bu anomali gözlemlenmiştir. Anomali bireylerin her iki claviculosunda da eşit oranlarda gözlemlenmiştir. Cinsiyetler arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamsızdır (χ^2 : 0,91; df: 1; **p: 0,2**¹). Toplulukta *rhomboid fossa* görülme oranı ile yaş arasında anlamlı bir korelasyon yoktur (Tablo 3, 4).

Dental femoral cortical excavation (DFCE). *Distal femoral cortical excavation* anomalisine Ağlayan Ağaç iskelet topluluğuna sadece 30-35 yaşlarında bir erkek bireyin sağ femurunda (Resim 3) rastlanılmıştır. Anomali henüz başlangıç aşamasındadır (Tablo 3, 4).

Vertebral osteofit. Toplulukta vertebral osteofite en çok (%53,85) *thoracal* omurlarda rastlanmıştır. Vertebral osteofit *thoracal* ve *lumbar* bölgelerde en fazla erkek bireylerde gözlemlenmiştir ve yaşla beraber görülme oranı artmaktadır. *Cervical* omurlara bakıldığında ise osteofit görülme oranı kadın bireylerde daha fazladır (Tablo 3, 4). Tüm omurlara bakıldığında ise osteofit görülme oranı erkeklerde %60 kadınlarda ise %33,33'tür. Ancak toplulukta cinsiyetler arasındaki farklılık istatistiksel olarak önemsizdir (χ^2 : 0,302; df: 1; **p: 0,608**¹).

Apofizyal osteoartrit. Toplulukta apofizyal osteoartrite en fazla erkeklerin *cervical* omurlarında rastlanmıştır ve anomalinin görülme oranı yaşla beraber artmaktadır

Tablo 4. Ağlayan Ağaç topluluğunda erişkinlerin yaş dağılımı

Yaş grupları	Erkek		Kadın		Genel	
	N	%	N	%	N	%
18-19,9	-	-	-	-	-	-
20-24,9	1	3,125	1	3,125	2	6,25
25-29,9	1	3,125	3	9,375	4	12,5
30-34,9	4	12,5	1	3,125	5	15,625
35-39,9	11	34,375	2	6,25	13	40,625
40-44,9	2	6,25	1	3,125	3	9,375
45-49,9	3	9,375	1	3,125	4	12,5
50-54,9	-	-	1	3,125	1	3,125
Toplam	22	68,75	10	31,25	32	100

¹ Fisher'in kesin testi

Resim 3. 30-35 yaşlarında bir erkeğe ait sağ femurda Distal Femoral Cortical Excavation

(Tablo 3, 4). *Thoracal* ve *lumbar* omurlarda ise bu anomaliye rastlanmamıştır. Tüm omurlara bakıldığında ise görülme oranı erkeklerde %22,22 kadınlarda ise %16,67'dir. Cinsiyetler arasındaki farklılık ise istatistiksel olarak önemsizdir (χ^2 : 0,792; df: 1; **p: 1,0²**).

Schmorl nodülü. Toplulukta Schmorl nodülüne tüm omur bölgelerinde erkek bireylerde daha fazla rastlanmıştır ve yaşla beraber görülme oranı ise anlamlı bir dağılım sergilememektedir (Tablo 3, 4). Kadın ve erkek bireylerde en fazla *thoracal* omurlarda bu anomaliye

rastlanmıştır. Kadınlarda *cervical* omurlarda ve *lumbar* omurlarda Schmorl nodülü gözlemlenmemiştir. Tüm omurlara bakıldığında ise erkeklerde %54,54 kadınlarda ise %33,33 oranında Schmorl nodülüne rastlanılmıştır (Tablo 3, 4) Cinsiyetler arasındaki farklılık istatistiksel olarak önemsizdir (χ^2 : 0,402; df: 1; **p: 0,62²**).

Travma. Antik toplumlarda bireyler arasındaki sosyal statüyü ve sosyo-ekonomik durumu göstermesi açısından önemli bir veri kaynağı olan travmalar oluşum nedenlerinin farklı olması nedeniyle kafatası ve *post-cranial* olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Ancak toplulukta kafatası travması gözlemlenmemiştir.

Post-cranial travmalar. Ağlayan Ağaç iskelet topluluğunda sadece iki erkek bireyde gövde travmasına rastlanılmıştır. İki erkek bireyde gözlemlenen bu travmaların biri *fibulada*, diğeri ise kaburga kemiklerindedir. 30-35 yaşlarındaki bireyde tespit edilen travma *fibulanın distal* kısmında gözlemlenmiştir. Diğer travma ise 45-50 yaşlarındaki bireyin sağ 11. *costasında* tespit edilmiştir. Tespit edilen travmaların tamamı bireylerin yaşamı esnasında iyileşmiştir. Toplulukta *post-cranial* travmalar %18,18 ile en fazla erkek bireylerde gözlemlenmiştir. Cinsiyetler arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamsızdır (χ^2 : 0,266; df: 1; **p: 0,515²**). Genç erişkin bireylerde *post-cranial* travma gözlemlenmezken orta erişkin ve yaşlı bireylerde *post-cranial* travma görülme oranı daha yüksektir (Tablo 3,4).

Toplulukta incelenen bireylerde *Ankilozan Spondilitis*, *Diffuse idiopathic skeletal hyperostosis (DISH)* ve *Spondylolysis* anomolilerine ise rastlanmamıştır (Tablo 3, 4).

Resim 4. a) 9-10 yaşlarındaki bireye ait kafatasında cribra orbitalia, b) 8-9 yaşlarındaki bir bireyde porotic hyperostosis

² Fisher'in kesin testi

Metabolik hastalıklar

Beslenme eksikliği ya da bozukluğu, vitamin eksiklikleri gibi durumların sonucu olarak bireylerin kemik yapılarında değişimler meydana gelir ve değişimler antik insan toplumlarının yaşam biçimlerini ortaya çıkarmakta araştırmacılara ipuçları sağlayan bir başka veri grubudur. Bu değişimlere sebep olan rahatsızlıklar, anemi, iskorbüt, osteomalasi, raşitizm gibi hastalıklardır (Ortner, 2003).

Cribr orbitalia ve porotic hyperostosis. *Cribr orbitalia*, toplumda %71,43 ile en fazla 4-8 yaş arasındaki çocuk bireylerde gözlemlenmiştir ve görülme sıklığı yaşa bağlı olarak azalmaktadır (χ^2 : 0,031; df: 1; **p: 0,103³**). *Porotic hyperostosis* ise %25 ile yine en fazla çocuklarda gözlemlenmiştir (χ^2 : 0,396; df: 1; **p: 0,559³**). Toplum üzerinde *cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis* lezyonları (Resim 4a, Resim 4b) için yapılan istatistiksel analizler sonucunda erişkinler ile çocuklar arasındaki farklılığın anlamsız olduğu anlaşılmıştır. Erişkin olmayan bireylerde *porotic hyperostosis* ve *cribra orbitalia* lezyonları beraber gözlemlenirken, erişkin bireylerde *porotic hyperostosis*, *cribra orbitalia* ve *diploe* kalınlaşması lezyonları farklı bireylerde gözlemlenmiştir (Tablo 3, 4).

Amasra Ağlayan Ağaç iskelet topluluğunda C ve D vitamini eksikliğine bağlı deformasyonlara ise rastlanmamıştır.

Konjenital anomaliler

Doğum esnasında veya sonrasında gözlemlenebilen doğuştan anomaliler intrauterin yaşam boyunca ortaya çıkan patolojik değişimlerdir ve toplum içindeki akrabalık ilişkilerini iyi bir göstergesidirler (Aufderheide-Rodriguez-Martin, 2006).

Spina bifida. *Spina bifida* anomalisi toplumda sadece 25-30 yaşlarında bir erkek bireyde gözlemlenmiştir. (Tablo 2, 3).

Sakralizasyon. Sakralizasyon anomalisi (Resim 5) toplumda %50 ile en fazla erkek bireylerde gözlemlenmiştir ancak cinsiyetler arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamsızdır (χ^2 : 0,091; df: 1; **p: 0,2³**) (Tablo 3, 4)

Çoklu blok vertebra. Toplumda çoklu blok *vertebra* anomalisi sadece 50-55 yaşlarında kadın bireyin *atlas* ve *axis* omurlarında gözlemlenmiştir (Resim 6).

Resim 5. 30-35 yaşlarındaki erkek bireye ait sacrumda sakralizasyon.

Resim 6. 50-55 yaşlarındaki kadın bireye ait atlas ve axiste çoklu blok vertebra

Ağlayan Ağaç iskelet topluluğunda incelenen bireylerde sakral agenezi, ayrıık *transvers* çıkıntı, *atlas* oksipitalizasyonu, yarık ark, *extra vertebral segment* anomalileri gözlemlenmemiştir.

Enfeksiyonel hastalıklar

Özellikle antibiyotik gibi bazı ilaçların keşfinden ve yoğun olarak kullanılmasından önce yaşayan toplumlarda enfeksiyonel hastalıkların, savaş, kuraklık doğal afetler gibi felaketlerden daha fazla insan ölümüne neden olduğu düşünülmektedir (Roberts-Manchester, 2007). Enfeksiyonel hastalıklar toplumların yaşadığı ortamın hijyenik yapısının ortaya çıkarılması açısından da önemli bir göstergedir.

Toplumda sadece 45-50 yaşlarında bir erkek bireyin sağ ve sol *humerus*larında periostit gözlemlenmiştir.

Ağlayan Ağaç toplumunun hastalıklarının cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılımları Tablo 5 ve 6'da verilmiştir.

³ Fisher'in kesin testi

Tartışma

Demografi

Geçmişte yaşamış topluluklarda bebek ve çocukların topluma oranı, ailelerin ve toplumların nasıl örgütlendiği, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri, sağlık durumları ve yaşam biçimlerine dair birçok soruya cevap vermemizi sağlayan önemli verilerden biridir. Ağlayan Ağaç iskelet topluluğunda bebek ve çocuk oranı %41,82 olarak tespit edilmiştir. Bu oran Tios/Filyos (Zonguldak - Bizans) %51,22 (Çırak ve Çırak, 2015) ve Oluz Höyük (Amasya – M.S.1020-1077) %67,74 (Erdal, 2010; Özdemir vd., 2015)'dan düşüktür. Komana (Tokat - Bizans), %26,5, (Erdal vd., 2015), Akgüney (Sinop – Geç Roma-Bizans), %26,47, (Çırak, 2017), Giresun Adası (Giresun - M.S.9-12. yy) %19,77 (Karaöz Arıhan ve Acar, 2015), Kovuklukaya (Sinop - Bizans), %13,89, (Erdal, 2010) gibi Ağlayan Ağaç'a coğrafik olarak yakın Orta Çağ toplumlarından ise yüksektir. Oluz Höyük'teki yüksek bebek-çocuk ölümlülüğünün, doğumsal anomaliler, düşük doğum ağırlığı, enfeksiyonlar, doğum travmaları ve beslenme bozukluklarına bağlı olabileceği belirtilmiştir (Erdal, 2010). Akgüney toplumunda ise bebek ve çocuk ölümlüğü, bebeklerin erken süttan kesme neticesinde çevresel olumsuz etmenlere karşı daha savunmasız olmaları, yetersiz ve kötü beslenme ve enfeksiyonel hastalıklara bağlanmıştır (Çırak, 2017). Erdal, Komana topluluğundaki düşük bebek-çocuk ölümlülüğünü, bebeklerin kemiklerinin narin olması ve gömü gelenekleri gibi etmenler dolayısıyla kazılardan daha az ele geçirildiğini, mezarlık alanın üzerine yapılan inşaatların mezarları tahrip etmesi ve bebek ve çocukların farklı alanlara gömülmesiyle açıklamıştır (Erdal vd., 2015).

Ağlayan Ağaç topluluğunda bebek ve çocukların %71,43'ünde cribra orbitalia lezyonu gözlemlenmiştir. Toplulukta bebek ve çocuk ölümlülüğünün Anadolu orta çağ toplulukları ortalamasına göre yüksek olmasının en önemli sebebi muhtemelen bu lezyonun gerçekleşmesine neden olan olumsuz yaşam koşullarıdır. Ayrıca doğum esnasında veya hemen sonrasında gerçekleşen komplikasyonlar, bebeğin hamilelik esnasında yeteri kadar beslenememesi, kötü çevresel etmenler nedeniyle gerçekleşen enfeksiyonlar ve beslenme bozukluklarına da toplulukta yüksek bebek ve çocuk ölümlülüğüne neden olmuş olabilir.

Ağlayan Ağaç topluluğu eski, yıkılmış ve terkedilmiş bir şapelin etrafına yapılmış gömülerden oluşmaktadır ve buraya gömülen bebeklerin %88,89'u yenidoğan statüsündedir. Hristiyanlık inancına göre vaftiz ayini, dine giriş olarak nitelendirilmekte ve anne ve babadan aktarılan günahlardan bebeğin vaftiz sayesinde kurtulduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle yenidoğan bebekler kilisede vaftiz edilmekte ve böylelikle günahkâr olarak ölmekten kurtarılmaktadır. Hristiyanlık

inancına göre kişi vaftiz edilmediği sürece Hristiyan sayılmamakta ve kişi vaftiz edilmeden önce ölürse o kişinin cenazesi kiliseden kaldırılmamaktadır. En eski Hristiyanlık uygulamalarında bebekler sekiz günlükken vaftiz edilmekteydi. Daha eski zamanlarda ise bebekler doğumlarından kısa bir zaman sonra vaftiz edilirdi. Çünkü çocuk sahibi aileler çocuklarını hastalıktan ölmeden önce vaftiz etmek istiyorlardı (Akalin, 2014; Tepeköylü, 2017). Ağlayan Ağaç topluluğundaki yenidoğan bebeklerin sayıca fazla olmasının sebebi, vaftiz öncesi hayatını kaybetmiş bireylerin Hristiyan sayılmaması ve ailelerinin çocuklarını en azından dinen kutsal sayılan bir mekâna gömmek istemesi olabilir. Ayrıca Orta Çağ'da çocukların gömülmesi için özel alanlar kullanılırdı. 12. yüzyılda Dassargues (Languedoc) mezarlığında, kilisenin apsisi çevresinde perinatal bebek mezarları kümelenirken, altı ay ile bir yaş arasındaki daha büyük bebekler kilisenin batı cephesinin dışına gömülmüşlerdi (Garnotel ve Raynaud 1996). Bebek ve çocuk gömülerindeki bu ayırım da bebek ve çocuk ölümlülüğünün yüksek oranlarda çıkmasının bir nedeni olabilir. Ancak kazının küçük bir alanda ve sadece şapel ve şapelin yakın çevresinde yapılmış olması bu durumun açıklığa kavuşturulmasına imkân vermemiştir.

Ağlayan Ağaç topluluğunda erkek/kadın oranı 2,2 olarak hesaplanmıştır. Bu oran normal dağılım olan 1'den oldukça fazladır. Brothwell'e göre topluluklarda erkek/kadın oranının 1/1 oranına yakın olması beklenmektedir. Ancak kilise, askeri kışla, kale, manastır gibi bazı alanlarda bu oranlar değişebilir (Brothwell, 1981). Arkeolojik alanlarda mezarlık alanının çoğunlukla tam olarak kazılamaması, bebek, çocuk ve yetişkinlerin mezarlıkta farklı alanlara gömülmesi ve bazı nedenlerden kemiklerin günümüze kadar sağlam bir şekilde gelememesi de topluluklarda cinsiyet oranlarının birbirine yakın olmasını etkileyebilir (Ubelaker, 1989). Dokuzuncu veya onuncu yüzyıldan itibaren, mezarlıklar toprağa kutsal su serpilmesi, dualar aracılığıyla sınırların işaretlenmesi ve fiziksel işaretlerin dikilmesini içeren ayinsel bir arınma töreniyle kutsanmış ve Hristiyan cenaze törenleri yalnızca kutsal topraklarda gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Mezarlık alanı ise duvarlar veya ahşap çitlerle sınırlandırılmıştır. Kilise içinde gömme uygulaması ise başlangıçta kilise kurucuları ve kıdemli dini personel ile sınırlıydı, ancak kilise içine gömüler, sunağa yakın gömülme arzusuyla giderek yaygınlaştı. Sunak, kilisenin en kutsal alanını temsil eder ve merhumun şefaat duaları ve ayinlerinden en fazla fayda sağlayacağı konum olarak kabul edilirdi. Kilise içi gömme yasağı, kilisenin narteks veya sundurma gibi dış alanlarına ve manastırların revaklarına yüksek statülü kişilerin gömülmesiyle son buldu. Orta Çağ'da Sevilla'lı Isidore (ölümü MS 636) tarafından insan yaşam döngüsü altı döneme ayrılmıştır: Yedi yaşına

kadar *infantia*, on dört yaşına kadar *pueritia*, yirmi sekiz yaşına kadar *adolescentia*, elli yaşına kadar *juventus*, yetmiş yaşına kadar *aetus senioris* veya *gravitas* ve yetmiş yaşından ölene dek *senectus*. Bu ayrıma göre insanlar mezarlıkların farklı bölgelerine gömülüyordu. Mezarlıkta kişinin gömüleceği yer ölen kişinin yaşı, cinsiyeti ve/veya sosyal statüsüne göre belirlenirdi. Mezarları genellikle dış mezarlıkla veya kilisenin belirli yerleriyle sınırlı olmasına rağmen, kadınların erkek manastırlarına gömülmesi nispeten yaygındı. İskandinavya ise mezarlıkların bazı bölgelerinin cinsiyete göre daha keskin bir şekilde tanımlandığı, erkeklerin sıklıkla kilisenin güneyine ve kadınların kilisenin kuzeyine gömüldüğü örneklerle rastlanmıştır. (Augenti ve Gilchrist, 2011). Bireylerin özellikle şapel ve etrafına gömülmüş olması gömülerin kutsal alanlara yapılmasını içeren Hristiyan gömü geleneğinin bir göstergesi olabilir. Ancak gömü alanının küçük bir şapelin ortasında ve yapının etrafında olması, gömülerin genel olarak basit toprağa yapılmış olması ve genel bir ölü gömme yöntemi olmaması, alana çeşitli dönemlerde gömü yapılmış olması gibi etmenler Ağlayan Ağaç'ta erkek/kadın oranının 1'e yakın olmasını etkilemiştir. Ayrıca şapelin etrafının ayrıntılı bir şekilde incelenememesi de erkek/kadın oranının yüksek çıkmasına ve yanıltıcı olmasına sebep olmuş olabilir.

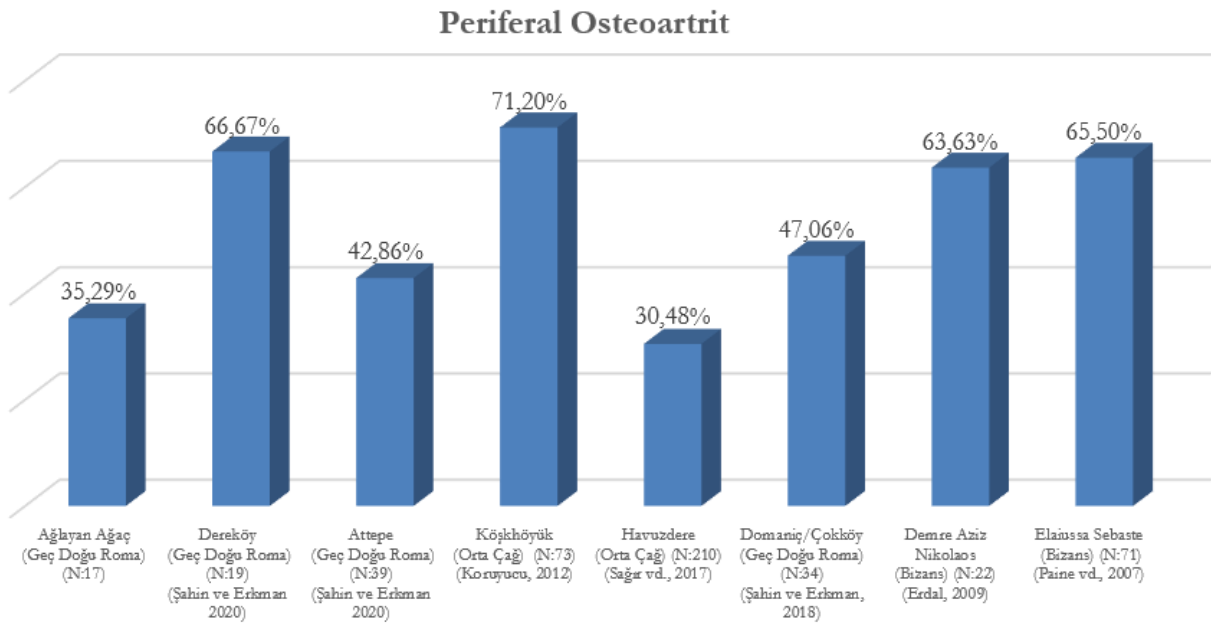
Ağlayan Ağaç topluluğunda Anadolu Orta Çağ'ı ortalamasına göre yüksek bebek-çocuk ölümlülüğü ve erişkin bireylerin erken ölümleri sayısal olarak demografik çalışmalar sonucunda belirlense de bu bireylerin ölümüne yol açan olası nedenler ancak ayrıntılı bir paleopatolojik analiz sonucunda kısmen aydınlatılabilir.

Paleopatoloji

Yaşam biçimine bağlı gerçekleşen anomaliler

Antik insan topluluklarının yaşam biçimlerinin anlaşılabilmesi için hayatları boyunca iskelet yapılarında meydana gelen değişimlerin ayrıntılı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Bu değişimler içerisinde antik toplumlarının sağlık yapılarının anlaşılmasını ve günlük yaşam içerisinde kas ve eklemlerini ne amaçla kullandıklarının çözümleyebilmemizi sağlayan unsurlardan en önemlisi bireylerde gözlemlenen eklem hastalıklarıdır.

Paleopatoloji çalışmalarında eklem hastalıklarını iki geniş gruba ayırmak yaygın bir görüştür; kemik üretiminin baskın olduğu hastalıklar ve kemik kaybının belirleyici özellik olduğu hastalıklar. Birinci grupta yalnızca osteoartrit (OA) bulunur. Osteoartrit günümüzde en yaygın eklem hastalığıdır ve radyografik kanıtlara göre Batı Avrupa ülkelerinde prevalansı 60 yaşın üzerindeki kişilerde %50'den fazladır. Otopsi örneklerindeki prevalans daha da yüksektir ve neredeyse 65 yaşın üzerindeki tüm insanların eklem kırırdağında bu olguya rastlanabilir. Osteoartrit kadınlarda erkeklerden biraz daha yaygın olma eğilimindedir ve özellikle bazı osteoartrit formları kadınlarda daha yaygındır (Waldron, 2019). Ayrıca genetik faktörler de osteoartritin daha fazla oranda gözlemlenebilmesinde etkindir. Tek yumurta ikizlerinde ve yakın aile bireyleri üzerinde yapılan çalışmalar, genetiğin bazı osteoartrit formlarında çok fazla varyansı açıklayabildiğini göstermiştir. Bu, omurgadaki osteoartrit için yaklaşık %70, el ve bilek eklemi için %65, kalça eklemi için %60 ve diz eklemi için %40'tır (Yucesoy vd., 2015). Merbs, soyu tükenmiş bir Eskimo topluluğu olan Sadlermiut toplumu iskeletleri

Grafik 1. Periferik osteoartritin Anadolu toplumlarında görülme oranları

üzerinde fiziksel aktivite ve osteoartrit arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla çeşitli analizler yapmış ve osteoartritin kadınlarda çene eklemünde erkeklerde ise alt ekstremitelerde daha yaygın olduğunu gözlemlemiştir. Bu olguların sebebinin ise erkeklerin daha fazla ağır yük kaldırması; kadınların ise ağızda deri işleme ve kızak çekilmesi gibi aktivitelerde bulunması olduğunu dile getirmiştir (Merbs, 1983).

Ağlayan Ağaç insanlarında kafatası dışında kalan periferik eklemlerde gözlemlenen osteoartrit kadınlarda daha yaygın görülmekte ve yaşla beraber artış göstermektedir. vertebral osteofit, apofizyal osteoartrit ve Schmorl nodülü erkeklerde daha fazla gözlemlenmiştir. Ancak istatistiksel analizler cinsiyetler arasındaki farkı desteklememektedir. Topluluk osteoartrit oranı ve travma açısından diğer Anadolu toplumlarıyla karşılaştırıldığında (Grafik 1) oranın Anadolu toplumları ortalamasının altında olduğu gözlemlenmiştir. Birey sayısının az olması ve gömülerin değişik zaman dilimlerinde yapılmış olması yanıltıcı olabilir. Ayrıca bireyler farklı toplumlarda yaşamış olabilir ve yakın çevre yerleşimlerinde yaşayanlar bu alana gömülmüş olabilir. Bu nedenle iskelet serisi tam olarak toplumu temsil etmeyebilir. Bu nedenle toplulukta periferik osteoartrit ve travma diğer çağdaş Anadolu toplumlarına göre daha az gözlemlenmiş olabilir.

Metabolik hastalıklar

Cribra orbitalia, ilk olarak 1854 yılında Hindistan'da 6 yaşındaki bir çocukla ilgili bir vaka çalışmasında Mackenzie tarafından tespit edilmiştir. Welcker ise 1888 yılında yayınladığı makalesinde *cribra orbitalia* lezyonunun önemi hakkında daha fazla araştırmayı ve sürekli bir tartışmayı başlattı. İlk başlarda *cribra orbitalia* ırksal bir gösterge olarak kabul ediliyordu. Ancak bu hipotez hızlı bir şekilde terk edildi. *Cribra orbitalia* bazı araştırmacılar tarafından bebeklerde gelişimsel veya etiolojisi bilinmeyen patolojik bir lezyon olarak değerlendirildi. *Porotic hyperostosis* ve anemi arasındaki ilişkinin oldukça sağlam bir şekilde gözlemlenmesi, Angel'ı *cribra orbitalia*'yı aneminin varlığı için bir gösterge olarak kabul etmeye yöneltmiştir (Cole ve Waldron, 2019). Angel'a göre Anadolu, Yunanistan ve Kıbrıs'ta MÖ yedinci yüzyıl ile ikinci binyıl arasında *porotic hyperostosis* bataklik bölgelerde yaşayan ilk çiftçilerde sıklıkla görülürken, kuru veya kayalık bölgelerde yaşayanlarda veya son Paleolitik avcılarda nadiren görüldü. Yunanistan'da bulunan iskelet kalıntılarından elde edilen bilgilere göre tarım yöntemleri geliştikçe hastalığın sıklığı azaldı. Ancak Helenistik ve Roma dönemlerinden itibaren sıtma vakalarındaki artış ve çiftçilerin yoksullaşmasıyla birlikte bu durum yeniden artmıştır (Angel, 1966). Gowland ve Western, insan iskeletinde kesin patolojik lezyonlara yol açmayan

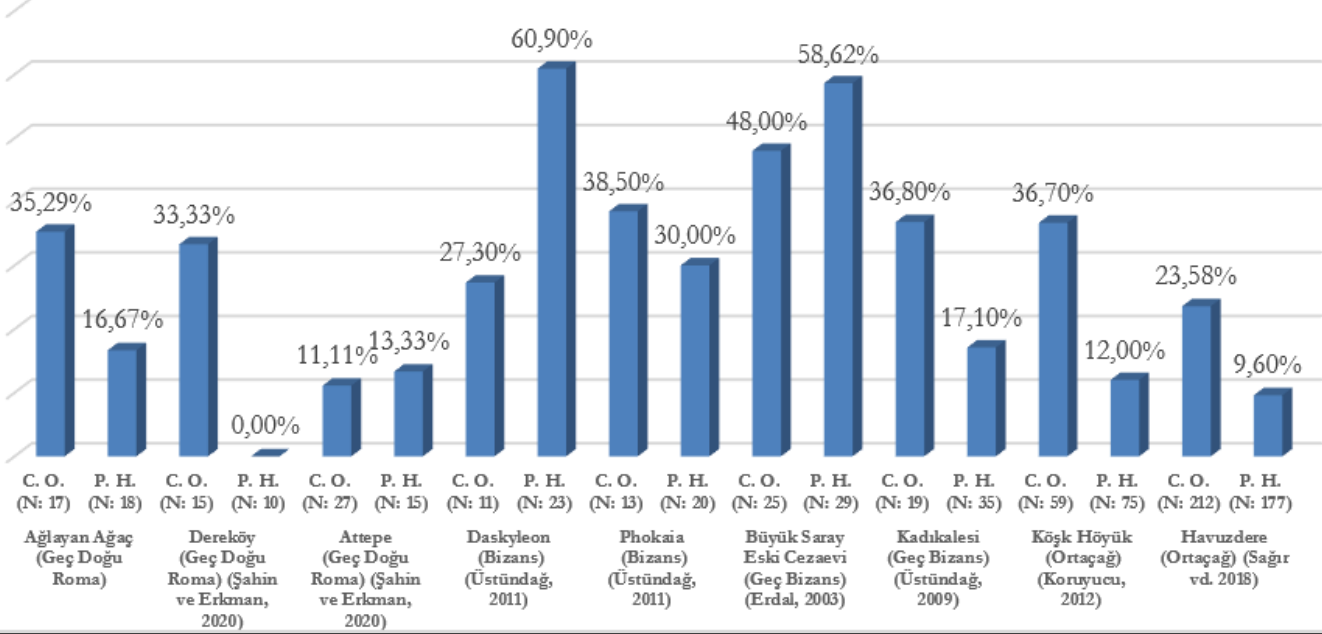
ancak hemolitik anemiye neden olan sıtmanın etkilerini araştırmak amacıyla coğrafi bilgi sistemlerini (GIS) kullanarak, *Anopheles atroparvus* isimli sivrisineğin yaşam alanı ile ilişkili olarak 46 bölgeden 5.802 kişi üzerinde *cribra orbitalia*'nın prevalansını belirlemek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışma sonucunda, bataklik bölgesinde yaşayan bireylerde, diğer bölgelere göre daha yüksek düzeyde *cribra orbitalia* lezyonu tespit edilmiş ve *P. vivax* sıtmasının bu durumdan sorumlu olduğu sonucuna varmışlardır (Gowland ve Western, 2012).

Genel olarak, insan kalıntılarındaki sıtma enfeksiyonlarının yorumları çevresel etmenler ve iskelet verileri, aDNA analizi (kalıtsal hemolitik anemileri gösteren parazit ve insan genomu bilgileri) ve immünolojik teknikler arasındaki korelasyonlardan yapılmaktadır. Bu sadece sıtma enfeksiyonlarına özgü bir sorun değildir. *Porotic hyperostosis*, arkeolojik kayıtlarda karşılaşıldığında genellikle beslenme yetersizlikleriyle bağlantılı lezyon olarak yorumlanır ancak, sıtma, çeşitli kanserler ve hastalıklar ve birçok anemi türü de bu lezyona neden olur (Setzer, 2014).

Wapler vd., 2014 yılında yaptıkları çalışmada Kuzey Sudan'da bulunan Missiminia lokalitesine (MS 2. – 6. yüzyıllar) ait 333 bireyin iskeletlerini mikroskopik yöntemlerle incelemişler ve 88'inde *cribra orbitalia* lezyonunu tespit etmişlerdir. *Cribra orbitalia* gözlemlenen 37 vakada kemik iliğinin hipertrofinine bağlı kemik değişikliklerinin karakteristik özellikleriyle karşılaşmışlardır ve bu durumun anemiyle ilişkili olabileceği öne sürmüşlerdir. 25 bireyde ise orbital laminadaki artan damarlanmadan kaynaklanan lezyonlar ile karşılaşmışlardır ve bu durumu periostit ile ilişkilendirmişlerdir. 9 bireyde gözlemlenen *cribra orbitalia* lezyonunun ise *lacrimal* bezin büyümesi, göz enfeksiyonları gibi çeşitli hastalıklara bağlamışlardır. 17 bireyde gözlemlenen lezyonların ise *post-mortem* erozyon izleri gösterdiğini tespit etmişlerdir. Tüm bu sonuçlar ışığında *cribra orbitalia* lezyonunun sadece anemiyle değil, inflamasyon çeşitli enfeksiyonlar ve diğer etmenlere bağlı olabileceği sonucuna varmışlardır (Wapler vd., 2004).

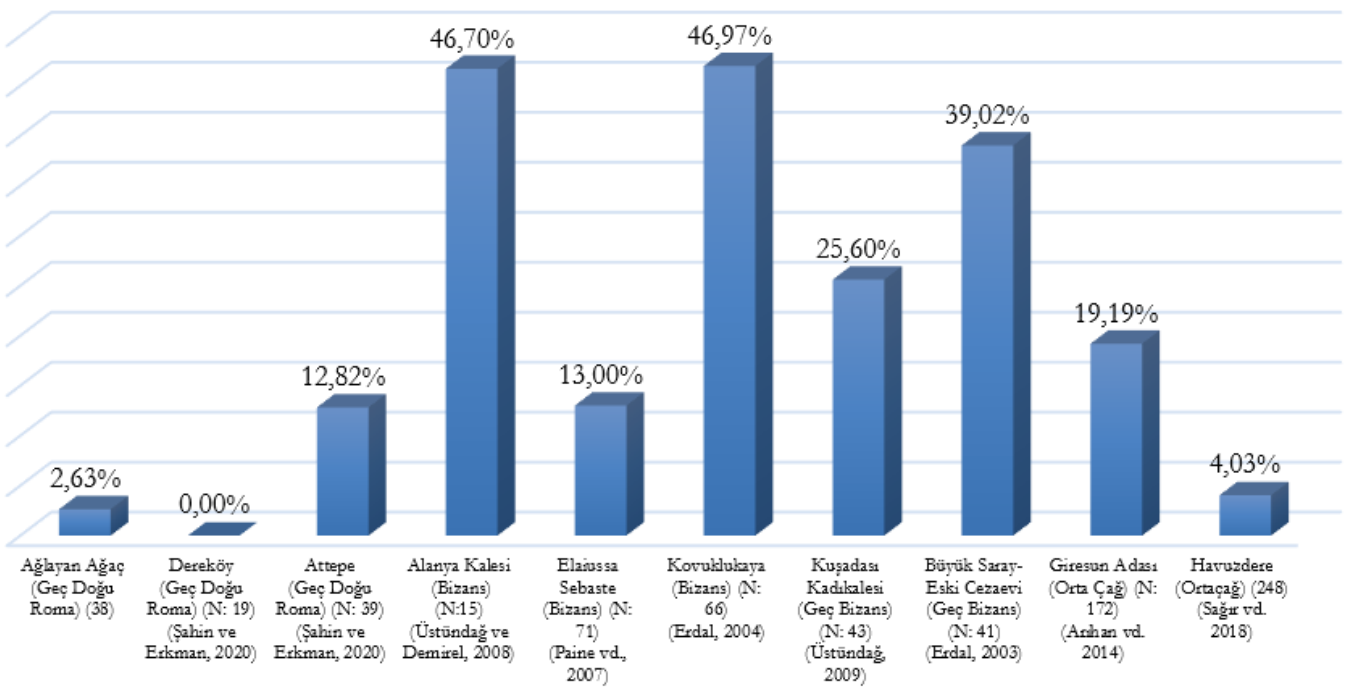
Genel olarak *cribra orbitalia* ve *porotic hyperostosis* lezyonlarının temel sebeplerinden biri sayılan anemi ise birçok etmen sonucu ortaya çıkabilen bir rahatsızlıktır: Demir ve protein kaybına neden olan asalaklar (örn. kancalı kurt), bakteriyel veya viral enfeksiyonlar, kan kaybına neden olan mide ve/veya ince bağırsakta peptik ülser gelişimi, doğum sırasında ve doğum sonrası kan kaybı ve muhtemelen ağır adet kanaması, travma nedeniyle kan kaybı, inflamatuvar bağırsak hastalığı, gastrointestinal kan kaybına yol açabilen iltihaplanma (örn. ülseratif kolit, Crohn hastalığı), demir salınımını bozabilen artan heparin (demirin işlenmesinde önemli bir molekül) üretimi (Brickley vd., 2020).

Cribra orbitalia ve porotic hyperostosis

Grafik 2. Cribra orbitalia ve porotic hyperostosisin Anadolu toplumlarında görülme oranları.

Periostit

Grafik 3. Periostitin Anadolu toplumlarında görülme oranları

Ağlayan Ağaç toplumunda *cribra orbitalia* görülme oranı diğer Anadolu toplumlarıyla karşılaştırıldığında çağdaşı topluluklar arasında erişkin yaş altı bireylerde yüksek değerlere, *porotic hyperostosis* oranları ise çağdaşlarına yakın değerlere sahiptir (Grafik 2). *Cribra orbitalia*, toplulukta %71,43 ile en fazla 4-8 yaş arasındaki çocuk bireylerde gözlemlenmiştir. Ağlayan Ağaç insanların kalıtsal anemiden kaynaklanan bulgular mevcut değildir. Ağlayan Ağaç toplumunda *cribra orbitalia*ya diğer toplumlara göre daha fazla karşılaşılmasının nedeni

düşük sosyoekonomik durumun getirdiği olumsuz yaşam koşulları, sindirim sistemi parazitleri nedeniyle bağışıklık sisteminin zayıflamasının demir emilimini bozması olabilir. Olumsuz çevre şartları nedeniyle gelişen sıtma da bu durumun bir sebebi olabilir. Toplumda bebeklerin %88,89'u yenidoğan statüsündedir. Hamilelik sırasında ortaya çıkan anemi, yenidoğanlarda düşük doğum ağırlığına, anne ve yenidoğanlarda ölüm riskine yol açabilir (Brickley vd., 2020). Yenidoğan ölümlerinin sebebi de bu durum olabilir.

Tablo 5. Ağlayan Ağaç toplumunda hastalıkların cinsiyet gruplarına göre dağılımı

	Bebek		Çocuk		Kadın		Erkek		Genel	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Yaşam Biçimine Bağlı Anomaliler										
Periferik Osteoartrit	-	-	-	-	3/6	50	3/11	27,27	6/17	35,29
Ankilozan Spondilitis	-	-	-	-	0/5	0	0/8	0	0/13	0
DISH	-	-	-	-	0/5	0	0/8	0	0/13	0
Rhomboid Fossa	-	-	-	-	0/4	0	3/6	50	3/10	30
Spondylolysis	-	-	-	-	0/3	0	0/6	0	0/9	0
Distal Femoral Cortical Excavation	-	-	-	-	0/6	0	1/9	11,11	1/15	6,67
Entesopatiler	-	-	-	-	2/6	33,33	7/11	63,64	9/17	52,94
Vertebral Osteofit										
<i>Cervical</i>	-	-	-	-	1/6	16,67	1/9	11,11	2/15	13,33
<i>Thoracal</i>	-	-	-	-	2/5	40	5/8	62,5	7/13	53,85
<i>Lumbar</i>	-	-	-	-	1/3	33,33	3/6	50	4/9	44,44
Schmorl Nodülü										
<i>Cervical</i>	-	-	-	-	0/6	0	1/9	11,11	1/15	6,67
<i>Thoracal</i>	-	-	-	-	2/5	40	6/8	75	8/13	61,54
<i>Lumbar</i>	-	-	-	-	0/3	0	3/6	50	3/9	33,33
Apofizyal Osteoartrit										
<i>Cervical</i>	-	-	-	-	1/6	16,67	2/9	22,22	3/15	20
<i>Thoracal</i>	-	-	-	-	0/5	0	0/8	0	0/13	0
<i>Lumbar</i>	-	-	-	-	0/3	0	0/6	0	0/9	0
Travma										
Kafatası	-	-	0/8	0	0/4	0	0/6	0	0/18	0
Gövde	0/8	0	0/13	0	0/6	0	2/11	18,18	2/38	5,26
Metabolik Hastalıklar										
<i>Cribræ Orbitalia</i>	-	-	5/7	71,43	0/4	0	1/6	16,67	6/17	35,29
<i>Porotic Hyperostosis</i>	-	-	2/8	25	0/4	0	1/6	16,67	3/18	16,67
Kafatası Kalınlaşması	-	-	0/8	0	1/4	25	0/6	0	1/18	5,56
D Vitamini Eksikliği	0/8	0	0/13	0	0/6	0	0/11	0	0/38	0
Konjenital Anomaliler										
<i>Spina Bifida</i>	-	-	-	-	0/4	0	1/6	16,67	1/10	10
Sakral Agenezi	-	-	-	-	0/4	0	0/6	0	0/10	0
Sakralizasyon	-	-	-	-	0/4	0	3/6	50	3/10	30
Çoklu Blok Vertebra	-	-	-	-	1/6	16,67	0/9	0	1/15	6,67
Ayrık Transvers Çıkıntı	-	-	-	-	0/5	0	0/7	0	0/12	0
Yarı Ark	-	-	-	-	0/5	0	0/7	0	0/12	0
<i>Extra</i> Vertebral Segment	-	-	-	-	0/1	0	0/2	0	0/3	0
<i>Atlas</i> Oksipitalizasyonu	-	-	0/8	0	0/4	0	0/6	0	0/18	0
Enfeksiyonel Hastalıklar										
Periostit	0/8	0	0/13	0	0/6	0	1/11	9,09	1/38	2,63
Osteomyelit	0/8	0	0/13	0	0/6	0	0/11	0	0/38	0
Dolaşım Sistemi Hastalıkları										
Legg-Calve Perthes	-	-	-	-	0/6	0	0/9	0	0/15	0

Tablo 6. Ağlayan Ağaç toplumunda hastalıkların yaş gruplarına göre dağılımı

	Bebek		Çocuk		Genç Erişkin		Orta Erişkin		Yaşlı		Genel	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Yaşam Biçimine Bağlı Anomaliler												
Periferel Osteoartrit	-	-	-	-	0/4	0	2/9	22,22	4/4	100	6/17	35,29
Ankilozan Spondilitis	-	-	-	-	0/2	0	0/7	0	0/4	0	0/13	0
DISH	-	-	-	-	0/2	0	0/7	0	0/4	0	0/13	0
Rhomboid Fossa	-	-	-	-	1/2	50	1/5	20	1/3	33,33	3/10	30
Spondylolysis	-	-	-	-	0/1	0	0/5	0	0/3	0	0/9	0
Distal Femoral Cortical Excavation	-	-	-	-	0/4	0	1/7	14,29	0/4	0	1/15	6,67
Entesopatiler	-	-	-	-	0/4	0	7/9	77,78	2/4	50	9/17	52,94
Vertebral Osteofit												
<i>Cervical</i>	-	-	-	-	0/4	0	0/8	0	2/3	66,67	2/15	13,33
<i>Thoracal</i>	-	-	-	-	0/2	0	3/7	42,86	4/4	100	7/13	53,85
<i>Lumbar</i>	-	-	-	-	0/1	0	1/5	20	3/3	100	4/9	44,44
Schmorl Nodülü												
<i>Cervical</i>	-	-	-	-	0/4	0	1/8	12,5	0/3	0	1/15	6,67
<i>Thoracal</i>	-	-	-	-	2/2	100	4/7	57,14	2/4	50	8/13	61,54
<i>Lumbar</i>	-	-	-	-	0/1	0	2/5	40	1/3	33,33	3/9	33,33
Apofizyal Osteoartrit												
<i>Cervical</i>	-	-	-	-	0/4	0	1/8	12,5	2/3	66,67	3/15	20
<i>Thoracal</i>	-	-	-	-	0/2	0	0/7	0	0/4	0	0/13	0
<i>Lumbar</i>	-	-	-	-	0/1	0	0/5	0	0/3	0	0/9	0
Travma												
Kafatası	-	-	0/8	0	0/2	0	0/5	0	0/3	0	0/18	0
Gövde	0/8	0	0/13	0	0/4	0	1/9	11,11	1/4	25	2/38	5,26
Metabolik Hastalıklar												
<i>Cribræ Orbitalia</i>	-	-	5/7	71,43	0/1	0	1/6	16,67	0/3	0	6/17	35,29
<i>Porotic Hyperostosis</i>	-	-	2/8	25	0/2	0	1/5	20	0/3	0	3/18	16,67
Kafatası Kalınlaşması	-	-	0/8	0	0/2	0	1/5	20	0/3	0	1/18	5,56
D Vitamini Eksikliği	0/8	0	0/13	0	0/4	0	0/9	0	0/4	0	0/38	0
Konjenital Anomaliler												
<i>Spina Bifida</i>	-	-	-	-	1/3	33,33	0/5	0	0/2	0	1/10	10
Sakral Agenezi	-	-	-	-	0/3	0	0/5	0	0/2	0	0/10	0
Sakralizasyon	-	-	-	-	0/3	0	2/5	40	1/2	50	3/10	30
Çoklu Blok Vertebra	-	-	-	-	0/2	0	0/7	0	1/3	33,33	1/15	6,67
Ayrık Transvers Çıkıntı	-	-	-	-	0/2	0	0/7	0	0/3	0	0/12	0
Yarı Ark	-	-	-	-	0/2	0	0/7	0	0/3	0	0/12	0
<i>Supratrochlear Spur</i>	-	-	-	-	-	-	0/3	0	-	-	0/3	0
<i>Extra Vertebral Segment</i>	-	-	0/8	0	0/4	0	0/7	0	0/4	0	0/18	0
<i>Atlas Occipitalizasyonu</i>	-	-	0/90	0	0/21	0	0/34	0	1/76	1,32	1/221	0,45
Enfeksiyonel Hastalıklar												
Periostit	0/8	0	0/13	0	0/4	0	0/9	0	1/4	25	1/38	2,63
Osteomyelit	0/8	0	0/13	0	0/4	0	0/9	0	0/4	0	0/38	0
Dolaşım Sistemi Hastalıkları												
Legg-Calve Perthes	-	-	-	-	0/4	0	0/7	0	0/4	0	0/15	0

Ağlayan Ağaç toplumunda D vitamini eksikliği görülmemiştir. Tüm bu veriler toplumun diyetinin tarımsal gıda ağırlıklı olduğunu gösterebilir. Toplumda D vitamini eksikliğine bağlı rahatsızlıklara rastlanmamasının muhtemel nedeni, toplumunun diyetinde tarımsal ürünlerin yanında balık, yumurta ve süt ürünleri gibi hayvansal gıdalar ile D vitamini açısından zengin besinlerin yer alması olabilir.

Enfeksiyonel hastalıklar

Ağlayan Ağaç toplumu diğer Anadolu toplumlarıyla enfeksiyonel hastalıkların görülme oranı açısından karşılaştırıldığında ortalamanın altında değerlere sahip olduğu görülebilir (Grafik 3). Enfeksiyonel hastalıklar, bakteriler, virüsler, mantarlar, parazitler ve mikroorganizmalar yoluyla gelişir. Bir toplumda enfeksiyonel hastalıklara fazla rastlanmasında toplumun yaşadığı çevrenin hijyen açısından yeteri kadar elverişli olmaması, nüfus yoğunluğunun fazla olması, sosyo-ekonomik faktörler ve travmalar önemli rol oynar (Ortner, 2003). Bulgular toplumunun, diğer Anadolu toplumlarına göre daha hijyenik bir ortamda hayat sürdürdüğünü gösterse de birey sayısının az olması ve mezarlığın çeşitli dönemlerde kullanılmış olabileceği gibi nedenlerle bu durum yanıltıcı olabilir.

Sonuç

Tüm bu bulgular Ağlayan Ağaç insanların tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ekonomiye sahip, özellikle bebek ve çocukların diyetlerinin göreceli olarak kötü durumda ve diğer Anadolu toplumlarına göre ortalama hijyenik yaşam koşullarına sahip bir topluluk olduğu düşünülmektedir. Bebeklerin %88,89'unun yenidoğan statüsünde olması gömü alanın dönem insanlarıncı kutsal bir yer olarak kabul edildiğinin bu nedenle bebek ve çocukların bu alana gömüldüğünün göstergesi olabilir. Gömüler arasında yön birliği olmaması da yapının etrafına çeşitli dönemlerde gömü yapıldığını işaret etmektedir. Bu nedenle toplum hakkındaki bazı bulgular yanıltıcı olabilir.

Teşekkür

İskeletler üzerinde çalışma imkânı sağlayan Amasra Müzesi Eski Müdürü Baran Aydın'a ve Prof. Dr. Ahmet Cem Erkmân'a, öneri ve eleştirileri için Doç. Dr. Berkay Dinçer'e teşekkür ederim.

Kaynakça

Akalın, H. K. (2014). Hıristiyanlığa aktarılmış ritüeller olarak Isis kültündeki vaftiz ve günah çıkartma ayinleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (42), 41-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniilah/issue/2759/36843>

- Angel, J. L. (1966). Porotic hyperostosis, anemias, malaras, and marshes in the prehistoric eastern Mediterranean. *Science*, 153(3737), 760-763. <https://doi.org/10.1126/science.153.3737.760>
- Aufderheide, C. A., ve Rodriguez-Martin, C. (2006). *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*. Cambridge University Press.
- Augenti, A., ve Gilchrist, R. (2011). Life, death and memory. M. Carver, ve J. Klapste (Ed.), *The archaeology of Medieval Europe, Volume 2: 12th to 16th centuries*, (s. 494-515). Aarhus University Press. <https://doi.org/10.2307/jj.608161.18>
- Bağdatlı-Çam F., Bora, A., ve Altunkaya, H. B. (2019). Amastris (Amasra) antik kentinde arkeolojik tespitler, *TÜBA-AR*, 24, 169-188. <https://doi.org/10.22520/tubaar.2019.24.009>
- Bass, W. M. (1987). *Human osteology*. Missouri Archaeological Society.
- Bourbou, C. (2003). Health patterns of Proto-Byzantine populations (6th-7th centuries AD) in South Greece: The cases of Eleutherna (Crete) and Messene (Peloponnese). *International Journal of Osteoarchaeology*, 13(5), 303-313. <https://doi.org/10.1002/oa.702>
- Brothwell, D. R. (1981). *Digging up bones. Excavation, treatment, and skeletal remains*. Cornell University Press.
- Brickley, M. B., Ives, R., ve Mays, S. (2020). *The bioarchaeology of metabolic bone disease*, 2nd edition. Academic Press.
- Buikstra, J. E., ve Ubelaker, D. H. (1994). *Standarts for data collection from human skeletal remains*. Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44.
- Buikstra, J. E., (2019). *Ortner's identification of pathological conditions in human skeletal remains*, 3rd edition. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/C2011-0-06880-1>
- Cole, G, ve Waldron T. (2019). Cribra orbitalia: Dissecting an ill-defined phenomenon. *International Journal of Osteoarchaeology*, 29(4), 613-621. <https://doi.org/10.1002/oa.2757>
- Crow, J. (2017). Amastris. P. Niewöhner (Ed.) içinde, *The archaeology of Byzantine Anatolia from the end of late antiquity until the coming of the Turks* (s. 389-394). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190610463.003.0038>
- Çırak, A., ve Çırak, M. T. (2015). Tios/Filyos iskelet kalıntılarının paleoantropolojik analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 30, 167-174. <https://dar.vin/arkeo30>
- Çırak, M. T. (2017). Akgüney Geç Roma-Bizans Dönemi toplumu üzerine paleodemografik çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 249-264. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.313652>
- Eyice, S. (1965). *Küçük Amasra tarihi ve eski eserleri kılavuzu*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, No. 19.
- Erdal, Y. S., Erdal, Ö. D., ve Koruyucu, M. M. (2015). Ortaçağ'da nüfus değişimi öncesine ait bir Bizans topluluğu: Komana insan kalıntılarının antropolojik analizi. D. B. Erciyas, ve M. N. Tatbul (Ed.) içinde, *Komana Ortaçağ yerleşimi (The Medieval settlement At Komana)* (s. 83-114). Ege Yayınları.

- Erdal, Y. S. (2003). Büyüksaray-Eski Cezaevi çevresi kazılarında gün ışığına çıkarılan insan iskelet kalıntılarının antropolojik analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 18, 15-30. <http://dar.vin/arkeo18>
- Erdal, Y. S. (2004). Kovuklukaya (Boyabat, Sinop) insanların sağlık yapısı ve yaşam biçimleriyle ilişkisi. *Anadolu Araştırmaları*, 17(2), 169-196. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uanadolu/issue/1153/13487>
- Erdal, Y. S. (2010). Oluz Höyük kazılarında ele geçen insan iskeletlerine ait antropolojik araştırmanın ilk sonuçları. Ş. Dönmez (Ed.) içinde, *Kaske Ülkesi'nin önemli kenti Amasya-Oluz Höyük: 2007 ve 2008 dönemi çalışmaları genel değerlendirmeler ve ön Sonuçlar* (s. 93-107). T.C. Amasya Valiliği Yayınları.
- Erdal, Ö. D. (2009). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Geç Bizans ve Yakınçağ insanların yaşam biçimleri. *Adalya*, 12, 361-388.
- Garnotel A., ve Raynaud C. (1996). Groupés ou dispersés ? Les morts et la société rurale en Languedoc oriental (IVe-XIIIe siècles). H. Galinie ve E. Zadora-Rio (Ed.) içinde, *Archéologie du cimetière chrétien*, (s. 139-152). Revue archéologique du centre de la France. https://www.persee.fr/doc/sracf_1159-7151_1996_act_11_1_976
- Gowland, R. L., ve Western, A. G. (2012). Morbidity in the marshes: Using spatial epidemiology to investigate skeletal evidence for malaria in Anglo-Saxon England (AD 410-1050). *American Journal of Physical Anthropology*, 147(2), 301-311. <https://doi.org/10.1002/ajpa.21648>
- İşcan, M. Y., ve Steyn, M. (2013). *The Human skeleton in forensic medicine*, 3rd edition. Charles C. Thomas.
- Karaöz-Arhan, S., ve Acar, E. (2014). Giresun Adası iskeletlerinin paleoantropolojik değerlendirilmesi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 30, 189-202. <https://dar.vin/arkeo30>
- Kaur, H., ve Jit, I. (1990). Age estimation from cortical index of the human clavicle in Northwest Indians. *American Journal of Physical Anthropology*, 83(3), 297-305. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330830304>
- Koruyucu, M. (2012). *Köşk Höyük Ortaçağ insanların antropolojik analizi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lewis, M. (2018). *Paleopathology of children: Identification of pathological conditions in the human skeletal remains of non-adults*. Academic Press.
- Lovejoy, C. O., Meindl, R. S., Pryzbeck, T. R., ve Mensforth, R. P. (1985). Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: A new method for the determination of adult skeletal age at death. *American Journal of Physical Anthropology*, 68(1), 15-28. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680103>
- Lovell, N. C. (1994). Spinal arthritis and physical stress at Bronze Age Harappa. *American Journal of Physical Anthropology*, 93(2), 149-164. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330930202>
- Lovell, N. C. (1997). Trauma analysis in paleopathology. *American Journal of Physical Anthropology*, 104(S25), 139-170. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-8644\(1997\)25+%3C139::AID-AJPA6%3E3.0.CO;2-%23](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-8644(1997)25+%3C139::AID-AJPA6%3E3.0.CO;2-%23)
- Lovell, N. C. (2008). Analysis and interpretation of skeletal trauma. M. A. Katzenberg, ve S. R. Saunders (Ed.) içinde, *Biological anthropology of the human skeleton*, Second Edition (s. 341-386). Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9780470245842.ch11>
- Mann, R. W., ve Hunt, D. R. (2012). *Photographic regional atlas of bone disease: A guide to pathologic and normal variation in the human skeleton*, Third edition. Charles C. Thomas.
- Mann R. W., Hunt, D. R., ve Lozanoff, S. (2016). *Photographic regional atlas of non-metric traits and anatomical variants in the human skeleton*, First edition. Charles C. Thomas.
- Merbs, C. F. (1983). *Patterns of activity-induced pathology in a Canadian Inuit Population*. University of Ottawa Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv173qvw>
- Ortner, D. J. (2003). *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. Academic Press.
- Özdemir, K., Akyol, A. A., ve Erdal, Y. S. (2015). A case of ancient bladder stones from Oluz Hoyuk, Amasya, Turkey. *International Journal of Osteoarchaeology*, 25(6), 827-837. <https://doi.org/10.1002/oa.2349>
- Paine, R. R., Vargiu, R., Coppa, A., Morselli, C., ve Schneider, E. E., 2007. A health assessment of high status christian burials recovered from the Roman-Byzantine archaeological site of Elaiussa Sebaste, Turkey. *HOMO*, 58(2), 173-190. <https://doi.org/10.1016/j.jchb.2006.06.001>
- Plichta, S.B., ve Kelvin, E. (2014). *Munro: Sağlık Araştırmalarında İstatistiksel Yöntemler* (R. S. Tabak, Çev. Ed.). Palme Yayıncılık. (Özgün eserin basımı 2012)
- Roberts, C., ve Manchester, K. (2007). *The archaeology of disease*, Third edition. Cornell University Press
- Sakaoğlu, N. (1999). *Çeşm-i Cibani Amasra*. Kültür Bakanlığı - Tarih Vakfı Yayınları.
- Sağır, M., Özer, İ, ve Şahin, S. (2018). Havuzdere iskeletlerinin Paleopatolojik Analizi. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 35(2), 127-142. <https://dar.vin/aras35-2>
- Setzer, T. J. (2014). Malaria detection in the field of paleopathology: A meta-analysis of the state of the art. *Acta Tropica*, 140, 97-104. <https://doi.org/10.1016/j.actatropica.2014.08.010>
- Sevin, V. (2019). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*, Beşinci baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Szilvassy, J., ve Kritscher, H. (1990). Estimation of chronological age in man based on the spongy structure of long bones. *Anthropologischer Anzeiger*, 48(3), 289-298. <https://doi.org/10.1127/anthranz/48/1990/289>
- Şahin S., ve Erkman, A. C. (2018). Domaniç Çökköy toplumunun paleoantropolojik analizi. S. Ünan (Ed.) içinde, *Kütahya Müzesi 2017 yillığı*. Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.
- Şahin, S. (2019). Dilkaya (Orta Çağ) insanların sağlık sorunları. *Antropoloji*, (37), 50-71. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.517217>

- Şahin, S., ve Erkman, A. C. (2020). Dereköy ve Attepe (Geç Doğu Roma) insanların paleoantropolojik analizi. S. Ünan (Ed.), *Kütahya Müzesi Kureyşler Barajı Kurtarma kazıları 2015-2016*. Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tepeköylü, İ. (2017). İstanbul Ermenilerinde doğum sonrası ritüelleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1413-1425. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/itobiad/issue/30065/310734>
- Todd, T. W. (1920). Age changes in the pubic bone: I. The white male pubis. *American Journal of Physical Anthropology*, 3(3), 285-339. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330030301>
- Ubelaker, D. H. (1978). *Human skeletal remains: Excavation, analysis, interpretation*. Aldine Publishing.
- Ubelaker, D. H. (1989). *Human skeletal remains: Excavation, analysis, interpretation*, Second edition. Taraxacum.
- Üstündağ, H., ve Demirel, F. A. (2008). Alanya Kalesi kazılarında bulunan insan iskelet kalıntılarının analizi. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 8, 79-90. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/arkeolojiveetnografya/issue/67098/1047924>
- Üstündağ, H. (2009). Kuşadası Kadıkalesi / Anaia kazısında bulunan insan iskelet kalıntıları. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 24, 209-228. <https://dar.vin/arkeo24>
- Üstündağ, H. (2011). Genetik, çevresel ve kültürel etmenlerin ışığında anemi: Bazı eski Anadolu topluluklarından örnekler. *TÜBA-AR*, 14, 173-192.
- Waldron, T. (2009). *Palaeopathology*. Cambridge University Press.
- Waldron, T. (2019). Joint disease. J. E. Buikstra (Ed). *Ortner's identification of pathological conditions in human skeletal remains*, 3rd edition (s. 719-748). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-809738-0.00020-X>
- Wapler, U., Crube', E., Schultz, M. (2004). Is cribra orbitalia synonymous with anemia? Analysis and interpretation of cranial pathology in Sudan. *American Journal of Physical Anthropology* 123(4), 333-339. <https://doi.org/10.1002/ajpa.10321>
- White, T. D., Black, M. T., ve Folkens, P. A. (2011). *Human osteology*, 3rd Edition. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/C2009-0-03221-8>
- Workshop of European Anthropologist (WEA). (1980). Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons. *Journal of Human Evolution*, 9(7), 517-549. [https://doi.org/10.1016/0047-2484\(80\)90061-5](https://doi.org/10.1016/0047-2484(80)90061-5)
- Yucesoy, B., Charles, L. E., Baker, B., ve Burchfiel, C. M. (2015). Occupational and genetic risk factors for osteoarthritis: A review. *Work*, 50(2), 261-273. <https://doi.org/10.3233/wor-131739>

2023. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

“İslam sanatı” imgesinin inşası ve oluşum süreci hakkında bir değerlendirme

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Oytun Doğan

Marmara Üniversitesi

Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı

Göztepe Kampüsü, 34722, İstanbul / TÜRKİYE

E-posta/E-mail: oytun.dogan@marmara.edu.tr

Alındı/Received: 21 Haziran / June 2023

Düzeltildi/Revised: 22 Aralık / December 2023

Kabul/Accepted: 24 Aralık / December 2023

Erken Görünüm/Early View: 31 Aralık / December 2023

Oytun Doğan^{1*}

¹ Dr. | Marmara Üniversitesi, Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı, İstanbul - Türkiye

Öz

İslam sanatı, bir gösterge olarak dini ve coğrafi sınırlamalarla belirlenen sanat üretimlerini tanımlamıştır. İslam sanat eserleri genel bir tanımlamayla şeriat hükmü altında yönetilen toplumların üretimleri olmuştur. Bu durum, tanımlayanın bakış açısını ve tanımlamanın gerçekleştiği toplumu adlandırma ve anlamlandırma amacı taşımıştır. Sanat, Batı’da bir bilim dalı olarak gelişimini seküler düşünce üzerinden inşa etmiştir. Bu nedenle sanatın kanon bilgisi Batı toplumunun kültürel ve siyasal olarak kendi içinde yaşadığı üslup değişimleriyle oluşmuştur. İslam sanatı, tüm Batı dışı toplumların sanat araştırmalarında olduğu gibi etnografya araştırmaları temelinde başlamıştır. Bu bağlamda araştırma nesnelere sanat eseri olarak değil bir kültürel üretim olarak görülmüştür. Bundan dolayı İslam sanat uzmanları sanat tarihi dışında antropoloji, din ve siyasi tarihte de uzman kişiler olmuştur. Araştırma bu yönelimle toplumsallaşan İslam sanatının kapsayıcılığının yol açtığı problemleri İslam sanat imgesinin oluşumunun incelenmesiyle değerlendirecektir. Bu incelemede, farklılıkların göz ardı edilerek tekleştirici bir terim olarak gelişen İslam sanatı imgesinin ideolojik arka planının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma, Batılı müzelerin İslam toplumları üzerine gerçekleştirdikleri bilgi inşa sürecinde İslam sanatının bir gösterge olarak değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam sanatı, antropoloji, kültürel çalışmalar, postkolonyalizm, Orta Doğu

Giriş

İnsan topluluklarının üretimi olan sanat, insanın evreni *beğeni* yoluyla yorumlamasına ilişkin bir eylemdir. Sanat bilgisinin kurumsallaşması estetik ile ilgili yapılan yorumlar ve nesnenin estetik açıdan incelenmesiyle oluşmuştur. Estetik bilgisinin ve günümüz beğeni yargılarının oluşumunda Baumgarten’in “estetik” eseri kanon bir değer kazanmıştır. Bu süreç, sanatın mitoloji ve batıl inançlardan sıyrılarak sofistike değerlendirilmesi ve yorumlanmasıyla oluşmuştur (Schelling, 2008, s. 18). Sanat, birey ve toplum ilişkisi uzmanlıkla ilgili bir dönüşüm geçirmiştir. Bu, sanatsal bilginin felsefi olarak yaşamın her anında kullanılmasıyla sonuçlanmıştır. İlk toplumların arkaik süslemelerinden mağara resimlerine

An evaluation of the construction and formation process of the “Islamic Art” image

Abstract

Islamic art, as an indicator, defined art productions determined by religious and geographical limitations. Islamic works of art, in general terms, are the productions of societies governed under the rule of sharia. This situation aims to name and give meaning to the perspective of the definer and the society in which the definition takes place. Art, as a branch of science in the West, has built its development on secular thought. For this reason, the canon knowledge of art was formed by the stylistic changes that Western society experienced culturally and politically. Islamic art, like all non-Western societies’ art research, began on the basis of ethnographic research. In this context, research objects were seen as cultural production, not as works of art. For this reason, Islamic art experts have become experts in anthropology, religion and political history, as well as art history. The research will evaluate the problems caused by the inclusiveness of Islamic art, which has become socialized with this orientation, by examining the formation of the Islamic art image. In this analysis, it is aimed to reveal the ideological background of the image of Islamic art, which has developed as a unifying term by ignoring differences. The research is limited to evaluating Islamic art as an indicator in the knowledge construction process carried out by Western museums on Islamic societies.

Key Words: Islamic art, anthropology, cultural studies, postcolonialism, Middle East

kadar tüm üretimlerin sanatsal bilgiye ilişkin yorumlanmasına da bu yönelim sebep olmuştur. Sanat bilgisi uzmanlaşmayla dönüşüm geçirmiş ve sanat kültürel yapının temel bir enstrümanına dönüşmüştür (Hegel, 1975, s. 15). Sanatın yorumu toplumların tarihlerinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu nedenle sanatın çözümü kültürün anlaşılması açısından önemli olmuştur.

İslam sanatının araştırma konusu, İslam yasalarına tabii toplumlarda üretilen nesnelere incelenmesidir. Sanatsal üretimlerin yorumlanmasında üretimi yapan sanatçının dinî aidiyetinden ziyade, eserin İslam toplumunda ortaya çıkması temel belirleyicidir. Bu açıdan üretimlerin İslam coğrafyasında dinî ve kültürel

Atf için / Cite as:

Doğan, O. (2023). “İslam sanatı” imgesinin inşası ve oluşum süreci hakkında bir değerlendirme. *Antropoloji*, (47), 16-25. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1317817>

sınırlamalar kapsamında değerlendirildiği görülmüştür. İslam sanat eserlerinin yorumlanmasında temel problem kanon kabul edilen beğeni (Batı kanonu) referansı ile değerlendirilmesidir. İslam sanatı teorik olarak yaratıcının hakikatini görselleştirmek üzerine geliştiğinden, sanat eserinin ana amacı yaratıcının hegemonyasının hâkim kılınmasıdır. Bu da ortaya çıkan eserin estetik beğeni açısından yorumlanmasını zorlaştırmıştır. Batı sanatında beğeni “Hristiyan/skolastik” ve “Rönesans sonrası/ şahsi” olmak üzere değişim geçirmiştir. Bu süreçte beğeni, ilk olarak din aracılığıyla anlamlandırılmışken Rönesans sonrası dönemde sanatçı ve ortaya çıkardığı eser aracılığıyla değerlendirilmiştir. Beğenin bu açıdan değişimi İslam sanatının beğeni ekseninde değerlendirilmesini zorlaştırmıştır. Bundan dolayı kanon kabul edilen sanat yazımında İslam sanatı diğerlerinin (Batı dışının) araştırma alanı olarak sanat tarihi ve antropolojinin inceleme nesnesini oluşturmuştur. İslam sanatı hakkında değerlendirme İslam felsefesi hakkında bilgi sahibi kişiler tarafından yapılabilmektedir (Coomaraswamy, 2016, s. 2-3).

İslam sanatı, Müslüman yöneticiler tarafından şeriat kuralları altında yönetilen coğrafi bölge ile sınırlandırılmıştır. Fakat bu gösterge, terimin kapsayıcılığını problem haline getirmiştir. Bunun en önemli sebebi 16. yüzyıl bir İran minyatürü ile 8. yüzyıl Suriye duvar resminin etkileşiminin sınırlı olmasıdır. Bu durum, eserlerin yorumlanmasının nesne aracılığıyla gerçekleşmesinden ziyade siyasî tarih açısından değerlendirilmesine sebep olmuştur. Örneğin, İran’da Sasani sanat geleneği, bölgenin İslam şeriatının etkisi altına girmesiyle sanatsal üretimlerinin İslam sanat eserleri olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Grabar, 1987, s. 5-9). Bu kanon kabul edilen Batı sanat bilgisinden farklı bir değerlendirme taşımıştır. Üretimin toplum koşullarından ayrı düşünülmemeyeceği belirtile de, sanat gelişimi kendi içinde lineer bir modele sahip olmuştur. İslam sanat inşasının sıfır noktası siyasî tarih ile ilişkili olarak Emeviler döneminde görsel kültürün kamusal alanda kullanılmasıdır (Burckhardt, 2009, s. 6-7). Bu, İslam sanat tarihi açısından yeni bir dönemi temsil etmiştir. Siyasî ve dinî olarak İslam, toplumların kültürel üretimlerinin bu nitelikle değerlendirilmesine neden olmuştur.

Araştırmada sanat olgusunun İslam medeniyetinin ortaya çıkardığı izlerin anlaşılması ve beğeni yönelimi açısından değerlendirmesiyle sağlanacaktır. İslam’ın Hristiyanlık gibi sadece inancı değil aynı zamanda bütün bir kültürü kapsaması incelemeyi sosyolojik perspektifle yapmayı gerektirmiştir. İslam’ın ortaya çıkışıyla yayılımı arasında kısa bir zaman dilimi olması ve İslam’ın girdiği toplumlardan etkilenme süreci zamana yayılmasına karşın etki ettiği toplumlar üzerinde direkt hegemonya kurması bu açıdan belirleyici olmuştur. İslam kurucu

metinlerinin kendi öncesini cahiliye olarak adlandırması bölge üzerine yapılan çalışmaları da etkilemiştir. (Ettinghausen vd., 2001, 5-10). Araştırma, Avrupa merkezliğe karşı gelişen postkolonyal araştırmalardan da etkilenmiştir (Nash vd., 2014). Göstergelerin seçimi ve ideolojisi bu açıdan incelenmiştir. Araştırma, Orta Doğu Müzeciliği hakkında yapılan doktora araştırmasının (*Orta Doğu’da Küreselleşme ve Kimlik Ekseninde Müzecilik*) bir bölümü temel alınarak üretilmiştir. Literatür, İslam sanat araştırmasına yönelik nitel bir inceleme olarak İngilizce kaynaklar aracılığıyla bir çözümleme isteği taşımıştır. Bunda kanon yapıcı metinlerin yapısökümü uğratılmasıyla gösterge olan “İslam sanatı” teriminin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu açıdan ilk olarak sanat olgusu değerlendirilmiş sonrasında İslam sanat imgesi ve gelişimi incelenmiştir. İnceleme, İslam sanatı kavramının oluşumunun yorumlanmasına farklı bir bakış getirerek Batı’nın hegemonya kurucu yayılımının değerlendirilmesini amaçlamıştır. Bu açıdan araştırma Batı müzelerinin İslam toplumuna ait üretimleri yorumlamasının kapsayıcılığının değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır.

Sanat olgusu

Sanat, arkaik insandan günümüze beğeni ekseninde yorumlanan kültürel göstergeler olmuştur. Mağara resimlerden Göbeklitepe’de bulunan motiflere kadar tüm üretimler insanın dünyaya bıraktığı izlerdir. Bu izler toplumun sanatsal bilgisi olarak adlandırılmıştır. Günümüzde beğeni ekseninde yorumlanan bu nesnelere kendi çağında sanat eseri olarak algılanmamıştır. Fakat süreç içinde Yunan seramikleri ve Osmanlı minyatürleri gibi nesnelere beğeniye ilişkin *sanatsal* bir imgeye dönüşmüştür. Bu süreç sanatsal üretimin ne olacağının belirlenmesiyle gelişmiştir. Bu gelişimin temel Avrupa’da Aydınlanma ile beraber yaşanan bir bilgi değişiminin sonucudur. Modelin zirve noktası, 18. yüzyılla birlikte şiir, resim, heykel gibi üretimlerin güzel sanatlar; ayakkabıcılık, nakışçılık gibi üretimlerin ise zanaat kavramı altında bölümlendirilmesidir. Winckelmann’ın 1764’de yazdığı *Sanat Tarihi* kitabı ile sanat bilgisinin kanonlaşma sürecine girdiği bu bağlamda belirtmelidir (Shiner, 2003, s. 137). Sanat tarihi kavramı bu zaviyeden Batı Avrupa tarihiyle özellikle de Batı Avrupa Hristiyanlığı ekseninde kabul edilen hakikatın evrensel kabulüyle oluşmuştur. Süreç sonucunda Batı dışı toplumların sanatsal üretimleri bağlam dışına çıkarılmıştır. Bu duruma bağlı olarak sanatın kanon kabul edilen göstergeleri Avrupa kültürü içinden çıkararak sanat eğitimi kitaplarına dâhil edilmiştir.

Batı sanat bilgisinin bilimsel temelleri Rönesans öncesi ve sonrasında ayrılmaya ideoloji inşası açısından bir sıfır noktası yaratmıştır. Bu olgu, sanat bilgisinin Avrupa temelli dış etkilerden bağımsız üretildiği

anlamını da taşımıştır. Fakat Batı'nın sanatsal bilgisi Doğu'dan özellikle de İslam toplumlarından önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu, Batı'nın kanon kabul edilen metinlerinde Doğu'nun bolluk ve bereket ile tasvir edilmesinden de anlaşılmaktadır. Örneğin, masal canavarları ve mistik figürler Doğu kökenli olmuştur. Batı soyutlaması kendisini Doğu'dan ancak 15. yüzyıldan sonra canlı bir varlık imgesine dönüştürebilmiştir (Baltrusaitis, 2001, s. 121-125). Batı'nın Antik Yunandan beri dışardan aldığı imgeleri dönüştürerek içselleştirmesi ve kendi hakikati olarak inşası bu noktada önemlidir. Özellikle 15. yüzyıldan sonra Avrupa bilgisini, kendi hakikati ve diğerleri olarak inşa etmiştir. Ortaçağda örneğin bu süreç; fantezi, kâbus ve barbarlık imgesine karşılık Moğollar imgesi olmuştur. Yabancılar ve göçebeler bu imgenin ötekileri olarak adlandırılmıştır. Kimlik olgusu da bu açıdan önem kazanmış ve dışsal imgeler karşısında korunma duyguları ortaya çıkmıştır (Classen, 2020, s. 17).

Avrupa sanat bilgisi gelişiminde dinin toplum üzerindeki hegemonyasının azalması ve sekülerliğin yaşam biçimi olarak seçimi etkilidir. Bu süreçte dinî ve estetik bilgi ayrımı ortaya çıkmıştır. Dinî bilgi, tanrı ve onun hakikatının yaşama eklenmesi üzerine gelişmiş; estetik bilinç ise ilham veren gücün adlandırılmadığı deneyim olmuştur (Collingwood, 1925, s. 49). Bu dinî hegemonyanın zayıflamasına ve ortaya çıkan üretimlerin evrensel bilgi olarak kabulünü kolaylaştırmıştır. Batı Avrupa devletlerinin 19. yüzyıldan sonra dünya üzerindeki birçok bölgeye yayılımı bilgi hakikatının de yayılmasını sağlamıştır. Bu durum, Batı dışı çalışmalarda Avrupa'da üretilen bilginin referans alınmasının sebebi olmuştur. Yerel sanatsal üretimler değişim göstererek Batı bilgisi üzerinden kendisini tanımlamıştır. Buna İslam coğrafyasının minyatür geleneğinin yaşadığı değişim örnek verilebilir. 18. yüzyıla kadar iki boyutlu yapılan minyatürler Batı öykünmesiyle dönüşmüştür. Minyatürde Batı etkisi perspektife üçüncü boyutun kullanımına neden olmuştur. Üretimler çoğunlukla manzara resimleri olsa da figür zaman içinde kullanılmış ve duvar resimlerinde bile insanlar bu tarzın yapılmasını istemiştir (Renda, 1988, s. 69).

Batı kanonunda, sanat eseri olan nesnenin kendi özgül ağırlığıyla değerlendirme olgusu İslam sanat eserlerinin bu açıdan yorumlanmasını zorlaştırmıştır. Bunda İslam sanatı hakkındaki yorumların iktidar ve dinden ayrı değerlendirilememesi önemli olmuştur. Ayrıca, kanonu oluşturan Batı sanat bilgisinin merkezi oluşturması bunun temel sebebidir. İslam sanat üretimleri bu açıdan etnografya olarak Batı müzelerinde kendine yer bulmuştur. Sanat kanonun kurucu babası Batılı bilginler İslam sanatı hakkındaki yorumları bu ekseninde oluşturmuştur. İslam sanatı hakkında temel problem tasvir ile ilgili yorumlarda gözlenmiştir.

Tasvir hakkında İslam peygamberinin Kâbe'de putları kırarken Meryem ve Çocuk İsa resmini bıraktığı söylencesi gibi farklı yorumlar olsa da (Grabar, 1987, s. 80) İslam sanat gelişiminde tasvir hakkındaki temel tutum sanatın şekillenmesinde etkili olmuştur. Erken İslam devrinde tasvir daha gri bir alanken süreç içinde tasvir hakkındaki görüş daha net bir karşı olmayla sonuçlanmıştır. Fakat Batılı araştırmacılar İslam sanat tarihinin özellikle erken dönemi üzerine araştırmalarını yoğunlaştırmıştır (Herzfeld, 2017, s. 54). Bu durum, Batı sanat tarihi araştırmalarında eserin özgül ağırlığı ile değerlendirmesine yönelik unutulmak istenen bir dönemin ortaya çıkarılması olarak da belirtilmiştir. Kronolojik gelişimde İslam sanat ürünlerin metaya dönüşümü nesnelere bakışı da değiştirmiştir. Bu sürecin incelenmesi İslam sanat imgesi ve ideolojisinin anlaşılmasını sağlamıştır.

İslam sanatı imgesinin bir gösterge olarak değerlendirilmesi

İslam sanatı, Batı kanonu açısından Uzak Doğu veya Latin Amerika sanatları gibi temel sanat modeli içine alınmayarak kendisine özgü şartlar altında bağlam dışı sanat olarak değerlendirilmiştir. Bu konumlandırma Batı'nın kültürel ilerlemesini diğer bölgeleri çocukluk ya da ergenlik dönemi olarak sınıflandırarak varlığına üstünlük kazandırma isteğini yansıtmıştır (Shalem, 2012, s. 2). Sanat tarihi yazınında kanon eser kabul edilen Gombrich'in (1951) *Sanatın Öyküsü* kitabında sanat, tarihöncesi uygarlıklardan 20. yüzyıl modernizmine bir sıralamayla oluşturulmuştur. Sanat tarihi yazını içinde değerlendirmedeği İslam sanatlarını, "Doğu Sanatına Bakış İslam, Çin II. ve XIII yüzyıl arası" maddeleştirdiği bir başlık altında incelemiştir. Bölüm "Batı dünyasına dönüp, Avrupa'daki sanatın öyküsüne geçmeden önce, bu çalkantılı yüzyıllar sırasında dünyanın öteki bölgelerinde neler olduğuna bir göz atmakta yarar var" (Gombrich, 1951, s. 99) açıklamasıyla başlamıştır. Metnin girişinden de anlaşılacağı gibi İslam sanatı temel sanat modeli dışında değerlendirilmektedir. Model, Avrupa dışı sanatsal anlatıları pasif yapılar olarak konumlandırmıştır. Bunun en önemli nedeni tanımlamayı yapanın bilgi ve iktidar gücüyle hakikati belirlemesidir. Emperyalist çağda Antik Yunan ve Roma ile bağlantı iddiasında bulunan Batı Avrupa devletlerinin dünya üzerindeki hegemonya inşasında primordiyal bu yaklaşım önemli olmuştur. Bu sayede yakın döneme kadar Grek uygarlığı ve medeniyetinin dış etkilerden bağımsız olduğu bilimsel bir bilgi hakikati olarak kabul edilmiştir (Bernal, 1987, s. 1-10). Bu kabul, aynı zamanda Batı medeniyetinin kültürel kodlarına dayalı bir gelecek inşasını da içermektedir. Geçmiş bu çerçevede kavramsal bağlamda inşa edilmekte ve sonrasında maddi bir geçerliliğe kavuşmaktadır (Lorenz, 1999, s. 564).

İslam sanatı diğer Batı dışı sanatlar gibi pagan ve primitif olarak kendi bağlamında hapsedilmiştir. Büyük anlatı dışında ortaya çıkan üretimler etnik, üretilen eserler de etnografya üretimi içinde yer almıştır. Üretimin içinde olduğu toplulukla bağlantılı olması eserin “bağlam dışına” çıkarılarak yorumlanmasını gerektirmiştir (Araeen, 2005, s. 135-137).

İslam sanatı adlandırması, Orta Doğu sanat üretiminin göstergesi olarak 1893 Paris'teki Müslüman Sanatı Sergisi'nden (Vernoit, 1997, s. 5) bu yana Orta Doğu üzerine yapılan sanat araştırmalarda kullanılmıştır. Bölgede üretim yapan sanatçıların Müslüman miras üzerinden dünyaya açılımı bölge devletlerin İslam sanatına hasredilen müzeleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu amaçla İslam sanat müzeleri ve İslam sanatıyla ilgili ödül ve burs projeleri oluşturulmuştur. Bu süreçte yeraltı zenginlikleri ile zenginleşen Körfez ülkelerinin etkisi önemlidir. Örneğin, Doha'da açılan *İslam Sanatları Müzesi* ve yine Birleşik Arap Emirlikleri'yle bağlantılı *Jameel İslam Sanatları Galerisi* ile *Victoria and Albert Müzesi*'nin ödül törenleri bunu göstermektedir (Roxburgh, 2010, s. 383-384). Bu noktada Orta Doğu'da İslam sanatı özelinde açılan müzelerin başlangıcının Batılı emperyalist devletler tarihiyle oluştuğu belirtilmelidir. 1886 yılında Mısır'da İngiliz kolonyal idaresi altında *el-Hakim Camisi*'nde açılan *İslam Eserleri Müzesi* bunun önemli örneklerindedir (Komaroff, 2000, s. 5).

İslam sanat üretimlerine bilimsel yaklaşım Avrupalıların Doğu'ya artan ilgisiyle başlamıştır. İslam coğrafyasına gösterilen bu ilginin temelinde 18. yüzyıl ile birlikte gelişen seyahat, ticaret ve merak gayesi vardır. 19. yüzyılda merak bilimsel bir amaca dönüşerek Avrupalı ve Amerikalıyı Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı görmeye yönlendirmiştir. Bu dönem örgütlü turizm, Haç ve Nil'e düzenlenen planlı turlar ile devam etmiştir. Bununla birlikte Asya ve Afrika halkalarının inançları, adetleri ve hayatlarına merak artmış bu kültürlerin öğrenilmesi için çalışmalar yoğunlaşmıştır (Hourani, 2013, s. 258). Bu amaçla arkeoloji ve antropolojinin araştırma konusu olarak sanat incelenmiştir. Sanat tarihi disiplininin oluşumu 18. yüzyıla kadar uzansa da, İslam sanatının bilimsel bir disiplin olarak oluşumu görece geç olmuştur. Örneğin, Princeton Üniversitesi'nde 1947 yılında yapılan Yakın Doğu Kültür ve Toplum Konferansında, İslam sanatları disiplini sayesinde sosyal, ekonomik, dinî ve estetik problemlerin anlaşılmasının kolaylaşacağı belirtilmiştir (Ağa-Oğlu, 1954, s. 175). Bu taksonominin temel amacı sanatsal üretimleri bir coğrafyaya sınırlamaktır. Bu açıdan İslam sanatları kavramının temsil ettiği bağlam bir coğrafi bölgenin tanımlanmasını oluşturmuştur. Bunun arkasında oryantalist yazımla ilgili toptancı bir bakış ile değerlendirme isteği vardır. Örneğin, British Müzesinde açılan Orta Doğu bölümü İslam'ın yayılım alanıyla ilişkili olarak coğrafi bağlam

açısından tanımlanmıştır. Bu bölümde yer alan eserler “İslam sanatı”nı temsil etmese de eserlerin teşhiri İslam'ın yayılımıyla eş olarak oluşan bölge temel alınarak belirlenmiştir (Porter, 2006, s. 14). Fakat bu temsil önemli bir problemi de beraberinde getirmiştir. Çünkü üç kıtaya yayılmış olan bir kültürü tanımlarken yapılan adlandırma tüm farklılıkların silinmesi ve tekleştirerek bakılmasına neden olmuştur. İncelenen bu topluluğun nesne olarak kabulü, kültür üzerinde hegemonya kurmak istenen yapının çerçevesini belirlemiştir. Batı, Orta Doğu hakkında saptamalar yaparak ve Doğu kültürü hakkında görüşlerini meşrulaştırarak kültürel hegemonyanın yeniden kurulmasını sağlamıştır (Said, 1979, s. 13). Örneğin, Araplar (Mısır'daki bir Arap ile Irak'taki bir Arap kültürel ve toplumsal olarak farklı bir sosyo-kültürel havzaya aittir), İranlılar ve Türkler Orta Çağ'dan kalma önyargılar ile tanımlanmıştır. Bu açıdan yapılan değerlendirme bölgenin anlaşılmasında eksiklikler ortaya çıkarmıştır. İran tanımlanırken Çin ve Hint etkileşimi, Türkiye tanımlanırken Antik Anadolu toplumlarıyla etkileşim ve Arap coğrafyası tanımlanırken Mezopotamya veya İslam öncesi devirden gelen kültürel belleğin göz ardı edilmesi kültürel evrimin değerlendirilmemesine neden olmuştur (Ağa-Oğlu, 1954, s. 176). Bir inanç olarak İslam'ın belirli bir perspektifle incelenmesi “İslam sanatı” kavramını oluşturmuştur. Fakat bu düalist ideolojik inşada Hristiyan kültürü dinamik ve evrimsel bir gelişim içinde iken İslam'ın durgun ve statik olduğu vurgulanmıştır (Turner, 2006, s. 16-17).

İslam sanatı adlandırması, İslam'ın yayılım gösterdiği bölgelerdeki toplumlar tarafından üretilen nesnelere tanımlanmıştır. Bu adlandırma sanat değerlendirmesi açısından özgünlük problemini ortaya çıkarmıştır. İslam sanatının özgünlüğü hakkındaki değerlendirmelerde Emevi sanatının Bizans'tan etkilendiği ve Abbasî seramik geleneğini yansıtan Selçuklu üretimi kapların Moğollar aracılığıyla Çin etkisi taşıdığına yönelik yorumlar yapılmıştır. Ayrıca sanatsal nesnenin önemi biricik olan sanatçıdan çok sipariş isteyen yönetici isteklerine göre şekillendiği belirtilmiştir (Bacharach, 1977, s. 3-12). İslam sanatının tarihinin yazımında bireysel olan sanatçının öne çıkmamış olması İslam sanatının sınırlarını belirlemede zorlanılmasına neden olmuştur. Müslüman çoğunluğun olduğu topraklarda Müslüman olmayanlar tarafından yapılan üretimin değerlendirilmesi de ayrıca problem taşımıştır. Sonuçta bu üretimler “İslam toplumuna” (*Islamdom*) ait üretimler olarak adlandırılmıştır (Hodgson, 1977, s. 28).

İslam; coğrafi, kültürel ve politik birçok katmanı içine alarak etki ettiği bölge üzerinde temel belirleyici unsur olmuştur. Bu algı, Batılı araştırmacılar tarafından toptancı görüşün en önemli dayanağıdır. Bunun sebebi İslamiyet ve Arapça yayılımının eşdeğer ilerlemesi

olmuştur. Arap uygarlığının yayılımında Arap ile Araplaşmış kişi arasındaki farkın görünüşte azalması İslam'ın temel gösterge olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur (Lewis, 1993, s. 180-181). Fakat bu toptancı görüş, kültürel ayrımlara ihtiyaç duyulan bölgelerde değişmiş ve İslami üretimler ülke zenginliği açısından yorumlanmıştır. Örneğin, Müslüman Hindistanlıların üretimleri İslam sanatı içinde değil Hindistan Sanatı bağlamında yorumlanması bunun ideolojik arka planını göstermektedir (Graves, 2012, s. 11). Bu süreç inşa edilirken kimin kimden önce geldiği önemli olsa da bu olgu ulusal anlatı açısından değerlendirilmiştir. 20. yüzyıl başlarında Bombay Sanat Okulu'nda önemli görevler üstlenen Havell'in Hindistan'ın Müslüman yöneticileri zamanından kalan Taç Mahal'in "Hindistan'a ait İslam'a değil" görüşü de bunu göstermektedir (Jamal, 1997, s. 11).

İslam sanatının önemi Avrupa'dan Doğu'ya giden bilgin ve gezgin araştırmacılar sayesinde artmıştır. Yerel halkın dinî olarak değer verdiği eserlerin seküler ve maddi değere dönüşümü bu dönemde gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl ortalarında İslam sanatına ilgi, bölgeye hâkim emperyalist devletlerin oluşturmuş olduğu Doğu imajıyla bütünleşmiştir. 19. yüzyılın romantik akımı yazar, ressam, bilgin ve koleksiyoncu "kayıp geçmiş" ve "egzotik Doğu"yu bulmak için yola çıkarmıştır. Geçmişin inşası ve keşfi Batı'nın gelişimini göstermesi açısından da önemli olmuştur (Reid, 1992, s. 57). Bu dönemde ayrıca iki koleksiyoncu tipi ortaya çıkmıştır. Bunlar sanattan anlayan "artist-koleksiyoncu" ve "maceracı-koleksiyoncu" kişilerdir. Bu koleksiyoncuların topladıkları nesnelere Doğu eserlerine ilgiyi artırmıştır (Jenkins-Madina, 2000, s. 83). Örneğin, esrarengiz Doğu imajının oluşumunda dönemin oryantalist ressamlarının etkisi önemli olmuştur. Gerome gibi oryantalist ressamlar Doğu'yu pasif medeniyetten uzak, şehvete düşkün ve ellerindeki materyallerin değerini bilmeyen kişiler olarak resmetmiştir (Nochlin, 1989, s. 57). Bu dönemde İslam sanatının temsili emperyalist ülkeler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu sayede emperyalist iktidar Doğu'nun "değer vermediği" eserlerin koruyuculuğunu yaptığını iddia etmiştir. Bu amaçla Paris (1880-1903), Stockholm (1897), Münih (1910), Londra (1885) *Burlington Güzel Sanatlar Kulübü*'nde ve Viyana *Avusturya İmparatorluk ve Kraliyet Müzesi*'nde (1891) İslam sanatı sergileri düzenlenmiştir. Ayrıca İslam sanat eserlerinin değerinin artmasında müzayedelerin etkisi olmuştur. Bu sayede eserler dolaşım değeri kazanarak modern ekonominin mübadele süreçlerine girmiştir. Orta Doğu'dan gelen eserler başlangıçta Arap ve Muhammed'in sanatı olarak adlandırılmış fakat İran ve Türkiye gibi ülkelerden gelen eserlerin tanımlaması bu başlık altında sorun oluşturmuştur (Rabbat, 2011, s. 19). Bu dönemde yapılan

Resim 1. Albert Bettannier, "Hôtel Drouot Müzayedeleri", Paris, 1921
(commons.wikimedia.org)

sergi teşhiri ve kataloglama İslam sanatından örnekler olarak değişmiştir. Örneğin, *Hôtel Drouot Müzayedeleri*'nde (Resim 1) yapılmış sergi ve satışlar gösterilebilir. Farklı koleksiyoncular (Charles Schefer, Albert Goupil, Hakkı Bey gibi) tarafından müzayedede edilen halı, çini, mozaik, mukarnas gibi Orta Doğu'dan eserler toplumun sanat beğenisini şekillendirmiştir (Roxburgh, 2000, s. 10-15). Bu sayede büyük miktarda eser Avrupa ve Amerikan sanat piyasasına girmiş ve değer kazanmıştır.

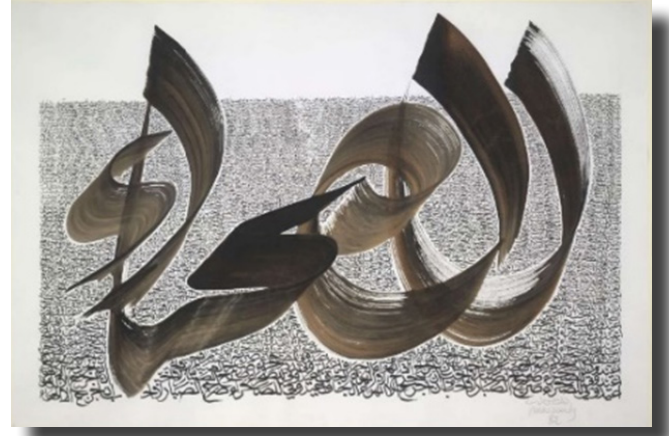
İslam sanat eserlerinin yolculuğu Batı'ya göç eden kişiler ve kolonyal yönetim aracılığıyla da gerçekleşmiştir. Kolonyalistler tarafından tasnif; *sanat*, *antika* ve *zanaat* eseri olarak nesnelere sınıflandırılmasıdır. Bu dönem eserlerin yoğun yer değiştirmesinin bir diğer nedeni sistematik arkeolojik kazılardan daha çok kaçak kazılar yapılması ve yasal dokümanlara sahip olmayan eserlerin rahatlıkla alınıp satılmasıdır (Graves, 2018, s. 91). Giderek önem kazanan İslam coğrafyasından eserler, coğrafi keşiflerden sonra Güney Amerika ya da diğer bölgelerden gelen nesnelere gibi başlangıçta ilginçlikleri ve farklılıkları üzerinden sınıflandırılmıştır. Bu eserlerin tasnifi göz kamaştırıcı auraları ve benzersizlikleri üzerine kurulmuştur (Türker, 2004, s. 288). Örneğin, 1759'da British Müzesi açıldığında seramik, metal işleri ve elyazmaları gibi İslam sanat nesnelere müzenin etnografya koleksiyonunda yer almıştır (Blair ve Bloom, 2003, s. 154).

İslam sanat müzelerinde teşhir ve temsilde iki sorun ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi İslam sanatına hasredilen müzelerin kolonyal yapıyla birlikte oluşması, kolonyal yapıya karşı çıkışın müze ideasına da karşı çıkılmasına neden olmuştur. Bir diğeri ise savaşlar ve köktenci hareketlerle Müslüman olan ve olmayanların İslam sanatına bakışındaki farklılıklardır. İslam sanatına hasredilmiş müzeler bu önyargılar üzerinden oluşan

anlamlandırmaları içinde taşımıştır (Gonzalez, 2018, s. 10). Bu anlamlandırmanın oluşumunda Batılı öykünme ile gelişen müze ve beğeni algısının etkisi de vardır. Bu nedenle müzelerde yer alan ilk İslam sanat eserleri etnografya koleksiyonlarında teşhir edilmiştir. 19. yüzyılda İslam sanat eseri olarak kabul edilen Kaçar dönemi yağlıboyalari da bu açıdan sınıflandırılmıştır. İslam coğrafyasının çanak çömlek ya da kaligrafi örneklerinin zanaat olarak kabul edilmesinde en büyük etken Batı'nın sanat bilgisi üzerinden bu eserlerin tanımlanamamasıdır. Örneğin, Batı müzelerinde kaligrafi ile eşdeğer bir üretimin olmaması bu sanatın zanaat bağlamında yorumlamasına neden olmuştur (Graves, 2012, s. 12-15). İslam sanatı hakkındaki yorumlar, sanat eserlerinin pasif ve durgun olduğuna dairdir. Örneğin, Avrupa sanatı, Antik Roma'dan reform hareketlerine kadar kendi içinde dönüşüm gösteren bir sanat olarak tanımlanmıştır. Bu da Avrupa sanatı hakkındaki yorumlarının aktif ve değişken bir süreç izlediğini göstermiştir.

Batı dışı sanatların taksonomisi çoğunlukla kimlikler üzerinden inşa edilmiştir. Anadolu, Mısır ya da Hindistan sanatı gibi örnekler sanata yerel bir karakter katarak iktidarın bilgi hâkimiyet aracı olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda İslam sanat incelemeleri antropoloji ve etnografya araştırmaları temel alınarak oluşmuştur. Orta Doğu yerelliği İslam sanatının dinamizmini ortaya çıkarmaya yönelik bilgi üretimi yapmış olsa da sürecinin sistematik olmaması nedeniyle yeterli düzeye ulaşamamıştır. Örneğin, "İslam Güzel Sanatlar" terimi 1889 yılında Osmanlı İmparatorluk Müzesi dokümanlarında geçmiştir fakat süreç sistematik ilerlemediğinden dolayı etkisi gözlenememiştir (Shaw, 2012, s. 13).

20. yüzyıl başlarında Amerika'da gerçekleşen sanat çalışmaları, İslam sanatının gelişimi açısından önemli bir bilgi inşa sürecini oluşturmuştur. 1920'lerden sonra Amerikan müzelerinde İslam sanatı bölümlerinin başına önemli entelektüeller (Maurice Dimand'ın 1923'te Metropolitan Müzesine getirildiği gibi) getirilmiştir. Ayrıca Amerikan Üniversitelerinde İslam sanatı bölümleri açılmıştır. Mehmet Ağa-Oğlu bu bölümlerde görev alan ilk kişilerden birisidir. Ayrıca Michigan Üniversitesi'nde İslam Sanat kürsünün ilk profesörü Ann Arbor olmuştur (Blair ve Bloom, 2003, s. 155-156). Yine aynı okul tarafından 1951'de *Ars Islamica* dergisi çıkarılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası bölge üzerinde hegemonya kurmak isteyen Amerika'nın etkisi bu minvalde önemlidir. Ayrıca bir diğer önemli dönüşüm 1970'lerden sonra petrol krizi ile zenginleşen Arap devletleriyle kurulan ilişki olmuştur. Bu amaçla 1975 yılında *Metropolitan Müzesi* ilk İslam Sanatları Galerisi'ni açmıştır. Yine 1970'lerde *Louvre Müzesi*'nde İslam Sanat sergileri düzenlenmiştir. 1976 yılında Londra'da

Resim 2. Hassan Massoudy, "Kaligrafi: Nesne: Al-Sabra"
(britishmuseum.org)

İslam Festivali gerçekleşmiştir. Harvard Üniversite'sinin *Muqarnas* dergisi uzun soluklu olarak İslam sanatına hasredilen önemli bir dergi olmuştur (Blair ve Bloom, 2003, s. 157).

İslam sanatının tekleştirici bir bilgi iktidar tanımı olması tanımlamanın başka türlü yapılamayacağı çünkü din ile arasındaki ilişkinin birbirine bağımlı olduğu üzerine görüşler öne sürülmüştür. Bu açıdan sanatının lineer dönemselleştirme aracı olarak kurgulanabileceği de görülmektedir. İslam sanatı gelişiminin dinî kronoloji içinde değerlendirmesi ve sınıflandırması bunu göstermektedir (Necipoglu, 2012, s. 69). Fakat bu noktada belirtilmesi gereken, Avrupa sanatına karşı İslam sanatının, Batı sanatının bilgi metodolojisi üzerinden inşa edilmesinin sadece bağlam değiştirilerek bir yapı kurulması olduğudur. İslam sanatı incelemelerinde bir diğer problem Avrupa sanatının tüm dünyadan araştırmacılar tarafından incelenmesine karşın İslam sanatı araştırmalarının çoğunlukla İslam coğrafyasından entelektüellerin görevi olduğu algısıdır. Bunda İslam eserlerinin kutsal olarak görülmesi ve Batı dışı araştırmacılara kapalı olmasının (Kuzey Afrika'da Müslüman olmayanların camilere girmesinin zor olması gibi) etkisi de göz ardı edilmemelidir (Blair ve Bloom, 2003, s. 176). Batı sanat tarihi içinde modern öncesi dönem olarak inşa edilen İslam sanatının etnografik bağlamda değerlendirilmesi bununla bağlantılı gelişmiştir (Flood, 2007, s. 34). Bir diğer önemli nokta üretimi yapan kişinin etnik geçmişiyle sanatın özdeşleşmiş olmasıdır. Örneğin, İslam'dan etkilenen bir Batılı sanatçının üretimleri İslam sanat eseri olarak değerlendirilmezken İslam coğrafyasından bir sanatçının ürettiği modern sanat eserleri İslam sanatı açısından değerlendirilebilmektedir (Araeen, 2005, s. 145). Örneğin, kaligrafi gibi klasik İslam sanat üretimlerinin gelenek dışında yorumlanması yerel topluluk tarafından muhafazakâr açıdan eleştirilmiştir. Iraklı kaligrafi sanatçısı Hassan Massoudy'nin işleri (Resim 2) dönemin *Research Centre for Islamic History*,

Resim 3. 17-18. yüzyıl Kuran, FBQ Müzesi
(islamicart.museumwtf.org)

Resim 4. Gülsuyu Şişesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi
(islamicart.museumwtf.org)

Art and Culture - IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) direktörü Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından sanat olarak adlandırılması noktasında kuşkulu olduğunu belirtmesi (Naef, 2003, s. 171) buna örnek verilebilir.

İslam sanatının kapsayıcılığına ilişkin olarak İslam sanatları müzelerinde teşhir edilen bir Kur'an-ı Kerim ve matara arasındaki ilişkinin hangi taksonomi üzerinden kurulacağı çeşitli problemleri içinde taşımıştır. Problemin nedeni sanat açısından değer kazanan eserin sekülerleşme üzerinden yaşadığı dönüşümdür. Çünkü aynı bina içinde yer alan bir Kur'an-ı Kerim (Resim 3) ve bir gülsuyu şişesi (Resim 4) kendi bağlamı dışında sanat eseri olarak anlamlandırılmıştır. Örneğin, 1910 yılında Münih'te gerçekleşmiş İslam Sanatları Sergisi'nde eserlerin bölge, bağlam ve objelere göre bölünmesi bunu gösterir. Daha önceden etnografya ve tarihi bağlamda önemli görülen eserlerin sanat eserine dönüşümünde bu serginin teşhiri önemli bir dönüşüme sebep olmuştur (Shaw, 2012, s. 14-19). Bu algının inşasında Avrupa müzelerinin 18. yüzyıldan beri uygulamış olduğu ansiklopedik sergi yönteminin bu sergi özelinde düzenlenmesi eserleri görmeye gelen Batılı ziyaretçilerin anlamasını kolaylaştırmıştır (Roxburgh, 2010, s. 366).

İslam sanat müzelerinin gelişimi incelendiğinde önemli eserlerin Avrupa müzelerinde olduğu görülmektedir. Bu kolonyal hâkimiyet çerçevesinde koloni bölgelerinden eserlerin Batı'ya taşınmış olmasından kaynaklıdır. Fakat 20. yüzyıl ile birlikte iktidar hegemonyasının kolonyal sert güç ile değil yumuşak güç aracılığıyla gerçekleşmesi sanatın ve müzenin önemini artırmıştır. İslam sanatları ve müzeleri de yumuşak güç aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin, Orta Doğu'nun petrol gelirleriyle önemini artması ve Londra'nın İslam sanatları açısından önemli bir merkez olmasının aynı dönemde denk gelmesi bunu göstermektedir (Roxburgh, 2010, s. 375).

Avrupa ve Amerikan koleksiyonculuğunun gelişiminde İslam sanatlarına gösterilen ilgi İslam

eserlerinin önemini artırmış ve korunması gerektiği düşüncesi de gelişmiştir. Örneğin; “*Müze-i Hümayun*’un 1909 yılındaki bir belgesinde Sokullu Mehmet’in Eyüp’te bulunan türbesinden çalınan eserlerin hukukî değerlendirilmesinde uzman kişilere ihtiyaç hâsıl olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede İslam eserlerinin Avrupa koleksiyonlarına girmeleri halinde Avrupalılara sağlayacakları olası yararın engellenmesi için İslam eserlerinin korunması amacıyla bir müze açılması gerektiği dile getirilmiştir” (Shaw, 2003, s. 208-209). Fakat bu düşüncenin bölgenin geneline yayılmamış olduğu belirtilmelidir. Türkiye ve Mısır müzelerini bölgenin diğer ülkelerinden daha erken inşa etmiştir (Bates ve Rassam, 2000, s. 23-25). Bölgenin önemli merkezlerinden olan İran’da İslam sanat üretimleri yoğun olmasına rağmen koruma kurumu olan müzenin inşasının gecikmesi modernleşme sürecinin Türkiye ve Mısır’dan sonra başlamasından kaynaklıdır. Müzenin geç tarihte açılması sebebiyle de İran’dan eserler Batı müzeleri tarafından toplanmıştır. Örneğin, 20. yüzyılın önemli koleksiyoncularından olan Dikran Kelekian çoğunlukla İran’dan eserler pazarlamıştır (Komaroff, 2000, s. 6-7).

Orta Doğu iktidarları kendi topraklarında İslam sanatları müzeleri inşa etmişken ayrıca bölge dışında da İslam sanat müzeleri ve galeri projelerini desteklemiştir. İslam sanatı müzelerinin sayısı Soğuk Savaş sonrası artmıştır. Bunun iki önemli nedeni vardır. İlki, geçmişin İslam ile birleşmesi ve modern seküler ulus devlet oluşumunda yaslanılacak bir mirasa kavuşma amacıdır. İkincisi ise postkolonyal dönemde emperyalist güçlere karşı kendini koruyabilen bir devlet düşüncesine sahip olma ihtiyacıdır (Shaw, 2019, s. 11). Dünya savaşları sonrasındaki süreçte Orta Doğu ülkeleri İslam sanatları müzelerini ulusal sınırlarını belirginleştirmeye yönelik oluşturulmuştur. İslam sanatları müzeleri bu bağlamda milli kimliğe ilişkin inşa edilmiştir. Örneğin, İslam sanat müzeleri, Mısır’da Mısır Sanatı, Türkiye’de Türk Sanatı ve İran’da İran Sanatı bağlamında oluşturulan müzeler

aracılığıyla tefriş ve teşhir edilmiştir. Bu müzelerin temel amacı ülkelerin milli kimliğini İslam ile birleştirmektir.

İslam sanatı, İkinci Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu özelinde yereli temsil eden bir kimlik taşımıştır. İslam sanatı genel kabule göre suretin olmadığı geometrik, süsleme ve yazı ile oluşmuş bir temsilin ifadesidir. Batı sanatı ile ayırımının temelinde perspektif kullanımı vardır. Perspektif, matematik ile bağlantılı olarak Araplardan alınan bilginin kullanımıyla oluştuğu ifade edilse de sanat üzerinden temsili Batı düşüncesiyle cisimleşmiştir. Bu bağlamda sanatta Batılı bakış, edilgen olmaktan etkin olmaya doğru bir ilerleme ürünü olduğu düşünülürken, İslam sanatı görsel imgeler üzerinden bir mozaik olarak görülmektedir (Belting, 2011, s. 35-36). Bu açıdan İslam sanatına hasredilen müzelerde nelerin sergileneceğinin çerçevesi de çizilmiştir.

İslam sanat müzelerinin Orta Doğu'daki gelişimi seküler modernliğe ilişkin ilerlemiştir. Fakat bu kendi içinde gerilimlere de sebep olmuştur. Deneyimin geniş topluluk tarafından kabulünde sanat olarak ifade edilen ve değer verilen şeyin ne olduğu üzerinden yaşanan tartışmalar bunda temel etkidir. Batı'nın sanat imgesi eserin biricikliğini ortaya çıkarırken İslam sanatı, hayatın merkezinde olan yaratıcının varlığını göstermeye yöneliktir (Fahmi, 2018, s. 98). Nadire kabinelerinden modern müzeye kadar geçen zaman içinde Batı dışı yerel objelerin "sanat eseri"ne dönüşümü bunda etkilidir. Bu dönüşüm sanatsal söylem ve hakikat üzerinden de izlenebilir. Örneğin, sanatçı Erol Akyavaş tarafından dile getirilen "Yaratmak Allah'a mahsustur" sözü bazı sanatçılar tarafından yaratıcının sanatçı olduğu yönünde eleştirilmiştir (Doğan ve Keskin, 2010, s. 47). Bu aslında neyin sanat olarak görüleceğine ilişkin bir tartışmayı da doğurmuştur. İslam sanatı bu tartışma içinde antropolojinin konusu, yerel topluluğun folklorik çerçevede sınımlanabileceği bir alan olarak görülmesine de neden olmuştur. Bunun temel sebebi sanat eğitiminin ve gelişiminin Batı modeli üzerinden kurulması ve bunun dışındaki üretimlerin ise halka ait görülmesidir.

İslam sanatını anlamak üretimin yapıldığı bölgenin siyasî ve kültürel gelişimini de yorumlayabilmeyi gerektirmiştir. 20. yüzyıl başlarından itibaren bölgeye giren ve yönetim gücünü elinde bulunduran emperyalist iktidarlar bölgenin düşünce yapısını değiştirmiştir. Bu değişim ordu ve sanayi üretiminde olduğu gibi sanatsal üretimde de gözlenmiştir. Bölgedeki sanatsal faaliyetler Batıyla yoğun ilişkisi olan bölgelerde (Suriye, Lübnan Dağı ve Mısır) başlamıştır. Bu süreç, Batılı yöneticilerle dindış Hristiyan topluluktan başlayarak zaman içinde Müslüman topluluğa da etki etmiştir. Bölgede açılan Batı okullarında eğitim alanlar ve Batı'ya gönderilen öğrenciler aracılığıyla beğeni bilgisi oluşturulmuştur (Naef, 2003, s. 165). Sanat bilgisinin Batı dışı gelişimi aksak bir ilerleme modeline sebebiyet vermiştir. Sanat beğenisi,

burjuva ve halkın beğenisi olarak farklılaşmıştır. Sanat bilgisi Avrupa içinde bile toplumun genelinden ziyade burjuvazinin yörüngesinde ilerlemiştir. Bu açıdan sanat bilgisi kişinin ekonomi ve eğitimi neticesiyle kazanmış olduğu bir beceri çerçevesinde yorumlanmıştır. Bölgenin sanat algısının geniş halk kitleleri tarafından plastik bir öge olarak görülmesinin sebebi de bu olmuştur (Jusdanis, 1991, s. 140-159). Bu süreç toplumun sanatsal beğenisini değiştirmiş ve "yerelliği" temsil eden İslam sanatıyla "gelişimi" temsil eden modern sanat etrafında kamplaşmaları ortaya çıkarmıştır. Örneğin, modern Arap resmi, kaligrafı ya da elyazmasıyla kültürel bağlantıyı içinde taşımamıştır (Shabout, 2015, s. 10). Bu nedenle ortaya çıkan imgenin yerel bir değer taşımadığı düşünülmüştür. Batı sanat geleneğinin bölge açısından bir diğer önemi Batı estetiğinin İslam içine "sanat sanat içindir" mefhumuyla girmesi ve geleneksel düşünceyi yapı bozuma uğratmasıdır (Gruber ve Haugbolle, 2013, s. 19). Orta Doğu ve İslam dünyasında toplumun güncel yaşamının nasıl yakalanacağı sorusu bu açıdan önemli olmuştur. Bölgenin genelinde çağdaş yakalama yerelliğin İslam formu almasıyla gelenekselin tekrardan inşası şeklindedir. İslam sanat geleneğinin kapladığı alan kültürel miras olarak toplumun köklerini oluşturması bunun en önemli dayanağıdır. Modern ve çağdaş sanat etkinlikleri ise bu mirasın reddi bağlamında yorumlanmıştır (Maasri, 2020, s. 139). İslam sanatı açısından algı hayatın anlamlandırılmasına ilişkin gelişim gösterdiği belirtilmelidir. İslam sanat eseri sekülerleşerek sanatsal bir objeye dönüşmüş fakat İslam ile ilişkisini de içinde taşımak durumunda kalmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Sanat, insanın kendisi ve toplum için oluşturduğu kültürel izlerdir. Bu izler dinî, varoluşsal ve yaşama ilişkindir. Beğeni ve estetik düşüncesi sanat tarihi yazınında temel model olmuştur. Ortaya çıkan üretimler bireysel olan sanatçı ve toplum açısından eserin kapladığı alan üzerinden değerlendirilmiştir. Sanatın bir bilim dalı olarak gelişiminde taksonomik sınıflandırma temel modeli oluşturmuştur. Kanonlaşan sanat bilgisi bu bağlamda Batılı bir ilerleme göstergesi oluşturduğu düşünülmüştür. Hegemonya gücü sanat beğenisini bu eksende çevreye yaymıştır. Kanon olan sanat bilgisi Batı'yı temsil etmişken Batı dışı sanatsal üretimlerde tasnif antropoloji ve etnolojinin konusu olmuştur.

İslam sanatı imgesi Batılı bilginler tarafından başlangıçta kanon olan sanat gelişimi içinde değerlendirilmeyerek kültürel izlerin anlaşılması açısından incelenmiştir. Bu da araştırmayı antropolojinin konusu yapmıştır. İslam sanatı araştırmacıları sanat bilgisi haricinde siyasî ve dinî tarihte uzman ve İslam'ın kutsal kitabının yorumunu yapabilme becerisine sahip kişiler olmuştur. Bu yönelimle İslam sanat eserlerinin

meta olarak değeri Batılı araştırmacıların ilgisi oranında artmıştır. Batılı araştırmacılar İslam sanat eserlerini etnografya ve acayıplık bağlamında değerlendirerek tasnif etmiştir. Bu nedenle Batı müzelerinde İslam sanat eserleri ilk olarak etnografı bölümlerinde teşhir edilmiştir. Bu müzeye giren nesnenin değerini ve bağlamını da göstermektedir. Batı sanat kanonunun temel metinlerinde İslam sanatları hakkında değerlendirmeler diğerlerinin yani Batı dışının anlaşılması amacıyla hazırlanan bölümlerde kendine yer bulmuştur.

İslam sanatının dinî bir göstere ile yorumlanması sanatın değerlendirilmesi açısından çeşitli problemleri içinde barındırmıştır. Bunun temel sebebi dinî bir değere haiz üretimlerin kendi değerinden sıyrılıp seküler bir değer kazanarak yorumlanmasıdır. Bu sürecin gelişimini 20. yüzyılın başlarında Batı müzelerinde gerçekleştirilen İslam sanat sergilerindeki teşhir oluşturur. Batılı bakışa yönelik bu teşhir Orta Doğu ülkelerinde de uygulanmıştır. Emperyalist ilhak sonrası kurulan ulusal devletler İslam sanat müzelerini ulusal kimliğe ilişkin inşa etmiştir. Ulusal sınırlar ile İslam sanatlarının sınırlarının kapsayıcılığı belirlenmiştir. Bu süreç seküler modernlik ile ilgili olarak kültürel miras bilincine sahip ulusal topluluğun yaratımını sağlamıştır. Bu, bölge ülkelerinin İslam sanatını kendi ulusal kültürüne dâhil etmesine neden olmuştur. İslam sanatları müzelerinin de Orta Doğu ülkelerinde gelişimi bu açıdan gerçekleşmiştir.

Kaynakça

Ağa-Oğlu, M. (1954). Remarks on the character of Islamic Art. *The Art Bulletin*, 36(3), 175-202. <https://doi.org/10.2307/3047561>

Araeen, R. (2005). From primitivism to ethnic arts. S. Hiller (Ed.) içinde, *The myth of primitivism: Perspective on art* (s. 158-184). Routledge.

Bacharach, J. L. (1977). Near Eastern civilizations through art. University of Washington Extension Division.

Baltrusaitis, J. (2001). *Düşsel Ortaçağ gotik sanatta Antik, İslami ve Uzak Doğu etkileri* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi. (Özgün eserin basımı 1955)

Bates, D. G., ve Rassam, A. (2000). *Peoples and vultures of the Middle East*. Prentice Hall.

Belting, H. (2011). Florence and Baghdad: Renaissance art and Arab science (D. L. Schneider, Çev.). Harvard University Press. (Özgün eserin basımı 2008)

Bernal, M. (1987). Black Athena: The Afroasiatic roots of classical civilization. Rutgers University Press.

Blair, S. S., ve Bloom, J. (2003). The Mirage of Islamic Art: Reflections on the Study of an Unwieldy Field. *The Art Bulletin*, 85(1), 152-184. <https://doi.org/10.2307/3177331>

Burckhardt, T. (2009). *Art of Islam, language and meaning*. Indiana University Press.

Classen, A. (2020). Imagination, fantasy, otherness, and monstrosity in the Middle Ages and the early modern World. New approaches to cultural-historical and anthropological epistemology. Also an introduction. A. Classen (Ed.) içinde, *Imagination and fantasy in the Middle Ages and Early Modern time* (s. 1-230). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110693669-001>

Collingwood, R. G. (1925). *Outlines of a philosophy of art*. Oxford University Press.

Coomaraswamy, A. (2016). *The transformation of nature in art*. Angelico Press .

Doğan, İ., ve Keskin, F. (2010). Gelenek ve modernlik. L. Çalıkoğlu (Ed.) içinde, *Gelenekten çağdaş: Modern Türk sanatında kültürel bellek - Sergi konuşmaları* (s. 29-50). İstanbul Modern Sanat Müzesi.

Ettinghausen, R., Grabar, O., ve Jenkins-Madina, M. (2001). *Islamic art and architecture, 650-1250*. Yale University Press.

Fahmi, A. A. (2018). Studies in art: Art and freedom. A. Lenssen, S. Rogers, ve N. Shabout (Ed.) içinde, *Modern art in the Arab world: Primary documents* (M. McClure, Çev.), (s. 96-99). Duke University Press.

Flood, F. B. (2007). From prophet to postmodernism? New World Orders and the end of Islamic art. E. Mansfield (Ed.) içinde, *Making art history: A changing discipline and its institutions* (s. 31-35). Routledge.

Gombrich, E. (1951). *The story of art*. Phaidon Press.

Gonzalez, V. (2018). Islamic art curation in perspective: A comparison with East Asian models through the case of the Leeum Samsung Museum. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 16(1), 1-13. <https://doi.org/10.5334/jcms.170>

Grabar, O. (1987). *The formation of Islamic art*. Yale University Press.

Graves, M. S. (2012). Feeling uncomfortable in the nineteenth century. *Journal of Art Historiography*, 6, 1-27.

Graves, M. S. (2018). Fracture, facture and the collecting of Islamic art. D. Becker, A. Fischer, ve Y. Schmitz (Ed.) içinde, *Faking, forging, counterfeiting: Discredited practices at the margins of Mimesis* (s. 91-110). Transcript Publishing. <https://doi.org/10.1515/9783839437629-006>

Gruber, C., ve Haugbolle, S. (2013). *Visual culture in the modern Middle East: Rhetoric of the image*. Indiana University Press.

Hegel, G. W. (1975). Hegel's aesthetics: Lectures on fine art, Vol. I. (T. M. Knox, Çev.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780198244998.book.1>

Herzfeld, E. (2017). The genesis of Islamic art and problem of Mshatta. J. M. Bloom (Ed.) içinde, *Early Islamic art and architecture* (s. 7-86). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315257280-3>

Hodgson, M. (1977). *The venture of Islam conscience and history in a world civilization*. The University of Chicago Press.

Hourani, A. (2013). *A history of the Arab peoples*. Warner Books.

- Jamal, O. (1997). E B Havell: The art and politics of Indianness. *Third Text*, 11(39), 3-19. <https://doi.org/10.1080/09528829708576669>
- Jenkins-Madina, M. (2000). Collecting the “Orient” at the Met: Early tastemakers in America. *Ars Orientalis*, 30, 69-89.
- Jusdanis, G. (1991). *Belated modernity and aesthetic culture: Inventing national literature*. University Of Minnesota Press.
- Komaroff, L. (2000). Exhibiting the Middle East: Collections and perceptions of Islamic art. *Ars Orientalis*, 30, 1-8.
- Lewis, B. (1993). *The Arabs in history*. Oxford University Press.
- Lorenz, C. F. (1999). ‘You got your history, I got mine’. Some reflections on the possibility of truth and objectivity in history. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 10(4), 563-584.
- Maasri, Z. (2020). *Cosmopolitan radicalism: The visual politics of Beirut’s global sixties*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108767736>
- Naef, S. (2003). Reexploring Islamic art: Modern and contemporary creation in the Arab world and its relation to the artistic past. *RES: Anthropology and Aesthetics*, 43, 164-174. <https://doi.org/10.1086/RESv43n1ms20167596>
- Nash, G., Kerr-Koch, K., ve Hackett, S. (2014). *Postcolonialism and Islam: Theory, literature, culture, society and film*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315884813>
- Necipoglu, G. (2012). The concept of Islamic Art: Inherited discourses and new approaches. B. Junod, G. Khalil, G. Wolf, ve S. Weber (Ed.) içinde, *Islamic art and the museum* (s. 57-75). Saqi Book.
- Nochlin, L. (1989). *The politics of vision: Essays on Nineteenth-century art And society*. Routledge.
- Porter, V. (2006). *Word into art: Artists of the modern Middle East*. British Museum Press.
- Rabbat, N. (2011). What is Islamic architecture Anyway? M. Graves, ve B. Junod (Ed.) içinde, *Architecture in Islamic arts: Treasures of the Aga Khan Museum: Architecture in Islamic arts* (s. 17-29). Aga Khan Trust for Culture.
- Reid, D. M. (1992). Cultural imperialism and nationalism: The struggle to define and control the heritage of Arab art in Egypt. *International Journal of Middle East Studies*, 24(1), 57-76. <https://doi.org/10.1017/S0020743800001422>
- Renda, G. (1988). Traditional Turkish painting and the beginnings of Western trends. O. Grabar, G. Renda, T. Erol, A. Turani, K. Özsezgin, ve M. Aslier (Ed.) içinde, *A history of Turkish painting* (s. 16-86). Palasar SA.
- Roxburgh, D. J. (2000). Au Bonheur des amateurs: Collecting and exhibiting Islamic Art, ca. 1880-1910. *Ars Orientalis*, 30, 9-38.
- Roxburgh, D. J. (2010). After Munich: Reflection on recent exhibitions. A. Lermer, ve A. Shalem (Ed.) içinde, *After one hundred years: The 1910 exhibition “Meisterwerke muhammedanischer Kunst” reconsidered* (s. 357-386). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004191020_016
- Said, E. (1979). *Orientalism*. Vintage Books.
- Schelling, F. (2008). *The philosophy of art*. (D. W. Stott, Çev.). University of Minnesota Press. (Özgün eserin basımı 1859)
- Shabout, N. M. (2015). *Modern Arab art: Formation of Arab aesthetics*. University Press of Florida.
- Shalem, A. (2012). Dangerous claims: On the ‘Othering’ of Islamic art history and how it operates within global art history. *Kritische Berichte. Zeitschrift für Kunst- und Kulturwissenschaften*, 2, 69-86.
- Shalem, A. (2012). What do we mean when we say ‘Islamic Art’? A plea for a critical rewriting of the history of the arts of Islam. *Journal of Art Historiography*, 6, 1-18.
- Shaw, W. (2003). *Possessors and possessed museums, archaeology, and the visualization of history in the Late Ottoman Empire*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520928565>
- Shaw, W. (2019). What is “Islamic” Art? Between religion and perception. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108622967>
- Shaw, W. M. (2012). The Islam in Islamic art history: Secularism and public discourse. *Journal of Art Historiography*, 6, 1-34.
- Shiner, L. (2003). *The invention of art*. University of Chicago Press.
- Turner, B. S. (2006). *Orientalism, postmodernism and globalism*. Routledge.
- Türker, D. (2004). Hakky-Bey and his Journal *Le Miroir de l’Art Musulman, or, Mir’at-ı şanâyî-i islamiye*. *Muqarnas*, 31, 277-306. <https://doi.org/10.1163/22118993-00311P11>
- Vernoit, S. (1997). The rise of Islamic archaeology. *Muqarnas*, 14, 1-10. <https://doi.org/10.2307/1523232>

2023. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

Turizm antropolojisinin ana hatları

Nurgül Çalışkan^{1*}, Zeynep Çokal², Yener Bektaş³

¹ Dr. Öğr. Üyesi | Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Nevşehir - Türkiye

² Doç. Dr. | Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Nevşehir - Türkiye

³ Prof. Dr. | Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Nurgül Çalışkan

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü

2000 Evler Mah., Zübeyde Hanım Cad.

50300 Nevşehir / TÜRKİYE

E-posta/E-mail: nurgulcaliskan@nevsehir.edu.tr

Alındı/Received: 1 Aralık / December 2023 | Düzeltildi/Revised: 23 Aralık / December 2023 | Kabul/Accepted: 23 Aralık / December 2023 | Yayınlandı/Published: 31 Aralık / December 2023

Öz

Giderek küreselleşen dünyada turizmin kültürler ve/veya alt kültürler arasında bir karşılaşmaya sahne olması, turizm ve antropolojiyi pragmatik yollarla bir araya getirmektedir. Buna karşın, ulusal literatürde turizm ve antropoloji arasındaki bağlantıların yeterince kurulmadığı dikkat çekmektedir. Literatürdeki eksikliğe bir yanıt olarak bu çalışma ile turizm antropolojisinin doğuşundan bu yana söylemindeki önemli dönüm noktalarının ve değişen doğasının gözden geçirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, çalışmada öncelikle turizm ve antropoloji arasındaki ilişki irdelenmiş ve turizm antropolojisinin bir alt disiplin olarak nasıl meşruiyet kazandığı tartışılmıştır. Ardından, antropologların “misafirler” ve “ev sahiplerine” odaklanarak turizme yönelik sordukları sorular iki ana temaya (turizmin doğası ve etkileri) ayrılmış ve bu temalar altında tartışılan konuların bir özeti sunulmuştur. Böylece turizm antropolojisine ilişkin genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, antropoloji, kültürleşme, otantiklik, metalaştırma

Giriş

Kitlesel bir olgu olarak 1950’lerde ivme kazanan turizm, dünya tarihinde insanların kültürel sınırları aşmalarını sağlayan en büyük hareketliliklerden biridir. Ayrıca, turizm temel değer sistemlerinin doğasını gösteren, karmaşık ve birbirine bağlı bir dünyada genel bir sosyal sürecin parçası olarak görülmektedir. Bu bağlamda, sosyal bir alan olarak birçok kültürü kapsayan ve küresel bir faaliyetler dizisini içeren turizm (Burns, 1999) ile varoluş nedeni kültürel benzerliklerin ve farklılıkların araştırılması ve açıklanması olan antropoloji arasında kaçınılmaz bir ortak nokta bulunmaktadır. İnsanların biyolojik, kültürel ve toplumsal yapısını zaman ve mekân içinde bütüncül ve karşılaştırmalı olarak inceleyen antropoloji, çalışmalarını biyolojik/fiziki, dilsel, arkeoloji ve sosyal/kültürel antropoloji olmak üzere dört alt disiplinde yürütmektedir (Beals ve Hoijer, 1991; Kottak, 2002). İlk üç disiplin sınırlı da olsa hem destinasyonların, miras alanlarının ve müzelerin

The outline of tourism anthropology

Abstract

In an increasingly globalized world, the fact that tourism as a stage for encounters between cultures and/or subcultures brings tourism and anthropology together in pragmatic ways. However, it is noteworthy that the connections between tourism and anthropology are not sufficiently established in the national literature. As a response to this gap in the literature, this study aims to review the major turning points in the discourse and the changing nature of tourism anthropology since its inception. In this context, the study primarily examines the relationship between tourism and anthropology and discusses how tourism anthropology gained legitimacy as a sub-discipline. Subsequently, the questions anthropologists ask about tourism, focusing on “guests” and “hosts”, are divided into two main themes (the nature of tourism and its impacts) and a summary of the topics discussed under these themes is presented. Thus, an attempt has been made to outline a general framework for tourism anthropology.

Key Words: Tourism, anthropology, acculturation, authenticity, commoditization

şekillendirilmesine hem de turistik çekiciliklerin, davranışların ve turizm tanıtım materyallerinin analizi vb. üzerine yürütülen disiplinler arası çalışmalara katkıda bulunmaktadır. Buna karşın, turizmle ilgili konuların büyük bir kısmı sosyal/kültürel antropolojinin ilgi alanına girmektedir (Di Giovine, 2017; Leite ve Swain, 2015). Nitekim turizm temelde seyahati içerdiğinden, kültürler ve/veya alt kültürler arasında bir karşılaşmaya sahne olmaktadır. Bu durum ise “Turist kimdir ve ne arar?”, “Ev sahipleri ve misafirler arasındaki etkileşimin doğası nedir?”, “Turizm yerel düzeyde ne gibi değişikliklere yol açmaktadır?”, “Kültür turistik ortamlarda nasıl temsil edilir ve algılanır?”, “Kültürel gelenekler turistlerin beklentilerine uyacak şekilde zaman içinde nasıl değişmektedir?” gibi soruları da beraberinde getirmektedir (Nash, 1981; Stronza, 2001). Dolayısıyla turizmin sosyo-kültürel dinamiğine ilişkin sorulan bu ve benzeri sorular turizmin sosyal/kültürel antropologlar tarafından incelenmesi için ideal bir bağlam oluşturmaktadır.

Atıf için / Cite as:

Çalışkan, N., Çokal, Z., ve Bektaş, Y. (2023). Turizm antropolojisinin ana hatları. *Antropoloji*, (47), 26-38. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1398776>

Turizm antropolojisini tutarlı bir alt disiplin olarak görmeyen ve bunun yerine turizm araştırmalarında “antropolojik müdahaleler” hakkında konuşulmasını öneren araştırmacılar bulunsada (Leite ve Graburn, 2009) azımsanmayacak sayıda antropolog onu önemli bir çalışma alanı olarak kabul etmiş ve gelişimine katkı sağlamıştır (Bruner, 2005; Burns, 1999, 2004; Nash, 1981; Selwyn, 1996; Smith, 1977a). Turizm antropolojisi, ortaya çıktığı 1960’lı yıllardan bu yana antropolojiye özgü yöntem ve teorilerden yararlanmakta ve disiplinin ana akımında uzun bir geçmişe sahip olan kültür, metalaştırma, sosyal değişim, etnisite, kimlik, kalkınma, sosyal eşitsizlik, toplumsal cinsiyet, temsil, diaspora, miras vb. ilgi alanlarıyla önemli ölçüde örtüşmektedir (Leite ve Swain, 2015; Roberts ve Andrews, 2013). Nitekim Nash (2007) de turizm antropolojisinin ortaya çıkışından itibaren uzun bir dönem geçtiğini ve bu süre zarfında yürütülen çalışmaların alana ilişkin önemli içgörüler sağladığını belirtmektedir. Uluslararası literatürde turizm antropolojisine odaklanan ve onun olgunlaşmasını sağlayan bu çalışmaların varlığına karşın, ulusal literatürde turizm ve antropoloji arasındaki bağlantıların yeterince kurulmadığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla literatürdeki eksikliğe bir yanıt olarak bu çalışma ile turizm antropolojisinin doğuşundan bu yana söylemindeki önemli dönüm noktalarının ve değişen doğasının gözden geçirilmesi amaçlanmaktadır. Bu tür bir gözden geçirme hem alana ilgi duyan araştırmacıların dikkatinin çekilmesi hem de turizmin hızla değişen doğasını sorgulayacak yeni çalışmalara ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, aşağıda öncelikle turizm ve antropoloji arasındaki ilişki açıklanmakta, ardından turizm antropolojisinin bir alt disiplin olarak nasıl meşruiyet kazandığı tartışılmaktadır. Son olarak, çalışma turizm antropolojisinin doğuşundan günümüze kadar odaklandığı iki ana araştırma hattı altında yer alan konuların bir özetini sunmaktadır. Alanın disiplinler arası ve karmaşık yapısı kapsamlı ve sistematik bir literatür taramasının önünde engel teşkil etse de turizm antropolojisindeki mevcut gelişim alandaki kilit çalışmalar üzerinden kronolojik olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, turizm antropolojisinin günümüze kadar değişen doğasını gözden geçirirken özellikle antropoloji kökenli araştırmacıların çalışmalarına odaklanılmış; sosyoloji, psikoloji, coğrafya gibi farklı disiplinlerden çalışmalara ise alana doğrudan katkı sağlaması durumunda yer verilmiştir.

Turizm ve antropoloji ilişkisi

İnsanı kültürü üreten ve sürdüren bir varlık olarak değerlendiren antropoloji, insanın yarattığı toplumsal ve kültürel alanın tüm çeşitlilik, farklılık ve benzerliklerini bütüncül ve karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

Disiplinin ilk çalışma odağı “egzotik” veya “ilkel (*primitive*)” olarak nitelendirilen yerel topluluklar ve onların kültürleri olsa da bu toplulukların çoğunluğu modern toplumlarla temasa geçmeleri sonucunda zaman içinde yok olmuş ya da değişime uğramıştır. Bu nedenle, çağdaş antropoloji toplumsal ve kültürel araştırmalarını Batı’nın şehir toplumlarını da içerecek şekilde genişletmiştir (Beals ve Hoiyer, 1991; Haviland vd., 2008; Leite ve Graburn, 2009). Diğer taraftan, küreselleşmenin ve ulusötesiciliğin arttığı bir çağda, antropologların birlikte çalıştığı halkların çoğu kendilerini diasporalar, sınır bölgeleri ve diğer kültürlerarası bağlamlar içinde yeniden konumlandırmakta ve tanımlamaktadır. Bu nedenle, antropologlar çoğu zaman kültürü; sınırlı, tamamen entegre ve statik sistemler olarak değil, ulus-devletlerin ve halkların tartışmalı sınırlarını aşan kültürel süreçler, dinamikler ve çatışmalar bağlamında tartışma eğilimindedir (Harrison, 2008). Sahip olduğu bu geniş çalışma alanı sebebiyle antropoloji ile diğer sosyal bilimler arasında önemli ölçüde yöntemsel ve kuramsal açıdan ilişki ve coğrafi örtüşme bulunmaktadır. Buna karşın, çağdaş antropolojiyi diğer disiplinlerle birleştiren veya ayırıştıran şey belirli bir konu ya da halklar kümesi değil; etnografik araştırma, karşılaştırma ve bütüncül analizi ön plana çıkararak kapsayıcı bir disiplin perspektifine sahip olması ve ortak sorunların çözümüne katkıda bulunmasıdır (Leite ve Graburn, 2009, s. 36).

Çağımızın en önemli kitlesel olgularından biri olan turizm ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik gelişmeler aracılığıyla istikrarlı bir büyüme kaydetmiş ve birçok ülkeye ekonomik fayda sağlayan, dünyanın en büyük endüstrilerinden biri haline gelmiştir. 1950’li yıllarda yaklaşık 25 milyon olan uluslararası turizm hareketleri, 1990’lı yıllarda 500 milyonu geçmiş ve tüm dünyayı derinden etkileyen pandemi öncesi döneme kadar yılda ortalama %4 büyümüştür. 1 milyar 460 milyon kişinin uluslararası turizm hareketine katıldığı 2019 yılında, turizm gelirleri yaklaşık 1,5 trilyon USD’ye ulaşmıştır (UNWTO, 2021). Ayrıca, Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi’nin (WTTC) 2019 yılı verilerine göre dünya genelinde toplam istihdamın %10’unu oluşturan turizm endüstrisi 330 milyon kişiye doğrudan ve dolaylı iş olanağı sağlamıştır (WTTC, 2020). Tüm bu istatistiklere rağmen turizmi bu rakamlarla sınırlandırarak açıklamak yeterli değildir, çünkü turizm küresel bir ekonomik faaliyetin yanı sıra karmaşık ilişkilerin ve etkileşimlerin sürdürüldüğü sosyal bir alandır. Leite ve Swain’e (2015, s. 2) göre bir sosyal alan olarak turizm; (a) farklı derecelerde güç ve özerkliğe sahip çok sayıda aktör (turistler, işçiler, yerel halk, gurbetçiler, yabancı ve yerel rehberler ve araştırmacılar dahil diğer araçlar), (b) karakteristik uygulamalar (seyahat etmek, gezmek, fotoğraf çekmek, alışveriş yapmak, dinlenmek; ya da tam tersi, pazarlama,

satış, hizmet, rehberlik vb.) ve (c) kurucu kurumlar (seyahat acenteleri, havaalanları, oteller/pansiyonlar, müzeler, miras alanları, hediyelik eşya dükkanları vb.) içermektedir. Bu aktörler, uygulamalar ve kurucu kurumlar arasındaki bağlantılar ağı ise kültürün metalaşmasından paylaşım ekonomisinin yükselişine, otantiklik arayışından selfie kültürüne kadar uzanan küresel boyutlu sosyo-kültürel değişimleri de içinde barındırmaktadır (Cohen ve Cohen, 2019). Dolayısıyla turizm ve antropolojiyi yakından ilişkili kılan önemli birkaç husus vardır. Bu hususlar, ilgili çalışmalar ışığında aşağıdaki gibi özetlenebilir (Burns, 1999, 2004; Leite ve Graburn, 2009; Nash, 1981; Stronza, 2001):

- İlk olarak, turizm günümüz dünyasının çoğu toplumunda insan yaşamının hem bir bileşeni hem de etkileyicisi durumundadır. Bu nedenle, turizm toplumların ve kültürlerin tüm bileşenlerine odaklanan antropologların ilgi odağına girerek farklı kültürel bağlamlardaki insanları gözleme ve onlarla etkileşim kurma fırsatı sağlamaktadır.
- İkincisi, turizm istatistikleri turizmin ekonomik kalkınma ve sosyo-politik değişim için önemli bir katalizör olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Bu süreçler ise pek çok antropoloğun ilgi alanının merkezinde yer almaktadır.
- Üçüncüsü, turizm olgusu ancak üç unsur -geçici boş zaman + harcanabilir gelir + seyahat için olumlu yerel yaptırımlar- aynı anda gerçekleştiğinde ortaya çıkar. Zaman ve kaynak kullanımını mekânsal ya da coğrafi sosyal hareketliliğe dönüştüren şey ise bir kültür içerisinde seyahatin onaylanmasıdır. Dolayısıyla turizm farklı kültürel geçmişlere sahip insanları bir araya getirerek kültürler ve/veya alt kültürler arasında temas ve etkileşimi sağlamaktadır. Bu süreç ise antropolojideki kültürleşme gibi teorik konulardan bazılarının “canlı performansına” işaret ederek turizmi antropolojinin ilgi alanına girmeye teşvik etmektedir.
- Son olarak, turizm hem yerel hem de küresel eğilimleri bünyesinde barındırarak “tropik cennet”, “kayıp vatan” ya da “egzotik öteki” gibi yaygın imgelerle çerçevelenmiş özgün bir marka, yerel gelenek, miras vb. yaratmaktadır. Bu durum da geleneklerin ve kimliklerin nasıl inşa edildiği ve yerel halkın yaratılan bu kimlikle nasıl ilişki kurduğunu sorgulayan antropoloji için oldukça uygun bir zemin sağlamaktadır.

Görüldüğü üzere turizm ve antropoloji arasındaki sinerjiden doğan turizm antropolojisi, birleşik bir teorik yaklaşımla ya da belirli konularla değil, turizmle ilgili ortamlarda ortaya çıkan toplumsal-kültürel olgulara

duyulan ortak ilgiyle tanımlanmaktadır (Burns, 1999; Leite ve Swain, 2015). Bu ilgi ise antropoloğun, yerel halk ile ziyaretçiler arasındaki karşılaşmalar sırasında ve sonrasında neler olduğunu gözlemlemesi, analiz etmesi ve çözümlemesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte antropologlar sorularına yanıt bulabilmek için etnografi, katılımcı gözlem, söylem analizi, göstergebilim, netnografi vb. yöntemlerden yararlanır. Böylece, turizm antropolojisi belirli bir topluluğun sosyo-kültürel dönüşümüne ilişkin önemli içgörüler sağlayarak turizmin eleştirel analizine değerli bir yaklaşım sunmaktadır.

Turizm antropolojisinin ortaya çıkışı ve gelişimi

Turizm ile antropoloji arasındaki ilişki uzun süre göz ardı edilmiş ve turizmin antropolojiye konu olarak dikkate değer bir biçimde incelenmesine ilişkin ilgi oldukça geç bir tarihte karşılık bulmuştur. Burns (2004), turizmin antropoloji disiplini içerisinde uzun süre göz ardı edilmesini ve meşruiyet kazanamamasını “kaçınma ilişkisi” kavramı aracılığıyla üç temel nedene bağlayarak açıklamaktadır. Burns’e (2004, s. 6-8) göre bu nedenlerden ilki, turizmin ciddi bilim insanları tarafından kaçınılması gereken ve akademik uğraşı hak etmeyen bir çalışma alanı olarak kabul edilmesidir. İkincisi, bir yeri ziyaret eden turist ile antropolog arasındaki olası benzerliklerden kaynaklanmaktadır; çünkü turizmin incelenmesi kaçınılmaz olarak bir turist ve bir antropoloğun gerçekte ne gibi farklılıklar gösterdiğine dair rahatsız edici bir soruyu da gündeme getirmektedir. Son olarak, Batılı olmayan yerel toplulukları inceleme odağına alan antropologlar tarafından turizmin Batı’ya özgü ve ekonomik bir olgu olarak düşünülmesi, sosyo-kültürel önemine dair dikkat ve farkındalık eksikliğini de beraberinde getirmiştir. Bu durumun temel nedeni ise turizmin varsayılan ekonomik gücü ile açıklanabilir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulusların yeniden inşa edilmesinde turizmin diğer sektörlerle kıyasla gerekli döviz girdisini sağlayabilecek daha kolay bir araç olması dikkatleri turizmin geliştirilmesine çevirmiştir. Dolayısıyla turizmin ekonomik etkileri ve nasıl teşvik edileceği ile ilgili ortaya çıkan sorular, turizm araştırmalarının uzun bir dönem boyunca ekonomi disiplini tarafından yürütülmesine yol açmıştır (Jafari, 2001; Xiao vd., 2013). Nitekim 1960’lardan itibaren turizmin etkilerini incelemeye başlayan sosyal bilimcilerin (Cleverdon, 1979; Finney ve Watson, 1975) turizme yönelik ilk sosyolojik çözümleme girişimleri de turistlerin ev sahibi topluluklar üzerindeki etkisini sosyo-ekonomik açıdan değerlendirme yönünde olmuş, sonrasında ise bu etki sosyo-kültürel perspektiften ele alınmaya başlanmıştır.

1960’lı yıllara kadar turizm, antropologların saha çalışmalarında ilgi göstermekten kaçındıkları bir konu olarak kabul edilse de bazı antropoloji araştırmalarında

dolaylı olarak tartışılmış ya da Boissevain'in (1977) de belirttiği gibi birincil araştırmaların bir yan ürünü olmuştur. Örneğin, Robert Redfield (1941) *The Folk Culture of Yucatan* (Yucatan'ın Halk Kültürü) adlı kitabında boş zaman etkinlikleri, geleneksel şenliklerin ticarileşmesi ve yabancı ziyaretçilerin Yucatan üzerindeki etkisi gibi durumları inceleyerek küçük ve yalıtılmış bir topluluğun büyük ve heterojen bir topluma nasıl dönüştüğünü tartışmıştır. Benzer şekilde Margaret Mead (1956) de *New Lives for Old* (Eskiler için Yeni Hayatlar) adlı çalışmasında, yabancı ziyaretçiler olarak nitelendirilebilecek Batılı askerlerin Manus Adası'nın kültürel dönüşümü üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu tür çalışmalar özellikle ilerleyen yıllarda turizmin antropolojik bir konu olarak araştırılmasında önemli bir zemin sağlamıştır. Nitekim turizm ve antropoloji arasındaki doğrudan ilişkiye dair ilk akademik ilgi de bu çalışmaların ardından 1960'larda karşılık bulmuştur. 1963 yılında Theron A. Nunez tarafından kaleme alınan *Tourism, Tradition and Acculturation: Weekendismo in a Mexican Village* (Turizm, Gelenek ve Kültürleşme: Bir Meksika Köyünde Hafta Sonu) başlıklı makale, turizmin antropolojik bakış açısıyla incelendiği ilk yayın olarak kabul edilmektedir. İlgili yayında Nunez (1963), kırsal-kentsel alan teması çerçevesinde turizmin "alıcı kültür" olarak kabul edilen ev sahibi topluluklar üzerinde dramatik değişikliklere yol açabileceğini, bu nedenle de kültürleşme teorisinin anlaşılmasında kullanılabilecek önemli alanlardan biri olduğunu ileri sürmüştür. Bu çalışmadan yaklaşık on yıl sonra Davydd J. Greenwood (1972) ise turizm bağlamında kültürün metalaşmasını araştırmıştır.

Nunez (1963) ve Greenwood'un (1972) çalışmalarının yanı sıra 1972 yılında sosyolog Eric Cohen'in turist tipolojisini tartıştığı *Toward a Sociology of International Tourism* (Uluslararası Turizm Sosyolojisine Doğru) başlıklı makalesi, turizmin antropologlar tarafından bir çalışma alanı olarak kabul edilmesinde önemli bir itici güç olmuştur. Bu tarihten sonra turizmin antropolojik bir konu olarak incelenmesi yavaş ancak istikrarlı bir şekilde ivme kazanmış ve 1974'te Amerikan Antropoloji Derneği'nin (AAA) düzenlediği sempozyumda Valene L. Smith tarafından ilk kez turizm ile ilgili bir oturum planlanmıştır. Sempozyumda turizm ile ilgili sunulan 12 vaka çalışması 1977 yılında Smith'in editörlüğünde *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism* (Ev Sahipleri ve Misafirler: Turizm Antropolojisi) başlığı altında bir kitap haline getirilmiştir. Kitapta yer alan vaka çalışmaları beş farklı turizm türüne (tarihi, kültürel, etnik, çevresel ve rekreasyonel) odaklanmış ve bu turizm türlerinin geniş bir coğrafyada yer alan çeşitli topluluklar üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Turizmin etkilerinin araştırmacılar tarafından ihtiyatlı bir şekilde değerlendirildiği ilk baskıyı, turizmin

gelişmesine ve kültürel değişime yanıt olarak 1989 yılında güncellenen ve genişletilen ikinci baskı takip etmiştir. Böylece, ilgili kitap turizm antropolojisine yönelik ilk ciddi çalışmaların yer aldığı ve disiplinin gelişmesine önemli katkılarda bulunan temel bir klasik haline gelmiştir.

1970'lerde turizm bazı antropologların dikkatini çekse de antropologların çoğu çalışma sahalarda turizm ve turistlerin varlığını görmezden gelmeye devam ederek "kara kutu" yaklaşımını benimsemiştir (Scott ve Selwyn, 2010). Bu nedenle, erken dönem turizm antropolojisi çalışmalarının genel çerçevesi yerel düzeyde sosyo-kültürel etki analizine odaklanmış ve turizmin olumlu etkileri genellikle göz ardı edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu dönemdeki araştırmaların büyük bir çoğunluğu turizmin ev sahibi toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerini tartışmıştır (Greenwood, 1972; Nash, 1977; Nunez, 1963; Pi-Sunyer, 1977; Smith, 1977b; Turner ve Ash, 1975). Ancak konuyla ilgili yürütülen çalışmaların sayısı arttıkça turizmin dolaylı ve yalnızca olumsuz etkilerini tartışmanın yetersiz olduğu görülmüş ve antropologlar bu kara kutuyu açarak doğrudan turizmin kendisine odaklanmaya başlamıştır. Bu noktada, özellikle Cohen (1979) ve Boissevain'in (1979) çalışmalarından elde edilen sonuçlar turizmin olumlu etkilerinin tartışılmasında önemli bir zemin sağlamıştır. Cohen (1979), araştırmasına turizmin Tayland'daki bazı yayla köyleri üzerinde ciddi olumsuz etkilerinin olacağı yargısı ile başlasa da turizmin yakın gelecekte bu topluluklar üzerinde yıkıcı bir etkisinin olmayacağı sonucuna varmıştır. Benzer bir sonuca Boissevain (1979) de ulaşmış ve Gozo'daki turizm gelişiminin adanın yerel sakinleri üzerinde olumlu ekonomik, çevresel ve kültürel etkileri olduğundan söz etmiştir. Bu doğrultuda, 1980'li yılların sonlarından itibaren turizmin olumsuz etkilerinin yanı sıra olumlu etkilerinin tartışıldığı çalışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştır (Boissevain, 1996; Cole, 2007; Crick, 1989; Medina, 2003; Smith, 1989). Özellikle Smith'in (1989) *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism* (Ev Sahipleri ve Misafirler: Turizm Antropolojisi) kitabının güncellenen baskısında, araştırmacılar (örn. McKean, 1989; Pi-Sunyer, 1989) bir önceki baskıda yer alan çalışmalarını yeniden gözden geçirmiş ve turizmin yapıcı yönünü kabul ederek olumlu ve olumsuz etkileri konusunda daha dengeli bir değerlendirme yapmışlardır (Nash ve Smith, 1991, s. 15).

1990'lı yıllarda Batı ve Batı dışı ülkelerde yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler ile dramatik tarihsel olaylar turizmin küresel dinamiklerini önemli ölçüde etkilemiş ve bu durum turizmin antropolojik bir konu olarak incelenmesinde geniş çaplı bir dönüşüme yol açmıştır. Cohen ve Cohen (2012, s. 2178-2179) bu dönemde yaşanan gelişmeleri şu şekilde özetlemektedir.

Birincisi, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa komünist rejimlerinin çöküşü ile birlikte Çin ve Vietnam'ın komünizm sonrası toplumlara dönüşmesi, bu ülkelerin hem Batılı turizme açılmasına hem de gelişen ekonomileri sayesinde bu ülkelere komşu ülkelere ve Batı'ya doğru artan bir dış turizm akışına neden olmuştur. İkincisi, ekonomik büyüme odağının Batı'dan, başta Asya olmak üzere Latin Amerika'daki Batılı olmayan ülkelere kayması, turizmi Batılı bir olgu olmaktan çıkarıp tamamen uluslararasılaşmıştır. Üçüncüsü, 1997, 2007-2008 ve 2010-2012 yıllarında ortaya çıkan küresel ekonomik krizler uluslararası turizmin genişleme hızında bir yavaşlamaya neden olmuştur. Dördüncüsü, bu süreçte turizm merkezlerine yönelik yapılan terör saldırıları turizmdeki risk duygusunu artırmış ve bu durum daha sıkı güvenlik prosedürlerinin uygulanmasına yol açarak seyahat konforu, kolaylığı ve özgürlüğü üzerinde artan kısıtlamalar getirmiştir. Son olarak, dünya genelinde meydana gelen doğal afetler hem turistlerin afet esnasında savunmasızlığını ve çaresizliğini göstermiş hem de afet riski taşıyan turistik destinasyonlara seyahat etme endişelerini artırmıştır. Diğer taraftan, bu süreçte sosyal bilimlerde baskın olmaya başlayan postmodern ve postyapısalcı eğilimler, turizm antropolojisindeki paradigmatik ve teorik yaklaşımları etkileyerek araştırma konularının odağını değiştirmiştir. Özellikle bu dönemde tartışılan hareketlilik paradigması (*mobilities paradigm*), performatiflik yaklaşımı (*performativity approach*) ve aktör-ağ teorisi (*actor-network theory*) turizm antropolojisinde hâkim olan iş-boş zaman, misafir-ev sahibi gibi ikili karşıtlıkları ve sınırları reddederek bu kategoriler arasındaki akışkanlığa ve nesnelere aracı varlıklarına dikkat çekmiştir (Bispo, 2016; Cohen ve Cohen, 2012; Graburn, 2017; Jóhannesson, 2005). Böylece, 1990'lı yıllara kadar turizm antropolojisi alanındaki çalışmalarda baskın olan "otantiklik arayışı" ve "kültürün metalaşması" söylemleri yerini kimliklerin ve yerlerin yeniden inşası, toplumsal cinsiyet, kültürel miras vb. konulara bırakmıştır (Bruner, 1994; Lanfant vd., 1995; Leite, 2005; Swain, 1995).

Son olarak, disiplinin meşruiyet kazanmasında atılan önemli adımlardan bir diğeri turizm çalışmalarına adanmış ilk akademik dergilerden biri olan *Annals of Tourism Research*'ün yayın hayatına başlamasıdır. 1973 yılında, turizm alanında multidisipliner bilgi birikiminin oluşmasına ve genişlemesine katkıda bulunmak amacıyla Jafar Jafari tarafından kurulan *Annals of Tourism Research*, günümüzde en prestijli turizm dergilerinden biri olmaya devam etmektedir. Dergide, 1970'ler boyunca ilgili alana katkı sağlayan Greenwood (1972/1976), Aspelin (1977), Boissevain (1979), Nash (1979) ve Smith (1979) gibi antropologların turizm ile ilgili çalışmalarına yer verilmiş ve 1980'lerde yayımlanan iki sayının tamamı turizm antropolojisi çalışmalarına ayrılmıştır. 1980 yılında

yayımlanan ve editörlüğünü V. L. Smith'in yaptığı ilk sayıda, turizm ve kalkınma arasındaki ilişki antropolojik bakış açısıyla ele alınırken; editörlüğü N. H. Graburn tarafından yapılan 1983 yılının ilk sayısı ise "turizm antropolojisi" başlığı ile alanın görünürlüğünü artırmaya hizmet etmiştir. 2000'li yıllara kadar doğrudan turizm antropolojisine odaklanan bir dergi bulunmasa da *Journal of Travel Research* (1968), *Annual Review of Anthropology* (1972), *Current Issues in Tourism* (1998), *Tourist Studies* (2001), *Journal of Tourism and Cultural Change* (2003) gibi alanın önde gelen turizm ve antropoloji dergilerinde de turizm antropolojisi ile ilgili çalışmalar desteklenmiştir. 2010 yılında ise turizm antropolojisini tüm yönleriyle ele almayı amaçlayan ve uluslararası hakemli bir dergi olan *International Journal of Tourism Anthropology* yayın hayatına başlamıştır. Özetle, başlangıçta antropologlar için uygun ancak ihmal edilmiş bir konu (Graburn, 1980, s. 64) olarak işaret edilen turizm antropolojisi günümüzde hakemli dergiler, konferanslar ve alan eğitiminde sıklıkla atıfta bulunulan ve özetlemeye meydan okunacak kadar çeşitli ve gelişen bir alan haline gelmiştir.

Turizm antropolojisinin ana temaları

Turizm, kendi başına bir disiplin olarak değil, birçok aktörün hem fiziksel hem de sanal olarak zaman ve mekân boyunca karmaşık etkileşimlere girdiği sosyal bir alan olarak görülmektedir (Leite ve Graburn, 2009, s. 37). Bu nedenle, turizmin antropolojiye konu olduğu 1960'lardan bu yana antropologlar turizm hakkında pek çok soru sormuş ve bu soruları farklı çerçevelerden tartışarak yanıt aramışlardır. Antropologların turizm hakkında sordukları sorular ise "gezginlerin turist üreten bir bölgeden, genellikle bir çevre ülkedeki seyahat hedefine akışı" olarak ifade edilen turistik sürecin ikili yapısından kaynaklanmaktadır (Nash, 1981). Bu bağlamda ilgili literatür incelendiğinde, turizm antropolojisinde tartışılan konuların turistik sürecin iki ucunda yer alan "misafirler" ve "ev sahiplerine" odaklanarak iki ana tema altında toplandığı dikkat çekmektedir. Turistik sürecin bir ucundaki "misafirler" odaklanan araştırmacılar, genel olarak turistlerin ve turizmin doğası (anlamı, tanımı, kökeni vb.) ile ilgilenirken; "ev sahiplerine" odaklanan araştırmacılar ise turizmin turistler ve ev sahibi toplumlar üzerinde neden olduğu bir dizi sosyo-kültürel etkiyi değerlendirmektedir (Burns, 1999; Graburn, 1983; Selwyn, 1996; Stronza, 2001). Bu bağlamda, aşağıda turizm antropolojisinin odaklandığı konular iki ana tema başlığı altında özetlenmektedir.

Turizmin doğası: Anlam arayışı

Turizm, çoğu toplumda oldukça yaygın bir olgu olmasına karşın araştırmacılar turizmin doğasını anlamlandırma ve tanımlamada güçlük çekmiştir (Nash 1981; Smith,

1989). Bu kapsamda, “Turizm nedir?”, “Turist kimdir ve ne aramaktadır?”, “Turistleri seyahat etmeye ne motive etmektedir?” gibi sorulara ötekini arayış (otantiklik/benlik), kutsal yolculuk (ritüel/hac) ve emperyalizm söylemleri üzerinden yanıtlar aranmıştır. Turizmi “ötekini arayış” olarak nitelendiren söylem, sosyolog Dean MacCannell’in (1973, 1976) Marx, Durkheim, Lévi-Strauss ve Goffman’ın görüşleri üzerine inşa ederek modern kitlesel boş zaman yapısını ve altında yatan motivasyonları analiz ettiği çalışmalarına dayanmaktadır. MacCannell (1973), incelemesine Boorstin’in (1961) “*pseudo-event*” (sözde-olaylar) olarak adlandırdığı ve turistlerin yüzeysel ve özgün olmayan deneyim arayışında oldukları görüşünü eleştirerek başlar. Ona göre modern insanın yaşadığı deneyimin gerçekliğine dair endişesi, ilkel toplumdaki kutsal kaygısıyla benzerlik göstermektedir. Özellikle modern toplumun eğitilmiş orta sınıfı, aidiyet ve özgünlük duygusundan yoksun olduğunu düşünerek kendini yabancılaşmış hissetmektedir. Bu durum, modern insanı bir turist olarak başka kültürlerde ya da daha saf, basit ve egzotik yaşam tarzlarında özgünlük ve anlam arayışına sürüklemektedir (MacCannell, 1973, s. 590-593). Bu bağlamda, MacCannell (1976, s. 43-57) turizm ve hac arasındaki ilişkiyi kabul etmekle birlikte her ikisinin altında yatan temel güdünün otantik deneyim arayışı olduğunu belirtmektedir. Ancak bu arayış, modern insanı “ötekilerin” doğal, tarihi ve kültürel cazibe merkezlerinin yanı sıra abartılmış ticari cazibe mekanlarını da içeren sayısız farklı manzaraya götürmektedir. Bu durum ise MacCannell’in (1976, s. 91-107) ön ve arka bölge dikotomisinden hareketle “sahnelenmiş otantiklik” olarak adlandırdığı duruma yol açmaktadır. Diğer bir ifadeyle, “ilgili ötekilere” maruz kalanlar, otantik çekiciliklerinin replikalarını paketlenir ve sergilenir hale getirerek dekore edilmiş bir ön bölgede sahnelenirken; otantik deneyim arayışındaki turistler çoğu zaman gerçek arka bölgeye ulaşamamaktadır. Bunun yerine, otantik bir deneyime dahilmiş gibi hissettikleri yüzeysel ve ticari olanla karşı karşıya kalmaktadırlar.

MacCannell’in (1976) turistin ve turizmin doğasını anlamaya yönelik ileri sürdüğü bu görüş, turizm antropolojisinde otantiklik ve onunla bağlantılı kültürün metalaşması söylemini tartışmaya açarak önemli bir araştırma hattının oluşmasını sağlamıştır. Bu kapsamda, özellikle antropolog Edward Bruner’in turizmde benliğin dönüşümü (1991), otantikliğin yeniden inşası (1994) kök/kimlik arayışı (1996) ve kültürel performansların sahnelenmesi (2005) ile ilgili çalışmaları söylemin hem eleştirilmesinde hem de genişletilmesinde önemli katkılar sunmuştur. Diğer taraftan, turizmin “kutsal yolculuk” kapsamında ritüel ve hac ile geleneksel bağlarını tartışan söylem, erken dönem sosyal bilimcilerden Durkheim (1912/1995) ile Van Gennep’in (1909/1960) çalışmaları üzerine inşa edilmiştir. Din kavramını sosyolojik açıdan

çözümlemeye çalışan Durkheim, dini inanışların temelinde “kutsal” ve “profan (kutsal dışı/sıradan)” olarak nitelendirilen iki karşıt olgunun bulunduğunu ve bu karşıtlıklar arasındaki geçişleri sağlayan ritüellerin ise sosyal dayanışmayı güçlendirerek topluma hizmet ettiğini ileri sürer. Bu bağlamda, Graburn (1977) Durkheim’in kutsal-profana dikotomisinden yola çıkarak bu karşıtlığın toplumsal yaşamdaki önemli döngülere işaret ettiğini ifade eden Leach’in (1961) çalışmasını turizme uyarlamıştır. Bu düşünceye göre bireylerin yaşamları her yıl belirli festivaller, bayramlar, tatiller vb. döngüsel ritüellerle işaretlenmektedir. Bu ritüeller ise bireyin profan bir düzenden, kişisel bir dönüşümün ya da yenilenmenin yaşandığı kutsal bir düzene geçişini ve tekrar profan düzene geri dönüşünü vurgulamaktadır. Turizm de “evde geçirilen sıradan/zorunlu çalışma (profan)” ile “yenilenmek için sıradan olmayan/gönüllü evden uzakta olma (kutsal)” durumlarını içerdiği için kutsal ve profan arasındaki karşıtlığı oldukça iyi bir şekilde temsil etmektedir. Bu nedenle, Graburn (1977, 1983) turizmin ritüel ya da hac davranışları ile yapısal ve deneyimsel açıdan benzer özellikler taşıdığını ileri sürerek onun kutsal bir yolculuk biçimi olduğunu savunmaktadır.

Turizmin ritüel ve hac ile geleneksel bağlarını tartışan bir diğer önemli söylem Arnold van Gennep’in (1960) geçiş ritlerini incelediği çalışmasına dayanmaktadır. Geçiş ritlerini, “yer, durum, toplumsal konum ve yaştaki her değişime eşlik eden ritüeller” olarak tanımlayan Van Gennep (1960), bu ritüelleri genel olarak ikiye ayırır. Bunlardan ilki, bireyin yaşam döngüsü içinde doğum, erginlenme, evlilik, ebeveynlik gibi sosyal statü değişimine eşlik eden inisiyasyon ritüelleri iken; ikincisi, takvimsel döngüde yer alan toplumsal nitelikli ve genellikle statülerin tersine çevrildiği ritüellerdir (Turner, 1969; 1979). Ayrıca, Van Gennep (1960, s. 11) her iki ritüel sürecin de ayrılma (*separation*), geçiş (*transition/limen*) ve yeniden bütünleşme (*incorporation*) olmak üzere üç evreden oluştuğunu ileri sürmektedir. Ayrılma, bireyin sıradan ve rutin toplumsal yaşamından uzaklaştığı, böylece profan mekân ve zamanın kutsal mekân ve zamandan net bir şekilde ayrıldığı evredir. Geçiş, önceki profan zamandan ve mekândan bağımsız olan kutsal dönemi vurgulamakla birlikte birey yeni statüsüne henüz geçmediği için *limen* (eşiklik) olarak nitelendirilen evreyi ifade eder. Bu evre, alçak olanın var olmadıkça yüksek olanın olamayacağını ve yüksek olanın alçak olmanın nasıl bir şey olduğunu deneyimlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, inisiyasyon ritüellerindeki geçiş evresi bireyleri kalıcı olarak yükseltmeden önce alçaltırken; bazı takvimsel döngülerde yer alan ritüeller (karnaval, festival vb.) düşük statüdeki kişileri eski alçak statülerine geri dönmeye öncelikli olarak yükseltmektedir. Ritüel sürecinin üçüncü evresi olan

yeniden bütünleşme ise bireyin farklı bir sosyal statü edinerek ya da bilişsel bir dönüşüm geçirerek sıradan yaşama geri dönüşünü ifade etmektedir (Turner, 1969, 1974, s. 56-57).

Van Gennep'in (1960) ilgili çalışmasından hareketle ritüellerin geçiş evresine odaklanan Victor Turner (1974), "*liminal-liminoid*" ve "*communitas*" kavramlarını geliştirmiştir. Turner'ın (1974, s. 84-86) kısaca "eşikte olma durumu" olarak tanımladığı liminal ve liminoid terimleri, ritüel sürecin geçiş evresini açıklamak için kullanılsa da iki terim arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Liminal fenomenler, çoğunlukla kabile ve erken tarım toplumlarında baskındır ve biyolojik ve takvimsel döngü içerisinde toplum tarafından herkese dayatıldığı için kolektif olma eğilimindedir. Liminoid terimi ise Dumazedier'in çalışma ve boş zaman karşıtlığı argümanından hareketle daha çok Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan toplumlarla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda, liminoid fenomenler daha büyük ölçekli ve karmaşık toplumlarda hakimdir ve bireylerin boş zamanlarında zorunlu olarak değil, kendi tercihleriyle üretilir. Liminoid fenomenler, (karnavallar, festivaller gibi liminal öncüllerden türetildiklerinde kolektif olsalar da) döngüsel yerine aralıklı üretildikleri için genellikle bireyseldir, ancak yaygın kitlesel etkiye sahiptirler. Diğer taraftan, Turner'a (1969) göre geçiş evresindeki hem liminal hem de liminoid durum içerisinde muğlaklığı barındırmaktadır. Bu nedenle, liminal/liminoid kişi tıpkı bir arafta gibi ne orada ne de buradadır; ikisinin tam ortasındadır. Buna karşın hem liminal hem de liminoid evre bireye profan zaman ve toplumsal mekândan bağımsız bir an sunmakta; statü, rol ve kültürel engellerden arınmış benzer süreçteki kişilerle sembolik bir bağın kurulmasına yardımcı olmaktadır. Turner'ın *communitas* olarak adlandırdığı bu durum ise bireyin ruhsal ve sosyal dönüşümünün gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Victor Turner, yukarıda açıklanan görüşlerini Edith Turner ile birlikte Hıristiyan kültüründe hac ziyaretlerini inceledikleri çalışmada turizm ile ilişkilendirmektedir. İlgili çalışmada, araştırmacılar modern hac ritüelinin dünyevi alan içinde bir durum ya da statüden diğerine geçişi işaretleyen zorunlu bir sosyal mekanizma değil, gönüllü bir eylem olduğunu ifade eder. Evrensel dinlerin litürjik yapılarında liminal özellikler devam etse de hac eyleminin bu gönüllü karakteri onu boş zamanda yaratılan liminoid alana yerleştirmektedir. Nitekim araştırmacılar modern haccın, liminoid alanda yer alan turizm ile harmanlanmış olduğunu ve genellikle modern ulaşım araçlarıyla ulusal veya uluslararası bir mabede yapılan büyük bir yolculuğu içerdiğini belirtmektedir. Hem turistler hem de hacılar, günlük sıradan yaşamlarındaki iş ve aile rollerinden ayrılarak liminoid evreye geçmekte ve çoğu rol, statü ve alışkanlıklar askıya alınmakta ya da

tersine çevrilmektedir (Turner ve Turner, 1978). Ayrıca, liminoid evredeki tüm hacıların aynı kıyafetleri giymesi ya da turistlerin benzer konaklama mekanlarını, plaj kıyafetlerini, yiyecekleri, içecekleri, zevkleri ve zorlukları paylaşması çoğu zaman hacı ya da turist olarak seyahat edenler için sembolik bir *communitas* hissi yaratmaktadır (Graburn, 2004). Bu durum ise araştırmacıları hac-turizm bağlantısını kurarak "eğer bir hacı yarı turist ise, o zaman bir turist de yarı hacıdır" (Turner ve Turner, 1978, s. 20) söylemine ulaştırmaktadır. Böylece, Graburn ve Turner'ın çalışmalarını takiben birçok araştırmacı (Badone ve Roseman, 2009; Eade, 1992), görünürde seküler olan yerlere yapılan seyahatlerin dolaylı dini yönünü vurgulamış ve hac ile turizm arasındaki paralelliklerin altını çizmiştir.

Turizmi bir emperyalizm biçimi olarak gören söylemin merkezinde turist üreten "metropol" ülkeler ile turist kabul eden "çevre" ülkeler arasındaki sömürgeci ilişkiler ve turizmin bağımlılığa yol açan mekanizması tartışılmaktadır (Cohen, 1984). Bu söylemin izleri özellikle Nash'in (1977) klasikleşmiş çalışmasından takip edilebilmektedir. O'na göre turizmin varlığını sanayileşmiş modern toplumla sınırlamak mümkün olmasa da yaygın bir sosyal olgu haline gelmesi modern toplumun yarattığı boş zaman ile mümkün olmuştur. Bu nedenle, Nash (1989) emperyalizm söylemini modern toplumun üretkenlik düzeyi ile çerçevelemekte ve bu durumu metropoliten ve çevre ülkelerin sahip olduğu güç üzerinden yorumlamaktadır. Metropoliten ülkelerin boş zaman yaratan üretim mekanizmasına sahip olması modern toplumun bireylerini seyahat etmeye motive eden önemli faktörlerden biridir. Diğer taraftan, turist kabul eden çevre ülkelerin turizm gelişimini gönüllü ya da zorla kabul etmeleri de çoğu zaman aynı faktörden -sanayileşme düzeyinin yetersizliğinden-kaynaklanmaktadır. Çevre ülkede bir turizm sistemi oluşturulduktan sonra bu sistemin ekonomisi dışa dönük olma eğilimindedir. Bu durum, çevre ülkenin -en azından başlangıç aşamasında- ilgili metropolitenin ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde dönüşmesine yol açmaktadır. Bu dönüşümün büyüklüğü ise turistik sistemde gücün nerede olduğuna bağlıdır. Çevre ülke önemli bir güce sahip ise (örn. Paris, New York vb.) metropoliten ülkenin ihtiyaçlarına dönük değişim daha az olacaktır. Buna karşın, güç metropoliten ülkede ise çevre ülkedeki turizm sistemi metropoliten ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda gelişecektir. Dolayısıyla Nash'e (1989, s. 39) göre metropoliteni emperyalist, turizmi de emperyalizmin bir biçimi yapan şey metropoliten ve çevre ülkeler arasındaki bu güç eşitsizliğidir. Nash (1981, 2006) her ne kadar sonraki çalışmalarında bu söylemi desteklemese de erken dönem turizm çalışmaları arasında bu görüşün en ateşli savunucuları arasında yer almış ve onu takip eden çalışmalar (Britton, 1982; Crick,

1989; Mathieson ve Wall, 1982) tarafından benzer bir inançla desteklenmiştir.

Turizmin sosyo-kültürel etkileri

Turizmin sosyo-kültürel etkisi, turizm antropolojisi içinde en yoğun araştırılan tema alanı olarak kabul edilebilir. Bu tema, kültürlerarası temas ve bunun sonucunda sosyo-kültürel yapıda meydana gelen değişimler kapsamında incelenmiştir. Literatürde turizmin kültürlerarası temasın ayırt edici bir biçimi olduğu konusunda fikir birliği olmasına rağmen, turizmin sosyo-kültürel etkilerinin sınıflandırılması ve açıklanması noktasında araştırmacılar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılığa yol açan önemli hususlardan biri, erken dönem turizm çalışmalarının turizmin olumlu veya olumsuz sosyo-kültürel etkilerine dikkat çeken iki karşıt yaklaşım etrafında kutuplaşmasıdır (bkz. Greenwood, 1972; McKean, 1989; Nash, 1977; Nunez, 1963; Smith, 1977b; Swain, 1989; Turner ve Ash, 1975). Buna karşın, alanın meşruiyet kazanması ile birlikte farklı yöntem ve teorilerin dikkate alındığı çalışmalarda, turistlerin değişimin aktif vektörü, ev sahiplerinin ise pasif bir alıcı olduğu görüşü reddedilmiştir (Leite ve Graburn, 2009). Nitekim turizm, sanayileşme, kentleşme, teknolojik yenilikler, kalkınma, eğitim, göç vb. hususların da sosyo-kültürel yapı üzerinde etkili olabileceği toplumsal bir bağlamda meydana gelmektedir. Bu tür bir yaklaşım ise turizmin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar üretebileceğini kabul etmekle birlikte bu sonuçların sosyo-kültürel yapı üzerindeki etkisinin birçok faktöre bağlı olarak değişebileceğine işaret eder. Bu bağlamda, turizmin sosyo-kültürel etkilerine dikkat çeken antropolojik çalışmalarda, ev sahibi ve turistler arasındaki etkileşimin doğasını açıklamak üzere kültürleşme teorisinin çerçevesi kullanılmış ve turizmin kültürü nasıl metalaştırdığı, kimlikler, kültürel miras ve toplumsal cinsiyet üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Tarihsel olarak kültürleşme (*acculturation*) araştırmalarına yönelik ilk çağdaş ilgi, antropoloji disiplininin kolonyalizmin yerli halklar üzerindeki etkilerine ilişkin endişesinden doğmuştur. Buna karşın, küreselleşmenin giderek daha büyük ticari ve siyasi ilişkilere yol açtığı günümüzde, kültürleşmenin teorik çerçevesi göçmen, mülteci, sığınmacı, etno-kültürel gruplar veya çeşitli nedenlerle (turizm, eğitim, görevlendirme vb.) yer değiştirenler ile ev sahibi toplumlar arasındaki temasın kültürel yapı üzerindeki etkisini sorgulamak üzere hem antropoloji hem de sosyoloji ve psikoloji disiplinleri tarafından genişletilmiştir (Berno ve Ward, 2005; Berry, 2005; Sam ve Berry, 2006). Antropolojik yaklaşımda kültürleşme kavramı, farklı kültürlerle sahip grupların doğrudan teması sonucunda gruplardan birinin veya her ikisinin özgün kültürel yapısında meydana gelen değişimi ifade

etmektedir (Redfield vd., 1936, s. 149). Bu anlamda, turizmin insanların kültürel sınırları aşarak farklı kültürler arasında teması sağlaması, onu kültürleşme teorisinin test edilebileceği bir laboratuvar konumuna getirmektedir (Berno ve Ward, 2005; Nunez, 1963; Ward, 2008). Diğer taraftan, turistler ile yukarıda söz edilen gruplar (mülteci, sığınmacı, etno-kültürel gruplar vb.) arasında birtakım benzerlikler olsa da turistlerin ev sahibi toplum ile teması ve dolayısıyla turist-ev sahibi arasındaki kültürleşme süreci bazı açılardan farklılık göstermektedir. Bu farklılıkları kültürleşme tanımının içinde barındırdığı “temas” ve “karşılıklı etkileşim” unsurları üzerinden açıklamak mümkündür.

Kültürleşmenin en önemli ön koşulu “sürekli” ve “doğrudan” bir araya gelen en az iki kültürel grup arasındaki temastır (Sam, 2006, s. 14). Bununla birlikte temasın yoğunluğu, kültürel grupların kalıcı-geçici ve gönüllü-istemli olma durumlarına göre değişmektedir. Turizm, doğası gereği geçici ve kısa süreli yer değiştirmeyi içerdiğinden turistler açısından temas geçicidir. Buna karşın, turizmin yılın tüm aylarına yayıldığı destinasyonlarda temas ev sahibi toplumun üyeleri için kalıcı olabilir. Bu durum, özellikle turist sayısının ev sahibi nüfustan daha fazla olduğu küçük destinasyonlarda daha muhtemeldir. Diğer taraftan, temasın gönüllü-istemli olma durumuna ilişkin genel varsayım, turistlerin başka bir kültürle gönüllü olarak temasa geçtikleri yönündeyken; ev sahibi toplumun üyeleri için istemli olduğudur. Bu varsayımına rağmen her iki grup için de temasın neden ve nasıl gerçekleştiğinin dikkate alınması gerekmektedir; çünkü temasın amacı bireylerin diğer kültürün üyeleriyle gönüllü-istemli temas kurma durumlarını değiştirebilir. Örneğin; kültür turizmi amacıyla seyahat eden turistlerin yerli halk ile temas kurma eğilimi ve biçimi kruvaziyer turizmde katılan turistlere kıyasla daha yoğun olacaktır. Benzer şekilde, ev sahibi toplumun turizm politikaları ve bireylerin turizme katılma düzeyleri gibi faktörler de turistlerle temas kurma istemini ve biçimini etkileyebilir (Berry, 2006; Crick, 1989; Doxey, 1975; Mathieson ve Wall, 1982).

Kültürleşme, temas durumuna yönelik eylem ve tepkilerle sonuçlanan iki yönlü bir etkileşimdir (Berry, 2009). Bu bağlamda, kültürleşmenin çift yönlü ve karşılıklı doğası kültürleşmenin gruplardan birinde veya her ikisinde gerçekleşme olasılığını ifade etmektedir. Literatürdeki yaygın görüş, azınlıkta olan grupların ev sahibi çoğunluğa göre daha az statü ve kurumsal kontrole sahip olmaları nedeniyle ev sahibi topluma kültürleşme olasılıklarının daha yüksek olduğu yönündendir (Bourhis vd., 1997). Buna karşın, turizmde kültürleşmenin yönü tersine işlemekte ve ev sahibi toplumun, turistlerin kültüründen ödünç alma olasılığı daha yüksek olmaktadır (Nunez, 1989). Bu durumun arkasındaki temel gerekçe ise turistler ile ev sahibi arasındaki ilişkilerin dil

bariyerleri, ekonomik güç ve bilgi paylaşımı açısından çoğu zaman asimetrik olmasıdır. Turistler genellikle temasa geçtikleri ev sahibi üyelerden daha yüksek bir ekonomik statüye sahipken; ev sahibi toplumun üyeleri yerel kültür, kaynaklar ve fiyatlar üzerinde daha fazla kontrol gücüne sahiptir (Berno ve Ward, 2005; Sutton, 1967). Buna karşın, ev sahibi-misafir ilişkisinin ticari yönü ev sahiplerini “hizmet sağlayıcılara”; misafirleri ise “müşterilere” dönüştürmektedir (Aramberri, 2001). Dolayısıyla, bu durum ev sahibi toplumun turistlerin ihtiyaç ve isteklerine hitap edecek şekilde kendilerini uyarlamalarına yol açarak kültürleşme sürecini hızlandırmaktadır.

Turistik destinasyonlardaki kültürleşmenin sonuçları, antropologlar tarafından sıklıkla kültürün metalaşması, yerel kimliğin sürdürülmesi, kültürel miras ve toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında tartışılmıştır. Kültürün metalaşması, ticaret bağlamında şeylerin veya faaliyetlerin öncelikli olarak değişim değerlerine göre değerlendirildiği ve böylece mallara veya hizmetlere dönüştüğü bir süreci ifade etmektedir (Cohen, 1988, s. 380). Diğer bir ifadeyle, metalaşma sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olan belirli kültürel öğeler ve insani ilişkilerin tüketim unsurlarına dönüştürülerek ticarileşmesidir. Bu anlamda, kültürün turizm yoluyla metalaştığına dikkat çeken ilk antropologlardan biri Davydd J. Greenwood'dur. Greenwood (1976) Bask'ın Fuenterrabial kasabasında turizmin yol açtığı değişimleri tartıştığı çalışmasında, yerel bir festival olan *Alarde*'nin turistik bir cazibe haline gelmesiyle yerel halk için anlam ve önemini yitirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca, kültürün metalaşması ile birlikte turist arzusunun kurumsallaştırılması, sanat eserleri ve zanaat ürünlerinde değişikliğe yol açmakta olup yerel kimliğin de doğrudan etkilenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla kültür bir turizm nesnesi olarak metalaştırılıp otantikliğini yitirdikçe kültürel öğelerin replikaları turistlere daha egzotik ve otantik cazibe unsurları olarak sahnelenmektedir (Boorstin, 1964; Leite ve Graburn, 2009; MacCannell, 1976). Turizmin kültürü paketleyip fiyatlandırarak bir metaya dönüştürdüğüne ve böylece kültürel öğelerin otantikliğini yitirdiğine yönelik bu görüş literatürdeki benzer çalışmalarla da desteklenmiştir (Mathieson ve Wall, 1982; Picard, 1990; Taylor, 2001). Diğer taraftan, kültürün metalaştırılması sıklıkla olumsuz olarak nitelendirilse de bazı araştırmacılar bu görüşü reddetmiş ve metalaşmanın yerel kimliğin korunmasında ve sürdürülmesinde önemli bir güç olduğunu ileri sürmüşlerdir (Cohen, 1984; Graburn, 1984; McKean, 1989; Smith, 1982). Örneğin, Graburn (1984) geleneksel sanatların otantikliğinin ucuz hediyelik eşyalara nasıl evrildiğini tartıştığı çalışmasında, etnik ürünlerin turizm açısından birer metaya dönüşse de kültüre ait

görünür semboller olması nedeniyle yerel kimliğin güçlendirilmesinde ya da yeniden inşa edilmesinde önemli bir araç olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, Cohen'e (1984, 1988) göre de kültürün metalaşması ne yerel halk ne de turistler için kültürel öğelerin mutlak bir şekilde anlamını yitirmesine yol açmaz; aksine yok olacak bir kültürel geleneğin sürdürülmesini ve yerel kimliklerin korunmasını sağlamaktadır. Bu durumda turizm, yerel kültürün temsil edilmesinde güçlendirici bir araç haline gelmektedir.

Kültürün temel öğelerinden biri olan mirasın turizm amaçlı tüketimi de benzer şekilde bütünleştirici veya ayrıştırıcı bir rol oynayabilir. Bu bakış açısına göre miras endüstrisi, bir taraftan kültürel mirasın korunması aracılığıyla kolektif hafızanın ve yerel kimliğin sürdürülmesine katkıda bulunurken (Merriman, 1991); diğer taraftan kişisel, sosyal ve politik koşulları meşrulaştırmak amacıyla önerdiği miras inşasına uymayan olayları veya aktörleri silerek geçmiş seçici bir şekilde paketleme eğilimindedir (Kirshenblatt-Gimblett, 1998). Nitekim Holtorf'a (2007) göre insanlar tarihsel doğrularla değil, “iyi bir hikayeye” ilgilenmektedir. Bu nedenle, kültürel miras ile ilgili politikalar mirasın ön plana çıkarılacak özelliklerini kimin seçeceği ve paketleyeceği, yani hikayesini kimin, nasıl anlatacağı üzerine odaklanmaktadır. Bu noktada, özellikle arkeolojik alanlar üzerindeki kontrol, arkeolojik araştırmaların mirasın yorumlanmasında kilit öneme sahip olması nedeniyle siyasi bir çatışma kaynağı haline gelebilir (Leite ve Graburn, 2009, s. 45). Çünkü miras alanlarının korunması ve restorasyonunun sağlam bilimsel ilkelere dayandığı iddia edilse de bu süreçler aslında kendi kolektif kimliklerini veya meşruiyetlerini güçlendirmek isteyen ulusların ideolojik ve siyasi mülahazalarından etkilenmektedir (Cohen ve Cohen, 2012).

Son olarak, turizmin sosyo-kültürel etkileri kapsamında tartışılan bir diğer konu turizmin toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkisidir. Swain'e göre (1995, s. 249) kadınlar ve erkekler turizmin inşası ve tüketiminde farklı şekillerde yer almaktadır. “Cinsiyetlendirilmiş gerçeklikler” turizm pazarlamasını, misafirlerin motivasyonlarını ve ev sahiplerinin eylemlerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, turizm ve cinsiyet arasındaki bağlantılar genel olarak ev sahibi toplumun turizme katılımı ve turist deneyiminde cinsiyetin rolü bağlamında tartışılmıştır. İlk çalışmalar, özellikle cinsiyetin ev sahibi toplumda turizme katılımı belirleyen önemli bir değişken olduğunu göstermektedir. Bazı toplumlarda kadınların turizme katılımı toplumsal cinsiyet rollerine uygun şekilde teşvik edilirken (Kinnaird ve Hall, 1994; Levy ve Lerch, 1991; Petit-Skinner, 1977; Swain, 1977) bazı toplumlarda kadınların turizm sektöründe çalışmasına kısıtlamalar getirilmiştir

(Scott, 1995; Wilkinson ve Pratiwi, 1995). Örneğin; turizmin bir sonucu olarak kadın ve erkeklerin değişen toplumsal cinsiyet rollerine odaklanan Petit-Skinner (1977), Tahiti’de turizmin gelişmesiyle birlikte kadınların turist rehberi olarak çalıştırılmasına yönelik bir hükümet politikasının benimsendiğini ve bu durumun da erkek egemen bir yapıya sahip toplumun değişimine yol açtığını belirtmektedir. Buna karşın, Wilkinson ve Pratiwi (1995) bir Endonezya köyünde kadınların turist rehberliği yapmalarının olumlu karşılanmadığını çünkü kadınların yabancı turistleri kandırmakla ilgilenen fahişeler olarak algılandığını tespit etmiştir. Bu ilk çalışmalar sonrasında kadınların turizme katılımı toplumsal kalkınma ile ilişkilendirilmiş; turizmin kadınlar için yeni istihdam fırsatları yaratarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azalttığı ileri sürülmüştür (Ferguson, 2011; Tucker ve Boonabaana, 2012). Diğer taraftan, erken dönem turizm çalışmalarında turist motivasyonu ve deneyimi ağırlıklı olarak MacCannel’in (1976) “otantiklik arayışı” üzerinden kurgulanmış ve cinsiyetin rolü göz ardı edilmiştir. Turist motivasyonu ve deneyiminde cinsiyetin rolüne dikkat çeken ilk çalışmalardan biri ise Smith (1979) tarafından yürütülmüştür. Turistin cinsiyetine odaklanan Smith (1979), bireyleri seyahate motive eden kültüre özgü bazı faktörleri ve kadınların karar verme sürecindeki rolünü incelemiştir. Bu konu, özellikle kadınların boş zamana ve tatile ilişkin anlayışlarının ne olduğu (Henderson, 1990), zaman ve mekân tüketiminin cinsiyete göre nasıl değiştiği (Deem, 1996) ve kamu politikasının cinsiyet ve boş zaman konularını nasıl etkilediği (Kay, 2000) soruları üzerinden önemli bir araştırma hattının oluşmasına yol açmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, turizm ve antropoloji arasındaki ilişki irdelenmiş, ardından turizm antropolojisinin bir alt disiplin olarak nasıl meşruiyet kazandığı ve söylemindeki önemli konular gözden geçirilmiştir. Böylece turizm antropolojisine dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Harkin’ın (1995) de belirttiği gibi hem turizm hem de antropoloji otantik olanı kendine özgü bir nesne olarak görmekte ve her ikisi de otantik olanın ya da kültürel ötekinin bir temsilini inşa etmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda, turizm otantik olanı epizodik deneyim düzeyinde çerçevelerken; antropoloji bu çerçeveyi kişinin bir kültürle olan toplam deneyimi ile sınırlandırmaktadır. Buna karşın, giderek küreselleşen dünyada turizmin kültürler ve/veya alt kültürler arasında bir karşılaşmaya sahne olması, turizm ve antropolojiyi pragmatik yollarla bir araya getirmektedir. Dolayısıyla, turizm her ne kadar başlangıçta antropologların akademik anlamda kaçındıkları bir konu olsa da günümüzde turizmin, antropolojinin önemli bir alt araştırma

alanı haline geldiği kabul edilebilir. Nitekim yukarıda özetlendiği üzere turizm antropolojisi, ortaya çıkışından bu yana giderek daha karmaşık ve sofistike sorulara cevap aramaktadır. Başlangıçta yalnızca turizmin doğası ile ev sahibi-misafir etkileşimini anlamaya odaklanan bu alan, turizmin küresel yayılımı ile araştırmacıları kültürleşme perspektifini daha bağlamsal yaklaşımlarla desteklemeye sevk etmiştir. Böylece, turizm antropolojisi metalaştırma, sosyal değişim, etnisite, kimlik, kalkınma, sosyal eşitsizlik, toplumsal cinsiyet, temsil, diaspora ve miras gibi konulara dikkat çekerek önemli araştırma hatlarının da oluşmasını sağlamıştır.

Son olarak, turizm antropolojisi ev sahibi ve misafirler arasındaki etkileşimleri anlamak için yararlı bir çerçeve sunmaya devam etse de turizmin dinamik yapısı nedeniyle turizm biçimleri ve turist davranışları değişmeye devam etmektedir. Bu nedenle, turizme ilişkin antropolojik çözümlenmeleri ortaya çıkan yönelimler doğrultusunda güncellemek ve yeniden değerlendirmek faydalı olacaktır. Ayrıca, antropologlar pazar araştırmalarından farklı olarak herhangi bir turistik faaliyetin mümkün olan en geniş resmini sunarak turizmi destekleyen, sürdüren ve araştıranların eylemleri hakkında daha fazla düşünmelerine yardımcı olabilirler (Nash ve Smith, 1991). Böylece, turizm araştırmalarında baskın olan pazarlama ve yönetim odaklı bakış açılarının aksine turizm antropolojisi, “geleneksel ve modern”, “yerel ve küresel” arasında giderek artan bağlantıların ve etkileşimlerin ortaya çıkardığı sorunlar için yeni düşünme yollarının keşfedilmesini sağlayabilir.

Kaynakça

- Aramberri, J. (2001). The host should get lost: Paradigms in the tourism theory. *Annals of Tourism Research*, 28(3), 738-761. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(00\)00075-X](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(00)00075-X)
- Aspelin, P. L. (1977). The anthropological analysis of tourism: Indirect tourism and political economy in the case of the Mameinde of Mato Grosso, Brazil. *Annals of Tourism Research*, 4(3), 135-160. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(77\)90005-6](https://doi.org/10.1016/0160-7383(77)90005-6)
- Badone, E., ve Roseman, S.R. (Ed.) (2004). *Intersecting journeys: The anthropology of pilgrimage and tourism*. University of Illinois Press.
- Beals, R. L., ve Hoiyer, H. (1991). Antropolojinin konusu ve alanı. G. Erginer (çev.), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(2), 9-34. https://doi.org/10.1501/Dtcfdcr_0000001124
- Berno, T., ve Ward, C. (2005). Innocence abroad: A pocket guide to psychological research on tourism. *American Psychologist*, 60(6), 593. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.60.6.593>
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 697-712. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.07.013>

- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. D. L. Sam ve J. W. Berry (Ed.) içinde, *The Cambridge handbook of acculturation psychology* içinde (s. 27-42). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489891.006>
- Berry, J. W. (2009). A critique of critical acculturation. *International Journal of Intercultural Relations*, 33(5), 361-371. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2009.06.003>
- Bispo, M. S. (2016). Tourism as practice. *Annals of Tourism Research*, 61, 170-179. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.10.009>
- Boissevain, J. (1979). The impact of tourism on a dependent island: Gozo, Malta. *Annals of Tourism Research*, 6(1), 76-90. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(79\)90096-3](https://doi.org/10.1016/0160-7383(79)90096-3)
- Boissevain, J. (1996). Introduction. J. Boissevain (Ed.) içinde, *Coping with tourists: European reactions to mass tourism* (s. 1-26). Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctv287sc2h.4>
- Boorstin, D. J. (1961). *The image: A guide to pseudo-events in America*. Harper & Row.
- Bourhis, R. Y., Moise, L. C., Perreault, S., ve Senecal, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32(6), 369-386. <https://doi.org/10.1080/002075997400629>
- Britton, S. G. (1982). The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research*, 9(3), 331-358. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(82\)90018-4](https://doi.org/10.1016/0160-7383(82)90018-4)
- Bruner, E. M. (1991). Transformation of self in tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(2), 238-250. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(91\)90007-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(91)90007-X)
- Bruner, E. M. (1994). Abraham Lincoln as authentic reproduction: A critique of postmodernism. *American Anthropologist*, 96(2), 397-415. <https://doi.org/10.1525/aa.1994.96.2.02a00070>
- Bruner, E. M. (1996). Tourism in Ghana: The representation of slavery and the return of the black diaspora. *American Anthropologist*, 98(2), 290-304. <https://doi.org/10.1525/aa.1996.98.2.02a00060>
- Bruner, E. M. (2005). *Culture on tour: Ethnographies of travel*. University of Chicago Press.
- Burns, G. L. (2004). Anthropology and tourism: Past contributions and future theoretical challenges. *Anthropological Forum*, 14(1), 5-22. <https://doi.org/10.1080/0066467042000189908>
- Burns, P. M. (1999). *An introduction to tourism and anthropology*. Routledge.
- Cleverdon, R. (1979). *The economic and social impact of international tourism in developing countries*. Economic Intelligence Unit.
- Cohen, E. (1972). Toward a sociology of international tourism. *Social Research*, 39(1), 164-182.
- Cohen, E. (1979). The impact of tourism on the hill tribes of Northern Thailand. *Internationales Asienforum*, 10(1/2), 5-38.
- Cohen, E. (1984). The sociology of tourism: Approaches, issues, and findings. *Annual Review of Sociology*, 10(1), 373-392. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.10.080184.002105>
- Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371-386. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(88\)90028-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(88)90028-X)
- Cohen, S. A., ve Cohen, E. (2012). Current sociological theories and issues in tourism. *Annals of Tourism Research*, 39(4), 2177-2202. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.07.009>
- Cohen, S. A., ve Cohen, E. (2019). New directions in the sociology of tourism. *Current Issues in Tourism*, 22(2), 153-172. <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1347151>
- Cole, S. (2007). Beyond authenticity and commodification. *Annals of Tourism Research*, 34(4), 943-960. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2007.05.004>
- Crick, M. (1989). Representations of international tourism in the social sciences: Sun, sex, sights, savings, and servility. *Annual Review of Anthropology*, 18, 307-344. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.18.100189.001515>
- Deem, R. (1996). Women, the city and holidays. *Leisure Studies*, 15(2), 105-119. <https://doi.org/10.1080/026143696375657>
- Di Giovine, M. A. (2017). Anthropology of tourism. L. L. Lowry (Ed.) içinde, *The Sage international encyclopedia of travel and tourism* (s. 77-81). SAGE Publications, Inc.
- Doxey, G. V. (1976). When enough's enough: The natives are restless in Old Niagara. *Heritage Canada*, 2(2), 26-27.
- Durkheim (1995). *The elementary forms of the religious life* (K. E. Fields, Çev.). The Free Press. (Özgün eserin basımı 1912)
- Eade, J. (1992). Pilgrimage and tourism at Lourdes, France. *Annals of Tourism Research*, 19(1), 18-32. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(92\)90104-W](https://doi.org/10.1016/0160-7383(92)90104-W)
- Ferguson, L. (2011). Promoting gender equality and empowering women? Tourism and the third Millennium Development Goal. *Current Issues in Tourism*, 14(3), 235-249. <https://doi.org/10.1080/13683500.2011.555522>
- Finney, B. R. ve Watson, K. A. (1975). *A new kind of sugar: Tourism in the Pacific*. East West Center Honolulu.
- Graburn, N. (1977). Tourism: The sacred journey. V. L. Smith (ed.) içinde, *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (1st edition) (s. 17-32). University of Pennsylvania Press.
- Graburn, N. (1980). Teaching the anthropology of tourism. *International Social Science Journal*, 32(1), 56-68.
- Graburn, N. (1983). The anthropology of tourism. *Annals of Tourism Research*, 10(1), 9-33. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(83\)90113-5](https://doi.org/10.1016/0160-7383(83)90113-5)
- Graburn, N. (2017). Key figure of mobility: The tourist. *Social Anthropology*, 25(1), 83-96. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12394>
- Greenwood, D. J. (1976). Tourism as an agent of change: A Spanish Basque case. *Ethnology*, 11(1), 80-91. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(76\)90005-0](https://doi.org/10.1016/0160-7383(76)90005-0) (Özgün eserin basımı 1972)
- Harkin, M. (1995). Modernist anthropology and tourism of the authentic. *Annals of Tourism Research*, 22(3), 650-670. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(95\)00008-T](https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00008-T)
- Harrison, F. V. (2008). *Outsider within: Reworking anthropology in the global age*. University of Illinois.
- Haviland, W. A., Prins, H. E., Walrath, D., ve McBride, B. (2008). *Kültürel antropoloji* (İ. Deniz, ve E. Sanoğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Henderson, K. A. (1990). The meaning of leisure for women: An integrative review of the research. *Journal of Leisure Research*, 22(3), 228-243. <https://doi.org/10.1080/0022216.1990.11969827>
- Holtorf, C. (2005). Learning from Las Vegas: Archaeology in the experience economy. *The SAA Archaeological Record*. 7(3), 6-25.

- Jafari, J. (2001). The scientification of tourism. V. L. Smith, ve M. Brent (Ed.) içinde, *Hosts and guest revisited: Tourism issues of the 21st century* (s. 2841). Cognizant.
- Jóhannesson, G.T. (2005). Tourism translations: Actor-network theory and tourism research. *Tourist Studies*, 5(2), 133-150. <https://doi.org/10.1177/1468797605066924>
- Kay, T. (2000). Leisure, gender and family: The influence of social policy. *Leisure Studies*, 19(4), 247-265. <https://doi.org/10.1080/02614360050118823>
- Kinnaird, V., ve Hall, D. R. (1994). *Tourism: A gender analysis*. Wiley.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (1998). *Destination culture: Tourism, museums, and heritage*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520919488>
- Kottak, C. P. (2002). *Antropoloji: İnsan çeşitliğine bir bakış* (S. Altuntek, Çev.). Ütopya Yayınevi.
- Lanfant, M. F., Allcock, J. B., ve Bruner, E. M. (Ed.) (1995). *International tourism: Identity and change*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781446250402>
- Leach, E. (1961). *Rethinking anthropology*. Athlone Press.
- Leite, N. (2005). Journeys to an ancestral past: On diasporic tourism, embodied memory, and identity. *Antropologias*, 9, 273-302.
- Leite, N., ve Graburn, N. (2009). Anthropological interventions in tourism studies. T. Jamal, ve M. Robinson (Ed.) içinde, *The Sage handbook of tourism studies* (s. 35-64). London: SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9780857021076.n3>
- Leite, N., ve Swain, M. (2015). Anthropology, tourism. J. Jafari, ve H. Xiao (Ed.), *Encyclopedia of tourism* içinde (s. 1-6). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-01669-6_8-1
- Levy, D. E., ve Lerch, P. B. (1991). Tourism as a factor in development implications for gender and work in Barbados. *Gender and Society*, 5(1), 67-85.
- MacCannell, D. (1973). Staged authenticity: Arrangements of social space in tourist settings. *American Journal of Sociology*, 79(3), 589-603. <https://doi.org/10.1086/225585>
- MacCannell, D. (1976). *The tourist: A new theory of the leisure class*. University of California Press.
- McKean, P.F. (1989). Towards a theoretical analysis of tourism: Economic dualism and cultural involution in Bali. V. L. Smith (Ed.) içinde, *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (2nd edition) (s. 119-138). University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208016.119>
- Mathieson, A., ve Wall, G. (1982). *Tourism: Economic, physical and social impacts*. Longman Scientific & Technical.
- Mead, M. (1956). *New lives for old: Cultural transformation—Manus, 1928-1953*. William Morrow & Co.
- Medina, L. K. (2003). Commoditizing culture: Tourism and Maya identity. *Annals of Tourism Research*, 30(2), 353-368. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(02\)00099-3](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(02)00099-3)
- Merriman, N. (1991). *Beyond the glass case: The past, the heritage and the public in Britain*. Leicester University Press.
- Nash, D. (1977). Tourism as a form of imperialism. V. L. Smith (Ed.) içinde, *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (1st edition) (s. 33-47). University of Pennsylvania Press.
- Nash, D. (1979). The rise and fall of an aristocratic tourist culture: Nice: 1763–1936. *Annals of Tourism Research*, 6(1), 61-75. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(79\)90095-1](https://doi.org/10.1016/0160-7383(79)90095-1)
- Nash, D. (1981). Tourism as an anthropological subject [and comments and reply]. *Current Anthropology*, 22(5), 461-481. <https://doi.org/10.1086/202722>
- Nash, D. (1989). Tourism as a form of imperialism. V. L. Smith (Ed.) içinde, *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (2nd edition) (s. 37-52). University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208016.37>
- Nash, D. (Ed.) (2007). *The study of tourism: Anthropological and sociological beginnings*. Elsevier.
- Nash, D. ve Smith, V. L. (1991). Anthropology and tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(1), 12-25. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(91\)90036-B](https://doi.org/10.1016/0160-7383(91)90036-B)
- Nunez, T. A., Jr. (1963). Tourism, tradition and acculturation: Weekendismo in a Mexican village. *Ethnology*, 2(3), 347-52. <https://doi.org/10.2307/3772866>
- Nunez, T. A., Jr. (1989). Touristic studies in anthropological perspective-with epilogue by James Lett. V. L. Smith (Ed.) içinde, *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (2nd edition) (s. 265-280). University of Pennsylvania Press.
- Petit-Skinner, S. (1977). Tourism and acculturation in Tahiti. B. Farrell (Ed.) içinde, *The Social and economic impact of tourism on Pacific communities* (s. 85-87). Center for South Pacific Studies.
- Picard, M. (1990). Cultural tourism in Bali: Cultural performances as tourist attraction. *Indonesia*, (49), 37-74. <https://doi.org/10.2307/3351053>
- Pi-Sunyer, O. (1977). Through native eyes: Tourists and tourism in a Catalan maritime community. V. L. Smith (Ed.) içinde, *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (1st edition) (s. 149-155). University of Pennsylvania Press.
- Pi-Sunyer, O. (1989). Changing perceptions of tourism and tourists in a Catalan resort town. V. L. Smith (Ed.) içinde, *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (2nd edition) (s. 187-199). University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208016.187>
- Redfield, R. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38(1), 149-152. <https://doi.org/10.1525/aa.1936.38.1.02a00330>
- Redfield, R. (1941). *The folk culture of Yucatan*. University of Chicago Press.
- Roberts, L., ve Andrews, H. (2013). (Un)doing tourism anthropology: Outline of a field of practice. *Journal of Tourism Challenges and Trends*, 6(2), 13-38.
- Sam, D. L. ve Berry, J. W. (Ed.) (2006.) *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511489891>
- Scott, J. (1995). Sexual and national boundaries in tourism. *Annals of Tourism Research*, 22(2), 385-403. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(94\)00083-2](https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)00083-2)
- Scott, J., ve Selwyn, T. (2010). Introduction: Thinking through tourism – Framing the volume. J. Scott, ve T. Selwyn (ed.) içinde, *Thinking through tourism* (s.1-26). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003087229-1>
- Selwyn, T. (Ed.) (1996). *The tourist image: Myths and myth making in tourism*. Wiley.
- Smith, V. L. (1976). Tourism and culture change: A symposium. *Annals of Tourism Research*, 3(3), 122-126. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(76\)90003-7](https://doi.org/10.1016/0160-7383(76)90003-7)
- Smith, V. L. (Ed.) (1977a). *Hosts and guests: The anthropology of tourism*, (1st edition). University of Pennsylvania Press.

- Smith, V. L. (1977b). Introduction. V. L. Smith (Ed.) içinde, *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (1st edition) (s. 1-14). University of Pennsylvania Press.
- Smith, V. L. (1979). Women the taste-makers in tourism. *Annals of Tourism Research*, 6(1), 49-60. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(79\)90094-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(79)90094-X)
- Smith, V. L. (1982). Tourism to Greenland: Renewed ethnicity? *Cultural Survival Quarterly*, 6(3), 26-27.
- Smith, V. L. (Ed.) (1989). *Hosts and guests: The anthropology of tourism*, (2nd edition). University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208016>
- Stronza, A. (2001). Anthropology of tourism: Forging new ground for ecotourism and other alternatives. *Annual Review of Anthropology*, 30(1), 261-283. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.30.1.261>
- Sutton, W. A. (1967). Travel and understanding: Notes on the social structure of touring. *International Journal of Comparative Sociology*, 8(2), 218-223. <https://doi.org/10.1177/002071526700800206>
- Swain, M. B. (1989). Gender roles in indigenous tourism: Kuna Yala and cultural survival. V. L. Smith (Ed.) içinde, *Hosts and guests: The anthropology of tourism* (2nd edition) (s. 83-104). Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208016.83>
- Swain, M. B. (1995). Gender in tourism. *Annals of Tourism Research*, 22(2), 247-266. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(94\)00095-6](https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)00095-6)
- Taylor, J. P. (2001). Authenticity and sincerity in tourism. *Annals of Tourism Research*, 28(1), 7-26. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(00\)00004-9](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(00)00004-9)
- Tucker, H., ve Boonabaana, B. (2012). A critical analysis of tourism, gender and poverty reduction. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(3), 437-455. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.622769>
- Turner, L., ve Ash, J. (1975). *The golden borders: International tourism and the pleasure periphery*. London: Constable.
- Turner, V. (1969). Liminality and communitas. *The ritual process: Structure and anti-structure* içinde (s. 94-113). Aldine Publishing. <https://doi.org/10.4324/9781315134666-3>
- Turner, V. (1974). Liminal to liminoid, in play, flow, and ritual: An essay in comparative symbology. *Rice Institute Pamphlet - Rice University Studies*, 60(3). <https://hdl.handle.net/1911/63159>
- Turner, V. (1979). Frame, flow and reflection: Ritual and drama as public liminality. *Japanese Journal of Religious Studies*, 6(4), 465-499. <https://doi.org/10.18874/jjrs.6.4.1979.465-499>
- Turner, V., ve Turner, E. (1978). *Image and pilgrimage in Christian Culture*. Columbia University Press.
- World Tourism Organization, (2021). *International tourism highlights, 2020 edition*. UNWTO. <https://doi.org/10.18111/9789284422456>.
- van Gennep, A. (1960). *The rites of passage* (M. B. Yizedom, ve G. L. Caffee, Çev.). University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226027180.001.0001> (Özgün eserin basımı 1909)
- Ward, C. (2008). Thinking outside the Berry boxes: New perspectives on identity, acculturation and intercultural relations. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(2), 105-114. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2007.11.002>
- Wilkinson, P.F. ve Pratiwi, W. (1995). Gender and tourism in an Indonesian village. *Annals of Tourism Research*, 22(2), 283-299.
- Xiao, H., Jafari, J., Cloke, P., ve Tribe, J. (2013). Annals: 40-40 vision. *Annals of Tourism Research*, 40, 352-385. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.10.003>

2023. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makedir.

Pisidia Antiokheiası (Yalvaç, Isparta) Bizans Dönemi (11-12. yy) kuyu iskeletlerinin ağız ve diş sağlığı

Derya Eryılmaz^{1*}, Fatma Arzu Demirel²

¹ Dr. Öğr. Üyesi | Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur - Türkiye

² Prof. Dr. | Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Derya Eryılmaz

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

Antropoloji Bölümü, Burdur / TÜRKİYE

E-posta/E-mail: deryakanik@mehmetakif.edu.tr

Alındı/Received: 11 Temmuz / July 2023

Düzeltildi/Revised: 29 Aralık / December 2023

Kabul/Accepted: 29 Aralık / December 2023

Yayımlandı/Published: 31 Aralık / December 2023

Öz

Bu makalede Pisidia Antiokheiası kazılarında (Yalvaç, Isparta) 2013 (33 ve 39) ve 2014 yıllarında (65 ve 75) bulunan 4 kuyudan çıkarılmış iskeletlerin ağız ve diş sağlığı incelenmiştir. Bizans Dönemi'ne (11-12. yy.) tarihlenen, 22 adet iskeletin 13'ü erişkin, 5'i erişkin yaşın altındaki bireylere aittir, 4 bireyin ise yaşı belirlenmemiştir. Toplam 306 adet dişin %91,9'u (281 adet) daimi, %8,1'i (25 adet) süt dişlerinden oluşmaktadır. Daimi dişlerin 28 adedi (%9,9) kadın, 108 adedi (%38,3) erkeklere aittir. 145 adedinin (%51,6) ise ait olduğu cinsiyet belirlenmemiştir. Ağız ve diş sağlığı, çürük, hipoplazi, diştaşı, alveol kemik kaybı, ante-mortem diş kaybı (AMDK), apse gibi göstergeler dikkate alınarak değerlendirilmiş, çağdaş topluluklarla karşılaştırılmış ve topluluğun çağdaşlarına göre durumu ortaya konulmuştur. Diş çürüğü %7,47; mine hipoplazisi %33,1; diş taşı %42,7; alveol kaybı %45,2; AMDK %8,9, apse % 5,69 oranında saptanmıştır. Patolojilerin diş tiplerine göre nasıl dağılım gösterdiği de incelenmiş ve diş taşı ile alveol kaybı kesicilerde (*incisive*), mine hipoplazisi köpek dişlerde (*canine*), AMDK ve apse de büyük azılarda (*molar*) en fazla görülmüştür. Bu patolojilerin alt (*mandibula*) ve üst çenedeki (*maxilla*) dağılımı gösterilmiştir. Cinsiyet grupları arasında gösterdiği dağılım da saptanmıştır. Çürük, AMDK, apseye erkeklerde; hipoplazi, diş taşı, alveol kaybına kadınlarda daha fazla rastlanmıştır. Mine hipoplazisi maxillada, AMDK ise en çok mandibulada gözlemlenirken, diğer patolojilerde belirgin bir fark bulunamamıştır. Patolojilerin diş tiplerine göre dağılımında ise diş çürüğü küçük azılarda (*premolar*), mine hipoplazisi köpek dişlerde, diş taşı ve alveol kaybı kesicilerde, apse ve AMDK büyük azılarda en fazla görülmüştür. 25 adet süt dişinde ise herhangi bir patolojiye rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Paleopatoloji, ağız ve diş sağlığı, iskelet biyolojisi

Giriş

Antiokheia, Isparta İli, Yalvaç İlçesinin yanında bulunmaktadır (Özhanlı, 2009). 1962 yılında M. H. Ballance ile A. Frazer, 1976 yılında ise K. Tuchelt kentle ilgili çalışmalar yapmışlardır. 1982-83 yıllarında Stephen Mitchell ve Marc Waelkens tarafından

The Oral and dental health of the skeletons found in wells from Pisidia Antiocheia (Yalvaç, Isparta) dated to the Byzantine Period (11-12th CE)

Abstract

In this study, the oral and dental health of the skeletons unearthed from 4 wells in Pisidia Antiocheia excavations (Yalvaç, Isparta) were examined. The wells found in 2013 were numbered as 33 and 39 and the wells found in 2014 were numbered as 65 and 75. There were 22 skeletons dated to the Byzantine Period (11-12th CE). 13 skeletons belong to adults, while 5 skeletons belong to non-adult individuals. The ages of 4 individuals could not be determined. Of a total of 306 teeth, 91.9% (281) are permanent and 8.1% (25) are deciduous teeth. 28 (9.9%) permanent teeth belong to females and 108 (38.3%) permanent teeth belong to males. The gender of 145 (51.6%) permanent teeth could not be determined. Indicators such as calculus, caries, ante-mortem tooth loss (AMTL), hypoplasia, alveolar bone loss and abscess were evaluated. The percentages of the mentioned indicators above are as follows: Caries 7.47%; enamel hypoplasia 33.1%; calculus 42.7%; alveolar loss 45.2%; AMTL 8.9% and abscess 5.69%. Results were compared with other contemporary populations. The distribution of pathologies according to tooth types are as follows: In incisors calculus and alveolar loss, in canines enamel hypoplasia, in premolars caries, in molars AMTL and abscesses were more common. Distribution of the pathologies in the maxilla and mandibula, and also in the gender groups were determined. In the maxilla enamel hypoplasia, and in the mandibula AMTL were observed mostly. There was no significant difference in other pathologies. In males, caries, AMTL, abscesses, and in females hypoplasia, calculus, alveolar loss were more common. No dental pathology was found in the 25 deciduous teeth.

Key Words: Paleopathology, oral and dental health, skeletal biology

kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. 1980 ve sonrasında Yalvaç Müzesi Müdürü Dr. Mehmet Taşlıalan kazı çalışmalarına devam etmiş, kent ile ilgili yayınlar yapmıştır. Yayınlarında, Pisidia-Antiocheia' da ilk kazı çalışmalarının 1912 yılında W. M. Ramsay ile başladığı ve kesintilerle 1927 yılına kadar devam ettiği

Atf için / Cite as:

Eryılmaz, D., ve Demirel, F. A. (2023). Pisidia Antiokheiası (Yalvaç, Isparta) Bizans Dönemi (11-12. yy) kuyu iskeletlerinin ağız ve diş sağlığı. *Antropoloji*, (47), 39-49. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1325634>

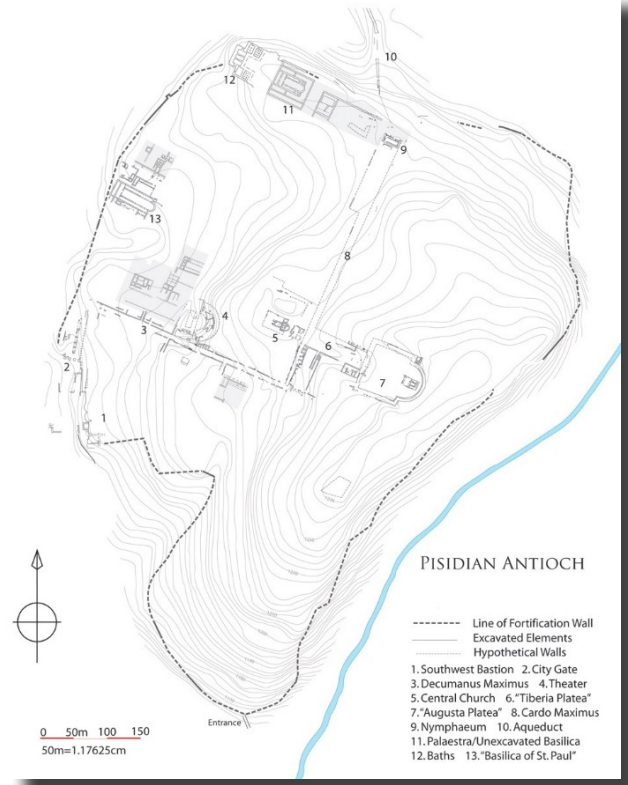
belirtilmektedir (Eroğlu, 2012). Pisidia Antiokheia Kazısı, 2008 yılından beri, Prof. Dr. Mehmet Özhanlı tarafından, Süleyman Demirel Üniversitesi adına sürdürülmektedir (Özhanlı, 2009).

Yazılı kaynaklarda kentin, Selevkid Hanedanlığı tarafından MÖ 3. yy başında kurulduğu belirtilmektedir (Özhanlı, 2013). Seleukos Kralları tarafından Anadolu'da kurulmuş olan 16 tane Antiokheia isimli kent bulunmaktadır. Bu sebeple antik yazarlar kentten, Pisidia Antiokheiası olarak bahsetmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nun egemenliğindeyken, Antiokheia ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur (Özhanlı, t.y.). İmparator Augustus MÖ 25 yılında Pisidia'da beş koloni kurmuştur ve kenti başkentliğe getirmiştir. Bu kente Colonia Caesarea demiştir (Levick, 1967'den akt. Yılmaz Usta, vd., 2017). Ayrıca Roma'nın yedi mahallesinin isimleri kentteki mahallelere verilmiş ve buraya serbest şehir (Ius Italicum) olma hakkı verilmiştir. MS 46-58 yıllarında kent, St. Paul tarafından üç kez ziyaret edilmiş ve Hıristiyanlığın ilk vaazlarından biri verilmiştir. Bu sebeple MS 325 yılında İznik'te toplanmış olan ilk konsülde kent haç merkezi ilan edilmiştir. Yönetim Doğu Roma İmparatorluğu'ndayken, İmparator Justinianus (MS 527-565) dönemi kentin son parlak zamanı olmuştur. İslam cihatçıları kenti akınlarıyla yıpratmış ve MS 12. yy Anadolu Selçuklu Devleti'nin yönetimine geçmiştir (Özhanlı, 2013).

Yapılmakta olan kazı çalışmaları sonucu kentin 67 hektarlık alana yayıldığı tespit edilmiştir. Kente ait ana giriş kapısı olan Batı Kapısı, Doğu-Batı Caddesi (Decimanus), Tiyatro, Tiberius Forumu, Augustus Tapınağı, Kuzey-Güney (Cardo) Caddesi'nin bir bölümü, Atriumlu Ev, Nympheum, Hamam olarak isimlendirilen yapı, Men Tapınağı ve dört Kilise kazısı gerçekleştirilmiştir (Özhanlı, t.y.) (Şekil 1).

Bu çalışmanın amacı; Pisidia Antiokheia'da Bizans Dönemi'ne (11.-12. yy) tarihlenen ve 2 tanesi (33. ve 39. Kuyu) 2013, 2 tanesi (65. ve 75. Kuyu) ise 2014 yıllarında bulunmuş olan toplam 4 adet kuyudan çıkarılmış insan dişlerinin incelenmesi ile bu yıllardaki ağız ve diş sağlığı durumunun ortaya konulmasıdır. Ayrıca dişlerde görülmüş olan patolojiler, yine aynı dönemde yaşamış olan diğer topluluklarla karşılaştırılarak, Pisidia Antiokheia'daki durumun Anadolu açısından ne anlama geldiğini anlamaya çalışmaktır.

Pisidia Antiokheia ile ilgili güncel çalışmalara bakıldığında, kentin farklı bölümlerinde de mezarlar bulunduğu görülmektedir. 2015 yılı Pisidia Antiokheia kazısında Aedilicus Tepesi'ndeki Aedilicus Kilisesi'nin ana nefinin etrafında 5 mezar açığa çıkarılmıştır. Milattan Sonra 6-10. yüzyıllar aralığına tarihlendirilen, etrafı taşlarla çevrili tekne tipi bu mezarlarda iskeletlerin çoğunlukla batı-doğu yönünde sırtüstü uzatıldığı, kolların önde karın üzerinde birleştirilerek gömüldüğü

Resim 1. Pisidia Antiokheiası şehir planı (Pisidia-Antiokheia Kazısı arşivi)

kaydedilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak kuzeybatı – doğu yönde uzanmış ve sol kol göbek hizasında, sağ kol ise bacakla paralel gömülmüş bir mezar içerisinde ölü hediyesi olarak yuvarlak bronz bir obje de bulunmuştur (Yılmaz Usta, vd., 2017, s. 4). Pisidia Antiokheia 2016 yılı kazı Aedilicus Tepesi, Kilise Kazısı çalışmalarında, 2 adet mezar bulunmuştur. Mezarların yanları tuğla örgülü olup, apsise yakın olanın üstü şist taşıyla; nefin duvarına bitişik olan mezarın ve diğerinin üstü ise pithos parçalarıyla kapatılmıştır (Özhanlı, 2017). Pisidia Antiokheia 2019 yılı kazı çalışmalarında, 2011 yılı itibariyle aralıklarla sürdürülen kazılarla ortaya çıkarılmış olan kilisenin tabanında mezarlar bulunmuştur. Bu alan geç dönemde mezarlık olarak kullanılmıştır. Mezarlar doğu-batı doğrultulu yerleştirilmişlerdir (Özhanlı vd., 2022). Bu güncel mezar ve iskelet buluntuları ile ilgili olarak da çalışmalar olduğu görülmektedir. 2017 yılında yapılmış olduğu görülen çalışmada (Yılmaz Usta, vd., 2017), 2015 yılında çıkarılmış mezarlarda karşılaşılmış olan bir çoklu kemik kırığı anlatılmıştır. 2019 yılında yapılmış olduğu görülen çalışmada (Yılmaz Usta, 2019a), 2015 yılında çıkarılmış olan bebek ve çocuk iskeletlerinde karşılaşılmış olan patolojiler değerlendirilmiştir. Yine 2019 yılında yapılmış bir çalışma (Yılmaz Usta, 2019b) olduğu da görülmektedir. Bu çalışmada da Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen Kuzey Kilisesi'nden ve Orta Bizans'a tarihlendirilen Aedilicus Kilisesi'nden 2009-2019 yılları arasında ele geçirilen iskeletler değerlendirilmiştir. Belirtilmiş olan çalışmaların ve

Resim 2. 33 numaralı kuyu (2013)
(Pisidia-Antiokebeia Kazı Arşivi)

Resim 3. 39 numaralı kuyu (2013)
(Pisidia-Antiokebeia Kazı Arşivi)

Resim 4. 65 numaralı kuyu (2014)
(Pisidia-Antiokebeia Kazı Arşivi)

Resim 5. 75 numaralı kuyu (2014)
(Pisidia-Antiokebeia Kazı Arşivi)

dişlerle ilgili olarak yazılmış olan bu çalışmanın bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi ile konu olan kentteki yaşam şartları her yönü ile anlaşılacaktır.

Gereç ve Yöntem

Pisidia Antiokheiası kazılarında 2013 ve 2014 yıllarında tespit edilen dört adet kuyudan toplam 22 bireye ait iskeletler ele geçmiştir. Bu kuyular 2013 yılına ait 33 ve 39, 2014 yılına ait 65 ve 75 numaralı kuyulardır.

2013 yılındaki kazıda Cardo Maximus Caddesi'nin Batı Portiko'da ve portikonun batısındaki alanda 900 m²'lik bir alan açığa çıkarılmıştır. Portiko'da yürüme zemininin alt kotunda, 1,5 m çapında 2 m derinliğinde küçük taşlardan örülmüş, kubbeli yuvarlak yapı ile atriumun batı kenarına havuzun zemin taşları kırılarak, yürüme zemininin altına yapılan yuvarlak planlı yapılarda insan kemikleri açığa çıkarılmıştır. Her iki yapı içindeki iskeletler düzenli bir gömü şeklinde değildir (Özhanlı, 2014) (Resim 2 ve 3).

2014 yılında, büyük bölümü 2013 yılındaki kazılarda ortaya çıkarılan atriumlu evin kazılarına devam edilmiş, evin güney batısında farklı mekanlarda moloz taş ve tuğla ile örülmüş benzer üç adet soğutucu kuyu bulunmuştur. Bunlardan biri oldukça kötü korunmuş, diğer ikisi ise oldukça iyi korunmuş olup, insan iskelet kalıntıları içerdikleri tespit edilmiştir (Özhanlı, 2015) (Resim 4 ve 5).

İskeletlerin açığa çıkartılması ve belgelenmesi Kazı Başkanlığı tarafından, incelemeleri ise Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Antropoloji Bölümü İnsan Osteolojisi Laboratuvarlarında gerçekleştirilmiştir. Genel olarak, tüm kuyulardaki iskeletlerin anatomik pozisyonları takip edilememekte ve dağınık halde olmaları nedeniyle iskeletlerin gömülme biçimleri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olup, antik dönemde karıştırılmış olmaları ya da kuyuların ikincil gömü alanı olarak kullanılmış olma olasılıkları bulunmaktadır.

Bireylerin yaş ve cinsiyet tayinleri yapılırken,

Buikstra ve Ubelaker (1994) ve Workshop of European Anthropologists (1980) tarafından önerilmiş olan standart osteolojik teknikler kullanılmıştır. Bu iskeletlerden ele geçen tüm daimî dişlerde ağız ve diş sağlığını gösteren patolojilerden alveol kaybı, diş taşı, mine hipoplazisi, diş çürüğü, ante-mortem diş kaybı ve apse incelenmiştir. Bu patolojiler değerlendirilirken Brothwell (1981), Buikstra ve Ubelaker (1994), Hillson (1990) ve Waldron'un (2009) verilerinden yararlanılmıştır. Özellikle bir topluluğun besin ekonomisi (avcı-toplayıcı olma, tarım ekonomisi vb.) ile ilgili bilgi veren diş aşınması (Hillson, 1996, s. 292), bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Paleodemografik özellikler

2013 yılında bulunan 33 numaralı kuyuda toplam beş birey bulunmaktadır. Bu kuyudaki iskelet kalıntılarının bir kısmının anatomik pozisyonu kısmen takip edilebilmektedir. Yine aynı yıl kazılan 39 numaralı kuyudan parçalı halde 11 adet kafatası ele geçmiştir, ancak iskelet ve kafatası kalıntılarının oldukça parçalı olması nedeni ile kafatasları ile vücut iskeletlerini birbiri ile eşleştirmek mümkün olmamıştır. 2014 yılında bulunan 65. kuyuda toplam 5 birey bulunmaktadır. Bu bireylerin üç tanesine ait çeşitli iskelet kalıntıları ve az sayıda kafatası parçası mevcutken, diğer iki birey iskelet öğeleri ile temsil edilmektedir. 2014 yılında kazılan diğer bir kuyu olan 75. kuyuda ise bir bireye ait kalıntılar ortaya çıkarılmıştır.

Pisidia Antiokheiası 2013 ve 2014 yıllarında adı geçen kuyulardan çıkarılan toplam 22 bireye ilişkin yaş ve cinsiyet dağılımı Tablo 1'de verilmektedir. Buna göre, erişkin bireylerde erkeklerin oranı %38,46 iken, kadınların oranı %7,69 ve cinsiyeti belirlenemeyen bireylerin oranı ise %53,85 olup, erkek bireylerin oranı kadın bireylerin yaklaşık beş katı civarındadır. İncelenen dişler demografik olarak asıl topluluğu büyük ölçüde temsil etmektedir.

Tablo 1. Pisidia Antiokheiası 2013-2014 yılları kuyu iskeletleri yaş ve cinsiyet dağılımı

Yaş grupları	Birey sayısı	%	Kadın	Erkek	Cinsiyeti bilinmeyen
Fetus	0	0	-	-	-
Bebek (0-3)	0	0	-	-	-
Çocuk (3-12)	3	13,64	-	-	-
Adölesan (12-20)	2	9,09	-	-	-
Genç Erişkin (20-35)	10	45,45	1	3	6
Orta Erişkin (35-50)	2	9,09	0	1	1
Geç Erişkin (50+)	1	4,55	0	1	0
Yaş aralığı	4	18,18	0	1	3
Toplam	22	100	1	6	10

İncelenen dişler

Mevcut iskeletlere ait toplam 306 adet diş incelenmiştir. Toplam materyalin 153 tanesi üst çeneye, 128 tanesi alt çeneye ait olmak üzere 281 tanesi daimî dişlerdir. 25 tanesi ise süt dişidir. Bu dişlerin %91,8'i daimî %8,2'si ise süt dişlerden oluşmaktadır. Daimî dişlerin 153 tanesi (%54,4) üst çeneye, 128 tanesi (%45,6) alt çeneye aittir. Bu toplulukta erişkin yaşın altındaki bireylere ait incelenen 25 adet süt dişinin 14 tanesi (%56) üst çeneye, 11 tanesi ise (%44) alt çeneye aittir (Tablo 2).

Tablo 2. İncelenen diş sayıları ve dağılımları

Dişler	Kadın		Erkek		Belirsiz		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	n	%	
Daimî	Üst çene	13	4,6	55	19,6	85	30,2	153	54,4
	Alt çene	15	5,3	53	18,9	60	21,4	128	45,6
	Toplam	28	9,9	108	38,5	145	51,6	281	100,0
Süt	Üst çene							14	56
	Alt çene							11	44
	Toplam							25	100,0
Genel toplam	866	59,7	236	16,3	315	21,7	306	100,0	

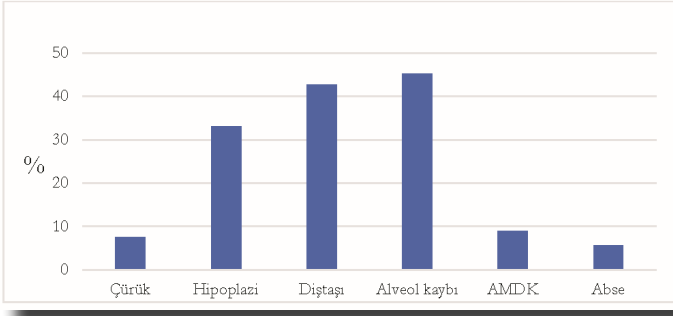
Pisidia Antiokheiası Geç Bizans Dönemi insanlarında çürük, hipoplazi, diştaşı, alveol kemik kaybı, ante-mortem diş kaybı sayısı ve apse gibi ağız ve diş sağlığına ilişkin göstergeler incelenmiştir. Bu doğrultuda diş ve çene patolojilerinin sıklığı değerlendirilmiştir. Belirtilmiş olan patolojilerin sıklığı hem her diş grubu hem de alt ve üst çene için ayrı ayrı hesaplanmıştır. İncelenen dişlerin sayıları cinsiyet grupları arasında kadın ve erkekler için ayrı ayrı olacak şekilde hesaplanmıştır. Ancak bu veri, birey sayılarına bağlı olarak oldukça eşitsiz bir dağılım göstermesi nedeniyle cinsiyet gruplarına ait veriler ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu farklılıkların anlamlı olup olmadığına dair ise SPSS analizleri yapılmıştır.

Bulgular

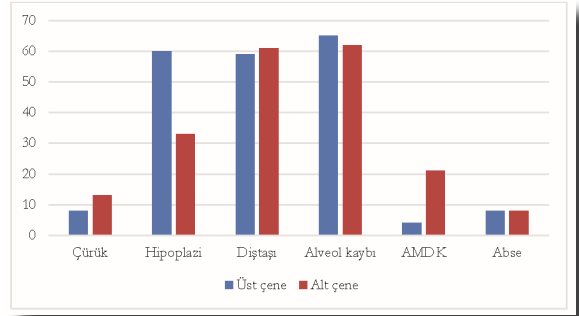
Daimî dişlerde patoloji

Pisidia Antiokheia iskelet topluluğunda diş çürüğünün %7,47; mine hipoplazisinin %33,1; diş taşının %42,7; alveol kaybının %45,2; ante-mortem diş kaybının %8,9 ve apsenin % 5,69 oranında olduğu saptanmıştır. Grafik 1'de incelenmiş olan tüm daimî dişler içerisindeki diş patolojilerinin dağılımı görülmektedir. Alveol kaybı, tüm daimî dişlere bakıldığında en çok gözlemlenen diş patolojisidir. Alveol kaybını, mine hipoplazisi izlemektedir, diş çürüğü, ante-mortem diş kaybı ve apse çok daha az gözlemlenmiştir.

Üst ve alt çenedeki diş patolojilerinin dağılımına bakıldığında ise alt çenedeki dişlerde ante-mortem diş kaybının, alt çenedekine oranla yaklaşık beş kat daha

Grafik 1. Diş ve çene patolojilerinin dağılımı

Grafik 2. Diş ve çene patolojilerinin üst ve alt çenedeki dağılımı

Tablo 3. Diş ve çene patolojilerinin diş gruplarına göre dağılımı

Patolojiler	Incisive		Canine		Premolar		Molar	
	G/B	%	G/B	%	G/B	%	G/B	%
Çürük	1/51	1,96	1/31	3,23	8/78	10,26	11/121	9,09
Hipoplazi	17/51	33,33	15/31	48,39	27/78	34,62	34/121	28,10
Diş taşı	34/51	66,67	17/31	54,84	32/78	41,03	37/121	30,58
Alveol kaybı	23/51	45,2	18/31	58,06	39/78	50,00	47/121	38,84
AMDK	4/51	7,84	2/31	6,45	4/78	5,13	15/121	12,40
Apse	1/51	1,96	2/31	6,45	2/78	2,56	11/121	9,09

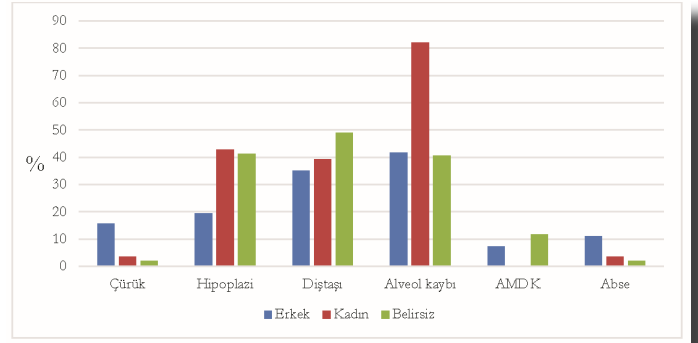
Not. G: Gözlenen, B: Bakılan, %: Gözlenen/Bakılan

fazla görüldüğü söylenebilir. Hipoplazi ise üst çenedeki dişlerde, alt çenedeki dişlere oranla neredeyse iki katı oranda görülmektedir. Çürük, diş taşı, alveol kaybı patolojileri için bakıldığında, alt ve üst çene açısından göze çarpan bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır. Apse ise hem üst, hem de alt çenede eşit oranda görülmektedir (Grafik 2).

Patolojilerin diş gruplarına göre dağılımına bakıldığında, diş çürüğü patolojisi en fazla premolar dişlerde, mine hipoplazisi patolojisi en fazla canine dişlerde, diş taşı ve alveol kaybı patolojileri en fazla incisive dişlerde, apse ve ante-mortem diş kaybı patolojileri de en fazla molar dişlerde görülmüştür (Tablo 3).

Mevcut 22 bireye bakıldığında, çürük, AMDK ve apseye erkeklerde; hipoplazi, diş taşı, alveol kaybına kadınlarda daha fazla oranda rastlanmıştır, ancak bu durumun cinsiyetlerin eşitsiz dağılımı ile ilgili olması olasıdır (Grafik 3).

Bilindiği gibi bağımsız iki grup arasındaki ortalamaların anlamlı bir farka sahip olup olmadıklarını anlayabilmek için istatistik uygulamaları yapılmaktadır. Bu çalışmada da SPSS programı kullanılarak *t*-testi yapılmıştır. Kimi patolojiler erkeklerde, kimi patolojiler kadınlarda daha fazla görülmüştür. Bu çalışmada cinsiyet dağılımının büyük oranda eşitsiz bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Fakat bu durumun yaşamsal farklılıklar dışında, bahsedilmiş olan sayısal eşitsizlik sebebiyle de kaynaklanmış olabileceği düşünülmüştür. İstatistiksel olarak hangi patolojilerin anlamlı farklılık verip vermediği gösterilmek istenmiştir. Bu kapsamda

Grafik 3. Diş ve çene patolojilerinin cinsiyet gruplarındaki dağılımı

uygulanmış *t*-testine ait sonuçlar Tablo 4'te verilmektedir. Bu patolojilerin görülme sıklığının anlamlı olup olmaması ile ilgili *t*-testi sonuçlarına göre; diş taşı ve apse için gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı, çürük, hipoplazi, alveol kaybı, AMDK için gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür.

Diş çürüğü

Diş çürükleri, oklüzyal, interproksimal ve kök olmak üzere dişlerin özellikle üç bölgesinde görülmektedir (Ortner ve Putschar, 1985). Bu patoloji, incelenmiş olan toplam 281 dişin 21 tanesinde yani dişlerin %7,47'sinde saptanmış olup (Resim 6) diş çürüğüne en çok *mandibular* 1. *molar* (M_1) dişlerde rastlanmıştır (Tablo 5). Pisidia Antiokheia iskelet topluluğunda en fazla rastlanmış patolojinin interproksimal çürük olduğu görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 4. *Diş ve çene patolojileri ile ilgili grup istatistikleri ve bağımsız t-testi değerleri*

Patolojiler	Cinsiyet	N	Ort.	SS	t	sd	p (2 uçlu)	Ort. farkı	%95 GA	
									Alt	Üst
Çürük	Erkek	108	1,8426	0,36588	-2,427	84,774	0,017	-0,12169	-0,22141	-0,02198
	Kadın	28	1,9643	0,18898						
Hipoplazi	Erkek	108	1,8056	0,39762	-2,281	36,181	0,029	0,23413	0,02601	0,44225
	Kadın	28	1,5714	0,50395						
Diş taşı	Erkek	108	1,6481	0,47977	0,392	40,998	0,697	0,04101	-0,17047	0,25248
	Kadın	28	1,6071	0,49735						
Alveol kaybı	Erkek	108	1,5833	0,49531	4,611	52,005	0,000	0,40476	0,22863	0,58089
	Kadın	28	1,1786	0,39002						
AMDK	Erkek	108	1,9259	0,26311	-2,926	107,000	0,004	-0,07407	-0,12426	-0,02388
	Kadın	28	2,0000	0,00000						
Apse	Erkek	108	1,8889	0,31573	-1,608	70,854	0,112	-0,07540	-0,16889	0,01810
	Kadın	28	1,9643	0,18898						

Not: N: birey sayısı, Ort.: Ortalama, SS: Standart sapma, sd: Serbestlik derecesi, p: 0,05, GA: Güven aralığı

Resim 6. *Diş çürüğü örneği (33. kuyu, 1. birey)***Resim 7.** *Mine hipoplazisi örneği (33. kuyu, 5. birey)***Tablo 5.** *Diş çürüğünün cinsiyet gruplarında ve üst/alt çenede görülme sıklığı*

Dişler	Kadın		Erkek		Belirsiz		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%
İncelenen	28	100	108	100	145	100	281	100
Çürük saptanmayan	27	96,43	91	84,26	142	97,93	260	92,53
Çürük saptanan	1	3,57	17	15,74	3	2,07	21	7,47
			Üst çenede saptanan çürük		8		2,85	
			Alt çenede saptanan çürük		13		4,63	
			En çok rastlandığı diş		Mandibular M ₁			

Tablo 6. *Diş çürüğünün türlerine göre görülme sıklığı*

Yaş grupları	Birey sayısı	%
İncelenen	281	100
Tüm diş çürüklerinin toplamı	21	7,47
Oklüzyal çürük	4	1,42
İnterproksimal çürük	15	5,33
Servikal çürük	1	0,36
Kök çürüğü	1	0,36

Tablo 7. *Mine hipoplazisinin cinsiyet gruplarında ve üst/alt çenede görülme sıklığı*

Dişler	Kadın		Erkek		Belirsiz		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%
İncelenen	28	100	108	100	145	100	281	100
Hipoplazi saptanmayan	16	57,14	87	80,56	85	58,62	188	66,9
Hipoplazi saptanan	12	42,86	21	19,44	60	41,38	93	33,1
			Üst çenede saptanan hipoplazi		60		21,35	
			Alt çenede saptanan hipoplazi		33		11,75	
			En çok rastlandığı dişler		Maxillar PM ¹ Maxillar M ¹			

Mine hipoplazisi

Mine hipoplazisi, incelenmiş olan toplam 281 dişin 93 tanesinde yani dişlerin %33,1'inde saptanmıştır (Resim 7). Tablo 7 ve Grafik 6'da da görüldüğü gibi mine hipoplazisi *maxillada mandibuladan* daha fazla görülmekte, *maxillada* ise en çok PM¹ ve M¹ dişlerde görülmektedir (Tablo 7). Bu dişleri sırası ile; *maxillar* I¹, C, PM², M², I² ve M³ dişler takip etmektedir. *Mandibulada* en çok PM₁ dişlerde görülmektedir. Bu diş grubunu sırası ile; *mandibular* C, PM₂, M₁, M₂, M₃ ve I₂ dişler izlemektedir. *Mandibular* I₁ diş grubunda mine hipoplazisi görülmemiştir.

Resim 8. Diş taşı örneği (33. kuyu, 3. birey)

Resim 9. Alveol kaybı örneği (65. kuyu, 1. birey)

Resim 10. Ante-mortem diş kaybı (39. kuyu, 14 numaralı çene)

Diş taşı

Diş taşı, incelenmiş olan toplam 281 dişin 120 tanesinde yani dişlerin %42,17'sinde saptanmıştır (Resim 8) (Tablo 8). Yine Tablo 8'de, bu patolojinin tüm dişleri etkilediği, en fazla *mandibular I₂*'de görüldüğü anlaşılmaktadır.

Alveol kaybı

Alveol kaybı, incelenmiş olan toplam 281 dişin 127 tanesinde yani dişlerin %45,2'sinde saptanmıştır (Resim 9) (Tablo 9). Bu toplulukta alveol kaybına en fazla *maxillar PM¹* ve *PM²* dişlerde, en az *maxillar M³* dişlerde rastlanmıştır (Tablo 9). Bu toplulukta en sık karşılaşılmış olan patolojinin alveol kaybı olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Diş taşının cinsiyet gruplarında ve üst/alt çenede görülme sıklığı

Dişler	Kadın		Erkek		Belirsiz		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	n	%	
İncelenen	28	100	108	100	145	100	281	100	
Diş taşı saptanmayan	17	60,71	70	64,81	74	51,03	161	57,83	
Diş taşı saptanan	11	39,29	38	35,19	71	48,97	120	42,17	
							Üst çenede saptanan diş taşı	59	20,73
							Alt çenede saptanan diş taşı	61	21,44
							En çok rastlandığı diş	<i>Mandibular I₂</i>	

Tablo 9. Alveol kaybının cinsiyet gruplarında ve üst/alt çenede görülme sıklığı

Dişler	Kadın		Erkek		Belirsiz		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	n	%	
İncelenen	28	100	108	100	145	100	281	100	
Alveol kaybı saptanmayan	5	17,86	63	58,33	86	59,31	154	54,8	
Alveol kaybı saptanan	23	82,14	45	41,67	59	40,69	127	45,2	
							Üst çenede saptanan alveol kaybı	65	23,13
							Alt çenede saptanan alveol kaybı	62	22,07
							En çok rastlandığı dişler	<i>Maxillar PM¹</i> <i>Maxillar PM²</i>	

Tablo 10. Ante-mortem diş kaybının (AMDK) cinsiyet gruplarında ve üst/alt çenede görülme sıklığı

Dişler	Kadın		Erkek		Belirsiz		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	n	%	
İncelenen	28	100	108	100	145	100	281	100	
AMDK saptanmayan	28	100	100	92,59	128	88,28	256	91,1	
AMDK saptanan	0	0	8	7,41	17	11,72	25	8,9	
							Üst çenede saptanan AMDK	4	1,42
							Alt çenede saptanan AMDK	21	7,48
							En çok rastlandığı diş	<i>Mandibular M₁</i>	

Ante-mortem diş kaybı (AMDK)

Bu toplumda ante-mortem diş kaybı (ölüm öncesi diş kaybı, AMDK) incelenmiş olan toplam 281 dişin 25 tanesinde yani dişlerin %8,9'inde saptanmıştır (Resim 10). Bu patolojiye kadınlarda hiç rastlanmamıştır. Erkeklerde de yüksek oranda değildir. Bu patolojinin kadın ve erkeklerdeki oranları Tablo 10'da izlenebilmektedir. Bu toplulukta AMDK'ye en fazla *mandibular M₁* dişlerde rastlanmıştır (Tablo 10). *Maxillar I¹*, *I²*, *C¹*, *PM¹* ve *PM²* diş gruplarında AMDK görülmemiştir.

Resim 11. Apse örneği (33. kuyu, 1. birey)

Apse

Apse, incelenmiş olan toplam 281 dişin 16 tanesinde yani dişlerin %5,69'ünde saptanmıştır (Resim 11). Bu patoloji, en çok *mandibular* M₂ dişte vardır (Tablo 10). Genel olarak *mandibular* M₁ ve M₂ dişlerde daha yüksek oranda görülmüştür. Bu patolojiye, *maxillar* I², PM², M³ ve *mandibular* I₁, I₂, C₁, PM₁, PM₂ dişlerde rastlanmamıştır. Kadınlarda yalnızca bir bireyde görülmüştür. Oransal olarak erkeklerde, kadınlardakinden yaklaşık üç kat fazla görülmüştür (Tablo 11).

Tartışma

Dental hastalıklar, kişinin ağız içerisinde bulunan çeşitli mikroorganizmalar, sahip olunan çeşitli alışkanlıklar gibi genetik özellikleri ile ilişkilidir. Ayrıca bu hastalıkların, kişilerin tükettikleri besinlerin niteliği, hazırlanış şekli gibi yaşam biçimini yansıtan durumlar ile de büyük oranda ilişkili olduğu bilinmektedir (Brothwell, 1981; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Hillson, 1990, 1996; Roberts ve Manchester, 2005).

Bu çalışmada Pisidia Antiokheiası iskelet topluluğuna ait 2013-2014 yıllarında bulunmuş ve 4 kuyudan (33, 39, 65, 75) çıkarılmış olan dişlerdeki tüm diş ve çene patolojilerine bakılmıştır. En çok görülmüş olan patoloji %47,69'lık bir oran ile alveol kaybıdır. Bu hastalık öncelikle periyodontal dokuda gelişmekte ve sonrasında kemik dokuyu etkilemektedir. Diş taşı oluşumu, çürük ve apse gibi patolojilerin bu hastalıkla yakından ilişkisi olduğu kabul edilmektedir (Brothwell, 1981; Hillson, 2000). Bu değer diğer Bizans topluluklarıyla karşılaştırıldığında Yalvaç topluluğundaki alveol kaybı oranının ortalama bir değerde olduğu görülmektedir. Alveol kaybı bu toplulukta Alanya Kalesi (Üstündağ ve Demirel, 2009), Büyük Saray-Eski Cezaevi (Erdal, 2003), Tios/Filyos (Çırak ve Çırak, 2015) ve Symrna Agorası'ndan (Yaşar vd., 2008) daha fazla, ancak, İznik topluluğu (Erdal 1996), Saraçhane (Brothwell, 1986),

Tablo 11. Apse'nin cinsiyet gruplarında ve üst/alt çenede görülme sıklığı

Dişler	Kadın		Erkek		Belirsiz		Toplam		
	n	%	n	%	n	%	n	%	
İncelenen	28	100	108	100	145	100	281	100	
Apse saptanmayan	27	96,43	96	88,89	142	97,93	265	94,31	
Apse saptanan	1	3,57	12	11,11	3	2,07	16	5,69	
							Üst çenede saptanan apse	8	2,85
							Alt çenede saptanan apse	8	2,85
							En çok rastlandığı diş	<i>Mandibular</i> M ₂	

Herakleia-Perinthos (Demirel, 2016), Adramytteion (Atamtürk ve Duyar, 2008), Iasos (Yılmaz Usta, 2013), Tlos (Atamtürk ve Duyar, 2017) ve Zeytinli Ada (Bıçak ve Alpaslan, 2015) topluluklarından daha düşük bir değere sahiptir (Tablo 12). Bu patolojinin sebeplerinden bir tanesi de bilindiği gibi diş taşıdır. Bu toplulukta diş taşı oranının da alveol kaybında olduğu gibi ortalama bir değerde olduğu görülmektedir.

Diş taşı oluşumunda ise ağız içerisindeki tükürüğün önemli bir etkisi olduğu ve protein ağırlıklı beslenmenin de diş taşı oluşumunu arttırdığı düşünülmektedir. Bu patolojinin oluşumunda bir diğer etken olarak yetersiz hijyen de etkilidir (Roberts ve Manchester, 2005). Bu toplulukta diş taşı oluşumları %42,7 oranında görülmüştür. Bu değer karşılaştırıldığı Bizans toplulukları içerisinde ortalama bir değerdir. Büyük Saray-Eski Cezaevi (Erdal, 2003), İznik (Erdal, 1996), Iasos (Yılmaz Usta, 2013) ve Zeytinli Ada (Bıçak ve Alpaslan, 2015) topluluklarına göre daha düşük, Alanya Kalesi (Üstündağ ve Demirel, 2009), Herakleia-Perinthos (Demirel, 2016), Symrna Agorası (Yaşar ve diğerleri, 2008), Adramytteion (Atamtürk ve Duyar, 2008), Tlos (Atamtürk ve Duyar, 2017) ve Tios/Filyos (Çırak ve Çırak, 2015) topluluklarına göre ise daha yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir (Tablo 12). Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi protein ağırlıklı beslenme ve diş taşı oluşumu ilişkili durumlardır. Hillson'a (1990) göre protein ağırlıklı beslenen toplumlarda çürük daha düşük oranlarda görülen bir patolojidir. Tablo 12'deki diğer topluluklar ile karşılaştırıldığında, diş taşı oluşumunun çok düşük olmaması ve çürük oranının da daha düşük oranlara sahip olması protein ağırlıklı beslenmeyi desteklemektedir.

Mine hipoplazisi, diş minesindeki kusurları ifade etmektedir, görünümü ise tek ya da çok sayıda çukurlardan küçük oluklara ve hatta geniş ya da tamamen mine kayıplarına kadar değişiklik gösterir (Nelson

Tablo 12. Çeşitli Bizans toplumlarında çene ve diş patolojilerinin görülme oranları

Yerleşim	Araştırmacı	Çürük%	Hipoplazi%	Diş taşı%	Alveol kaybı%	AMDK%	Apse%
Pisidia Antiokheiası	Bu çalışma	7,47	33,1	42,7	45,2	8,9	5,69
Alanya Kalesi	Üstündağ ve Demirel, 2009	12,6	39,7	29,6	35,3	2,8	2,3
Herakleia-Perinthos	Demirel, 2016	8,3	67,2	24,5	74,5	7,4	1,5
Smyrna Agorası	Yaşar vd., 2008	4,7	11,7	17	33,3	7,6	1,6
Eski Cezaevi	Erdal, 2003	9,6	75,4	57,2	33,1	12	5,1
İznik	Erdal, 1996	10,9	36,8	59,3	70,8	7	3,9
Saraçhane	Brothwell, 1986	9,6	69,2	-	50,7	11,4	5,5
Adramytteion	Atamtürk ve Duyar, 2008	10,1	60,23	29,61	80	9,43	1,36
Iasos	Yılmaz Usta, 2013	5,38	15,43	50,8	85	13,87	2,1
Tlos	Atamtürk ve Duyar, 2017	8,9	37,6	21,9	68	7,3	1,1
Zeytinli Ada	Bıçak ve Alpaslan, 2015	4,9	42,64	71,07	89,46	44,94	6,61
Tios/Filyos	Çırak ve Çırak, 2015	3,86	1,63	6,1	8,88	12,81	1,6

ve Ash, 2010). Bu hastalığın kökeninde beslenme yetersizliği, kötü çevre koşulları, bireyin çocukken maruz kaldığı hastalık, travma ve stres gibi durumların etkisi olduğu bilinmektedir (Buikstra ve Ubelaker, 1994). Bu toplulukta %33,1 değer ile görülen mine hipoplazisi, Alanya Kalesi (Üstündağ ve Demirel, 2009), İznik (Erdal, 1996), Zeytinli Ada (Bıçak ve Alpaslan, 2015) ve Tlos (Atamtürk ve Duyar, 2017) topluluklarındakine benzer bir değerde görülmektedir. Büyük Saray-Eski Cezaevi (Erdal, 2003), Saraçhane (Brothwell, 1986), Herakleia-Perinthos (Demirel, 2016) ve Adramytteion (Atamtürk ve Duyar, 2008)'da bu patoloji en yüksek oranlarda görülürken, Smyrna Agorası (Yaşar vd., 2008) ve Iasos (Yılmaz Usta, 2013) daha düşük oranlara sahiptir (Tablo 11). Tios/Filyos (Çırak ve Çırak, 2015) topluluğunda bu patolojinin en düşük oranda olduğu görülmektedir. Buna göre, bu topluluktaki bireylerin Alanya Kalesi, Tlos, Zeytinli Ada ve İznik'te yaşamış olan çağdaşları gibi beslenme yetersizliği, ateşli hastalıklar gibi benzer stres faktörlerine maruz kaldıkları söylenebilir.

Yenilen besinler, bu besinlerin hazırlanmış şekilleri, hijyen alışkanlıkları, maloklüzyon (kapanış bozukluğu), tükürüğün yapısı, aşınma gibi birçok faktör diş çürüklerine sebep olabilmektedir. Daha fazla hayvansal protein içeren besinler çürüklerle negatif bir orana sahipken, özellikle şeker ve karbonhidratça zengin gıdaların bu patoloji ile yakın ilişkisi olduğu bilinmektedir (Hillson, 1990). Bu toplulukta diğer Bizans toplulukları ile karşılaştırıldığında diş çürüğünün ortalama bir değerde görüldüğünü söyleyebiliriz. Yalvaç topluluğu %7,47'lik diş çürüğü oranıyla, Tablo 11'de belirtilmiş olan diğer Bizans toplulukları arasında Smyrna Agorası (Yaşar vd., 2008), Iasos (Yılmaz Usta, 2013), Zeytinli Ada (Bıçak ve Alpaslan, 2015) ve Tios/Filyos'un (Çırak ve Çırak, 2015) önünde yer almaktadır. Protein içeren bir beslenme dışında, şeker ve karbonhidrat tüketiminin de çağdaşlarına göre çok yüksek olmadığı söylenebilir. Elde edilen verilere göre bu topluluğun, ağız hijyeni alışkanlıkları açısından, yukarıda belirtilmiş

olanlar dışında diğer çağdaşlarına oranla daha iyi durumda olduğu düşünülebilir, ancak apse ile ilgili veriler (%5,69) tersini düşündürmektedir. Çünkü apse gibi patolojilerde de hijyen alışkanlıkları önemli bir yere sahiptir. Apsenin oluşumunda bakteriler ve bunlardan kaynaklı enfeksiyonlar çok büyük etkiye sahiptir, ayrıca yetersiz hijyen, çürük, diş taşı gibi patolojiler apsenin meydana gelmesinde önemli faktörlerdir (Roberts ve Manchester, 2005). Bu toplulukta apse, karşılaştırma yapılmış yerlerden olan Zeytinli Ada (Bıçak ve Alpaslan, 2015)'dan sonra ikinci yüksek değere sahiptir. Çürük, diş taşı gibi patolojilerin çağdaşı topluluklara göre ortalama bir değerde görülürken, apsenin en yüksek orana sahip olması bu toplulukta yetersiz hijyen, travma gibi başka faktörlerin de etkili olduğunu akla getirmektedir.

Apsenin oluşumunda etkili bir faktör olan diş çürükleri, bu toplulukta diğer topluluklara oranla ortalama bir değerde görülmüştür. Genel olarak, çığneme bölgesinde olan premolar ve molar dişlerde daha fazla diş çürüğü görülmektedir. Çünkü bu dişler daha girintili-çıkıntılı, daha kompleks bir yapıya sahiptir (Hillson, 1990; Buikstra ve Ubelaker, 1994). Bu topluluk için de bu patolojinin görülme sıklığının bu şekilde olduğu görülmektedir. *Maxillar* dişlerde toplam 8 adet diş çürüğü vardır ve 6 tanesi premolar ve molar dişlerdir. *Mandibular* dişlerde ise toplam 13 adet diş çürüğü vardır ve bunların hepsi premolar ve molar dişlerdir.

Çürük, diş taşı, apse ve alveol kaybı gibi birçok patoloji ante-mortem diş kaybına sebep olabilmektedir. Bu patolojilerin ilerlemiş olmasının bu duruma sebep olabileceği bilinmektedir (Brothwell 1981; Hillson 1996, 2000). Ante-mortem diş kaybı Büyük Saray-Eski Cezaevi (Erdal, 2003), Saraçhane (Brothwell, 1986), Adramytteion (Atamtürk ve Duyar, 2008), Iasos (Yılmaz Usta, 2013), Zeytinli Ada (Bıçak ve Alpaslan, 2015) ve Tios/Filyos'a (Çırak ve Çırak, 2015) göre daha düşük, Alanya Kalesi (Üstündağ ve Demirel, 2009), İznik (Erdal, 1996), Herakleia-Perinthos (Demirel, 2016) ve Smyrna Agorası (Yaşar ve diğerleri, 2008) ve Tlos'a

(Atamtürk ve Duyar, 2017) göre daha yüksek bir orana sahiptir. Karşılaştırılmış olan diğer Bizans toplumlarına göre yalnızca apse ikinci en yüksek orana sahiptir. Bu patolojinin, ante-mortem diş kaybı ile yakından ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Hipoplazi dışındaki patolojiler birbirini etkilemekte, bir diğerinin ortaya çıkması ya da ilerlemesine sebep olabilmektedirler. Yalnızca apsenin karşılaştırılan diğer Bizans toplumlarına oranla Zeytinli Ada'dan (Bıçak ve Alpaslan, 2015) sonra ikinci yüksek değere sahip olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, bu toplumun diyeti içerisinde proteinlerin bulunduğunu, sosyoekonomik olarak çok kötü koşullara sahip olmadıklarını ve belki de ekonomilerinde hayvancılığın yeri olduğunu söyleyebiliriz. Çok fazla hipoplazi görülmemiş olmaması da bu yorumu desteklemektedir. Özellikle çocukluk döneminde diyetleri içerisindeki diğer Bizans toplumlarına göre nispeten daha fazla protein alabildikleri, beslenmenin nispeten yeterli olması dolayısıyla enfeksiyonlardan daha az etkilenmiş olduklarını söyleyebiliriz.

Sonuç

Yalvaç topluluğunun ağız ve diş sağlığı bakımından çağdaşı diğer Bizans topluluklarından göze çarpan bir fark göstermediği anlaşılmaktadır. Ayrıca dönemi açısından bakıldığında topluluğun yaşam standartlarının ortalama sayılabilecek bir düzeyde olduğu öne sürülebilir.

Teşekkür

İskelet materyalin Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Antropoloji Bölümü'ne teslim edilerek tarafımızca çalışılmasına olanak tanıyan ve bu çalışma ile ilgili her türlü yardım ve desteği sağlamış olan Prof. Dr. Mehmet Özhanlı'ya teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

- Atamtürk, D., ve Duyar, İ. (2008). Adramytteion (Örentepe) iskeletlerinde ağız ve diş sağlığı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-15. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41206/509007>
- Atamtürk, D., ve Duyar, İ. (2017). Tlos (Seydikemer, Muğla) kazılarında ortaya çıkartılan Orta Bizans dönemi iskeletlerinde ağız ve diş sağlığı. *Adalya*, 20, 405-422. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adalya/issue/54569/743837>
- Bıçak, S., ve Suata Alpaslan, F. (2015). Zeytinli Ada iskelet topluluğunun diş ve çene patolojisi açısından incelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 36(5), 32-46. <https://doi.org/10.17776/csj.79627>
- Brothwell, D., (1981). *Digging up bones: Excavations, treatment and study of human skeletal remains* (3rd edition). Oxford University Press.

- Brothwell, D. (1986). The human bones. R. M. Harrison (Ed.) içinde, *Excavations at Saraçhane in İstanbul, Vol. 1, The excavations, structures, architectural decoration, small finds, coins, bones, and molluscs*. Princeton University Press.
- Buikstra, J. E., ve Ubelaker, D. H. (1994). *Standarts for data collection from human skeletal remains*. Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44.
- Çırak, A., ve Çırak, M.T. (2015). Tios/Filyos iskelet kalıntılarının paleoantropolojik analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 30, 167-174. <https://dar.vin/arkeo30>
- Demirel, F. A. (2016). Analysis of human remains from Herakleia Perinthos. S. Westphalen (Ed.) içinde, *Die Basilika am Kalekapı in Herakleia Perinthos: Bericht über die Ausgrabungen von 1992-2010 in Marmara Ereğlisi* (s.130-144). Wasmuth Verlag.
- Erdal, Y. S. (1996). İznik Geç Bizans Dönemi insanların çene ve dişlerinin antropolojik açıdan incelenmesi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdal, Y. S. (2003). Büyük Saray - Eski Cezaevi çevresi kazılarında gün ışığına çıkarılan insan iskelet kalıntılarının antropolojik analizi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 18, 15-30. <http://dar.vin/arkeo18>
- Eroğlu, S. (2012). Arşiv Belgeleri Bağlamında, W. M. Ramsay'ın Pisidia Antiokheia Çalışmalarının Yeniden Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 125-138. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/11412/136289>
- Hillson, S. (1990). *Teeth*. Cambridge University Press.
- Hillson, S. (1996). *Dental anthropology* (3rd ed). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139170697>
- Hillson, S., (2000). Dental pathology. M. A. Katzenberg, ve S. R. Saunders (Ed.) içinde, *Biological anthropology of the human skeleton* (s. 249-286). Wiley-Liss.
- Nelson, S. J., ve Ash, M. M., Jr. (2010). *Wheeler's dental anatomy, physiology, and occlusion* (9th ed.). Saunders Elsevier.
- Ortner, D. J., ve Putschar, W. G. J. (1985). *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. Smithsonian Institute Press. <https://doi.org/10.5479/si.00810223.28.1>
- Özhanlı, M. (t.y.). Pisidia Antiokheia Kazısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*. <https://fef.sdu.edu.tr/arkeoloji/tr/kazilar/pisidia-antiokheia-kazisi-10988s.html>
- Özhanlı, M. (2009). Pisidia Antiocheia'sı Kazıları 2008, *ANMED-Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 2009-7, 70-74.
- Özhanlı, M. (2013). Pisidia Antiokheia özelinde Roma Dönemi kent planlaması. B. Hürmüzlü, M. Fırat, ve A. Gerçek (Ed.) içinde, *Pisidia Araştırmaları I, Sempozyum Bildiri Kitabı* (s. 155-176). S. D. Ü. Arkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Özhanlı, M. (2014). Pisidia Antiokheası Kazısı 2013. *ANMED-Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri*, 2014-12, 14-19.

- Özhanlı, M. (2015). Pisidia Antiokheası Kazısı 2014. *ANMED-Anadolu Akdeniz Arkeoloji Haberleri*, 2015-13, 1-7.
- Özhanlı, M. (2017). Pisidia Antiokheia Kazısı 2016. *ANMED-Anadolu Akdeniz Arkeoloji Haberleri*, 2017-15, 95-99.
- Özhanlı, M., Gündoğan, A., Özen, E., Koçak, S., Uğuz, H., ve Erdoğan, V. (2022). Pisidia Antiokheia Kazısı 2019 ve 2020 Yılı Çalışmaları. *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, 3, 87-104. <https://doi.org/19-20kazi-3>
- Roberts, C., ve Manchester, C. (2005). *The archaeology of disease* (3rd ed.). Cornell University Press.
- Üstündağ, H., ve Demirel, A. (2009) Alanya Kalesi iskelet topluluğunda ağız ve diş sağlığı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 219-234. <https://dergipark.org.tr/pub/huefd/issue/41208/500932>
- Waldron, T., (2009). *Palaeopathology*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812569>
- Workshop of European Anthropologists. (1980). Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons. *Journal of Human Evolution*, 9(7), 517-549. [https://doi.org/10.1016/0047-2484\(80\)90061-5](https://doi.org/10.1016/0047-2484(80)90061-5)
- Yaşar, Z. F., Yiğit, A., Gözlük Kırmızıoğlu, P., ve Sevim Erol, A. (2008). Symrna Agorası insanların ağız ve diş sağlığı. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 23, 127-140. <https://dar.vin/ arkeo23>
- Yılmaz Usta, N. D. (2013). Iasos (Bizans Dönemi) toplumunda ağız ve diş sağlığı. *Antropoloji*, (25), 117-154. https://doi.org/10.1501/antro_0000000032
- Yılmaz Usta, N. D., Özhanlı, M., ve Güngör, T. (2017). Pisidia-Antiokheia (Isparta-Yalvaç) Bizans Dönemi kilise mezarlığından bir çoklu kemik kırığı örneği. *Antropoloji*, (33), 1-19. https://doi.org/10.1501/antro_00000000338
- Yılmaz Usta, N. D. (2019a). Pisidia Antiokheia Aedilicus Kilisesi'nden bebek ve çocuk iskeletlerinde saptanan patolojilerin antropolojik açıdan değerlendirilmesi. *Antropoloji*, (37), 90-106. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.550918>
- Yılmaz Usta, N. D. (2019b). Pisidia Antiokheia Antik Kenti Aedilicus ve Kuzey Kiliseleri iskeletlerinde entesopatiler. M. Günay, ve Ö. Aydoğmuş Erdem içinde (Ed.), *Sosyal Bilimler Araştırmaları II* (s. 311-326). Akademisyen Kitabevi.

2023. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

Tokat/Niksar (Yakın Çağ) erişkinlerinde sağlık sorunları

Pınar Gözlük Kırmızıoğlu^{1*}, Tolga Köroğlu²,
Ayşen Açıkkol³, Ömer Dağ⁴

¹ Prof. Dr. | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara - Türkiye

² Dr. | Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara - Türkiye

³ Prof. Dr. | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sivas - Türkiye

⁴ Antropolog | Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri - Türkiye

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Pınar Gözlük Kırmızıoğlu

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi (Beşevler Yerleşkesi)

Antropoloji Bölümü

Emniyet Mah. Abant 1. Cad. 10/2D

06560 Yenimahalle, Ankara / TÜRKİYE

E-posta/E-mail: pinar.gozluk@gmail.com

Alındı/Received: 13 Ekim / October 2023

Düzeltildi/Revised: 25 Aralık / December 2023

Kabul/Accepted: 29 Aralık / December 2023

Yayımlandı/Published: 31 Aralık / December 2023

Öz

2008 yılında Tokat ili, Niksar ilçesi, İsmet Paşa Mahallesi 60 ada, 1 parselde yer alan ahşap bir evin altında koridorlu düzenlemeler nedeniyle galerili yeraltı yapısı olarak tanımlanan bir yapıda, Yakın Çağ ile tarihlendirilen bireylere ait iskelet kalıntılarına rastlanmıştır ve aynı yıl Tokat Müze Müdürlüğü başkanlığında bir kurtarma kazısı başlatılmıştır. Bu alanda ele geçen toplam 69 erişkin bireyin paleodemografik dağılımına bakıldığında, 18'i kadın (%26,09), 26'sı erkek (%37,68) ve 25'i de cinsiyeti saptanamayan bireyler (%36,23) olarak değerlendirilmiştir. Bireylerin genel sağlık durumları ve yaşam biçimleri hakkında bilgi edinebilmek amacıyla incelenen materyalde yapılan paleopatolojik analiz sonucunda, bu bireylerde metabolik hastalıklar (*porotic hyperostosis*, *cribra orbitalia*, osteoporoz), enfeksiyonel oluşumlar (*periostitis*), travmalar, tümör (*button osteoma*), dejeneratif eklem lezyonları (osteoartrit) ve Schmorl nodülü gibi oluşumlar gözlenmiştir. *Porotic hyperostosis* ve *cribra orbitalia* demir eksikliğine bağlı olarak gelişen anemi oluşumunu düşündürmektedir. Erişkin bir bireye ait bir gövde omurunda gözlenen osteoporoz ileri yaşla (45 yaş ve üzeri) ilişkilendirilmiştir. Bireylerde spesifik bir enfeksiyonel hastalığa rastlanmamıştır. *Periostitis* oluşumu bireylerin özellikle alt bacak kemiklerini etkilemiştir. Travmalar vücut kemiklerinde iyileşmiş kırıklar şeklindedir, iki kafatasında künt bir cismin sorumlu olduğu düşünülen depresyon (çöküntü) kırıklarına rastlanmıştır. Bir erkek bireyde muhtemelen travmadan kaynaklı iyi huylu bir tümör oluşumu olan *button osteoma* ile karşılaşmıştır. *Radius* ve *ulna* da *colles*, yani düşme kırıkları mevcuttur, yine *clavicula* da gözlenen iyileşmiş kırık izleri de muhtemelen düşmeden kaynaklıdır. Literatürde boksör kırığı olarak bilinen ve sol 5. *metacarpal* kemiğinde rastlanan iyileşmiş kırık oluşumunun, yumruk sıkarak sert bir cisme vurma ya da elin bu bölgesine alınan bir darbe ya da çarpma sonucu meydana gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Osteoartrit vücut kemiklerinde diz ve dirsek eklemlerini, kalça bölgesini, omurları etkilemiştir. Osteoartrit ve Schmorl nodülü oluşumları geçim kaynağı ağırlıklı olarak tarım olan bu bölgede yoğun tarımsal faaliyetleri düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tokat/Niksar, Yakın Çağ, paleopatolojik lezyonlar, sağlık yapısı

The health problems in Tokat/Niksar (Post Medieval) adults

Abstract

In 2008, skeletal remains of individuals dated to the Post Medieval were found in a structure identified as an underground structure with galleries due to the corridor arrangements under a wooden house located in İsmet Paşa Mahallesi, block 60, parcel 1, Niksar district, Tokat province and a rescue excavation was initiated under the direction of Tokat Museum Directorate in the same year. The paleodemographic distribution of the 69 adult individuals recovered from this area is as follows: 18 females (26.09%), 26 males (37.68%) and 25 individuals of undetermined sex (36.23%). As a result of the paleopathological analysis of the material examined to obtain information about the general health status and lifestyle of the individuals, metabolic diseases (*porotic hyperostosis*, *cribra orbitalia*, osteoporosis), infectious formations (*periostitis*), traumas, tumors (*button osteoma*), degenerative joint lesions (osteoarthritis) and Schmorl's nodules were observed in these individuals. *Porotic hyperostosis* and *cribra orbitalia* suggest anemia due to iron deficiency. Osteoporosis observed in a trunk vertebra of an adult individual was associated with advanced age (45 years and older). No specific infectious disease was observed in individuals. The occurrence of *periostitis* particularly affected the lower leg bones of the individuals. Trauma was in the form of healed fractures of the bones of the body, with two skulls having depression fractures thought to be caused by a blunt object. One male individual presented with a *button osteoma*, a benign tumor formation probably caused by trauma. *Colles*, i.e. fall fractures, are present in the radius and ulna, and healed fracture scars observed in the clavicle are also probably due to a fall. The healed fracture of the left 5th metacarpal bone, known as boxer's fracture in the literature, is thought to have been caused by hitting a hard object with a clenched fist or a blow or impact to this part of the hand. Osteoarthritis has affected the knee and elbow joints, hip region and vertebrae in the body bones. Osteoarthritis and Schmorl's nodule formations suggest intensive agricultural activities in this region whose livelihood is mainly agriculture.

Key Words: Tokat/Niksar, Post Medieval, paleopathologic lesions, health structure

Atf için / Cite as:

Gözlük Kırmızıoğlu, P., Köroğlu, T., Açıkkol, A., ve Dağ, Ö. (2023). Tokat/Niksar (Yakın Çağ) erişkinlerinde sağlık sorunları. *Antropoloji*, (47), 50-59. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1375304>

Giriş

Tarih öncesi çağlardan bu yana birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Tokat/Niksar bölgesinde, Romalılar ile Pontus krallığı arasında M.Ö. 72 yılında üçüncüsü yapılan Mithriadetes savaşları, bu bölgenin Roma hakimiyeti altına girmesiyle sonuçlanmıştır. Bu hakimiyet imparatorluğun M.S. 395'te ikiye bölünmesi sonucunda Bizanslılara geçmiş, 11. yüzyıldan sonra ise Türkler ve Bizanslılar arasında el değiştirmiştir. Daha sonraki dönemlerde Niksar'da Danişmentler, Selçuklular, Osmanlılar hüküm sürmüştür (Gürleyük, 2013). Görüldüğü üzere Niksar geçmişte yaşamış birçok uygarlığın biyolojik ve kültürel mirasına sahip oldukça önemli bir yerleşim yeridir.

Çalışma materyalimizi oluşturan iskelet kalıntılarında, Tokat ili, Niksar ilçesi İsmet Paşa Mahallesi (Resim 1) 60 ada 1 parselde bulunan ahşap bir evin altında, bir kapıyla birbirine bağlanan paralel iki koridordan oluşan galerili yer altı yapısında rastlanmıştır (Resim 2).

Koridorlardan birinin iki ucu da duvarlarla örülmesinden dolayı kapalıdır. Tek bağlantı diğer koridora açılan kapıdır. Diğer koridorda sekiz adet

oda mevcuttur. Dolgu toprağı ile dolu olduğu görülen bu alanda temizlik çalışmaları başlatılmış, çalışma materyalimizi oluşturan dağınık ve yığılmış halde bulunan iskelet kalıntılarında bazı odalarda ve büyük koridorda rastlanmıştır (Resim 3) [Uzm. Saliha İçen (Tokat Müzesi Sanat Tarihçisi) ile sözlü görüşme]. Düzenli bir gömü yoktur. Muhtemelen burada ikincil bir gömü söz konusudur (mevcut kazıda Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak bulunan Antropolog Dr. Fatma Arzu Demirel ile yapılan sözlü görüşme). İskelet kalıntılarının içinden çıkan bir haç ve sayıca oldukça az olan seramik parçaları arkeolojik buluntuları oluşturmaktadır.

Gereç ve Yöntem

Tokat/Niksar kurtarma kazısı 12.03.2008 tarihinde Tokat Müzesi Müdürü Uğur Terzioğlu başkanlığında başlatılmış, 09.05.2008 tarihinden itibaren Çanakkale Müzesi Müdürü Nurten Sevinç başkanlığında tamamlanmıştır. Mevcut iskelet kalıntıları, incelenmek üzere 2011 yılında Tokat Müzesi Müdürü Halis Şahin'in izni ile Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Paleoantropoloji Laboratuvarı'na getirilmiştir.

Resim 1. Solda Tokat/Niksar'ın ve sağda İsmet Paşa Mahallesi'nin konumu (Yandex Haritalar)

Resim 2. (a) Galerili yeraltı yapısının bulunduğu ahşap ev, (b) galerili yeraltı yapısı (Kazı fotoğraf arşivi)

Resim 3. 8 numaralı odada bulunan iskelet kalıntıları
(Kazı fotoğraf arşivi)

Resim 4. Porotic hyperostosis

Resim 5. Cribra orbitalia

Yakın Çağ ile tarihlendirilen Tokat/Niksar bireylerine ait paleodemografik ve genel morfolojik yapı, kafatası ve vücut kemikleri üzerinde saptanan non-metrik karakterler, ağız ve diş sağlığı gibi konular daha önce çalışılmış ve yayımlanmıştır (Koroğlu ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2017; Torun ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2015). Bu çalışmada bireylerin genel sağlık durumlarının ve yaşam biçimlerinin anlaşılabilmesi amacıyla incelediğimiz iskelet kalıntıları üzerinde paleopatolojik lezyonlar araştırılmış, hastalık izlerinin saptanmasında ve değerlendirilmesinde Aufderheide ve Rodriguez-Martin (1998), Brothwell (1981), Buikstra ve Ubelaker (1994), Ubelaker (1989), Ortner ve Putschar (1985) ve Waldron (2009) gibi araştırmacıların çalışmalarından yararlanılmıştır. Patolojik lezyonlar mevcut kemik bazında verilmiştir.

Bu çalışma için en büyük sıkıntı iskelet kalıntılarının dağılmış, karışmış ve belli alanlarda toplanmış bir şekilde bulunması, kalıntılarda bütünlüğün olmamasıdır. Dolayısıyla hangi kemiğin hangi bireye ait olduğu bilinmemektedir. Birey ayırımında kemiklerin ayrı değerlendirilmesi yapıldığında minimum birey sayısını sol *femur* vermektedir. 69 sol *femur* üzerinde cinsiyet saptaması diskriminant fonksiyon analizine göre yapılmış (gövde ortası çevre ölçüsü kullanılmış) (Özer ve Sağır, 2003), bireylerde paleodemografik dağılım belirlenmiştir. Buna göre 69 bireyin 18'i kadın (%26,09), 26'sı erkek (%37,68) ve 25'i de cinsiyeti saptanamayan bireyler (%36,23) olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Geçmiş dönemlerde yaşamış bireylere ait iskelet kalıntıları üzerinde saptanan paleopatolojik lezyonların değerlendirilmesi, çalışılan populasyonun sağlık profillerinin oluşturulması, yaşam standartlarının ve biçimlerinin belirlenmesi ve aynı zamanda sosyo-

ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları hakkında bilgi edinilmesi açısından oldukça önemlidir.

Bu amaç doğrultusunda incelenen Tokat/Niksar Yakın Çağ bireylerine ait iskelet kalıntıları (incelemeler kemik bazında yapılmıştır) üzerinde; metabolik hastalıklar (*porotic hyperostosis*, *cribra orbitalia*, osteoporoz), enfeksiyonel oluşumlar (*periostitis*), travmalar, tümör (*button osteoma*), dejeneratif eklem lezyonları (osteoartrit) ve Schmorl nodülü gibi oluşumlar saptanmıştır.

Metabolik hastalıklar

Porotic hyperostosis ve cribra orbitalia

Kafatası kemiklerinin dış kısımlarında (*porotic hyperostosis*) ve orbital çukurların tavan kısımlarında (*cribra orbitalia*) çoğu zaman simetrik olarak ortaya çıkan gözenekli yapı eski insan iskelet koleksiyonlarında en sık görülen patolojik lezyonlar arasındadır (Walker vd., 2009). Oluşum nedenleri konusundaki tartışmalar anemiye odaklanmıştır (Brickley, 2018). Niksar Yakın Çağ bireylerine ait 18 kafatası bu oluşumlar açısından incelendiğinde, 7 kadın ve 5 erkek olmak üzere toplam 12 bireyde %66,67 oranında *porotic hyperostosis* gözlenmiştir (Resim 4). *Cribra orbitalia* oluşumu 1 kadın bireyde saptanmış (%5,56) ve lezyon *porotic hyperostosis* oluşumu ile birlikte gözlenmiştir (Resim 5).

Osteoporoz

Kemik mineral yoğunluğunun azalması ve kemik dokusunun mikro yapısının bozulması ile karakterize

Resim 6. Tibiada periostitis

multifaktöriyel bir hastalık olan osteoporoz (Tural vd., 2011), incelenen toplam 156 omurdan [17 servikal, 60 torakal ve 79 lumbal] sadece 1 torakal omurda gözlenmiştir.

Enfeksiyonel hastalıklar

Periostitis

Kemik zarı iltihabı olarak bilinen *periostitis* yoğunlukla uzun kemiklerde görülür. Vücuda gelen sert darbeler sonucu oluşabildiği gibi bazı tür enfeksiyonlardan da kaynaklanabilmektedir (Brothwell, 1981). Niksar Yakın Çağ bireylerinin vücut kemiklerinde saptanan periostitis oluşumları Tablo 1'de verilmektedir. Bu oluşumdan özellikle alt bacak kemikleri daha fazla oranda etkilenmiştir (Resim 6).

Travmalar

Travma oluşumu özellikle eski toplumlarda yaşam biçiminin belirlenmesinde kullanılan oldukça önemli bir veri kaynağıdır. Travma dışsal bir kuvvet veya mekanizma tarafından canlı doku ya da organların yapısını, biçimini ve işlevini bozan her türlü yaralanmadır. Bu durum tesadüfi ya da kasıtlı olabilir; grup içi ya da gruplar arası şiddet ya da kazalar gibi (Lovell, 1997; Roberts ve Manchester, 2010; Suata Alpaslan ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2022). Niksar Yakın Çağ bireyelerine ait kafatası ve vücut kemikleri bu oluşum açısından incelenmiş, vücut kemiklerinde saptanan travmalar Tablo 2'de verilmiştir.

İncelenen toplam 18 kafatası içerisinde 2 erkek bireyde parietal bölgede travma izlerine rastlanmıştır. Bir erkek bireyde sağ *parietal*de gözlenen travma oluşumu *sagittal* sutura yakın ve arka kısımda yer alan iyileşme izine sahip bir depresyon (çöküntü) kırığıdır. Diğer erkek bireyin kafatasında ise yine sağ *parietal* bölgede *sagittal* sutura yakın ve arka kısımda yer alan iyileşme izine sahip iki adet depresyon (çöküntü) kırığıdır (Resim 7). Bu oluşumlardan muhtemelen künt bir cisim sorumludur.

Vücut kemikleri içerisinde *radius* (Resim 8), *ulna*, *clavicula*, *tibia* ve *fibula* (Resim 9) kemiklerinde iyileşmiş kırıklara rastlanmıştır. Ayrıca sol 5. *metacarpal* kemiğinde kırık sonrası hatalı kaynaşmaya bağlı olarak deformasyon mevcuttur. Bu travmanın literatürdeki ismi boksör kırığıdır (Resim 10).

Tablo 1. Tokat/Niksar Yakın Çağ bireyelerine ait vücut kemiklerinde gözlenen periostitis oluşumları

Vücut kemikleri	Sağ		Sol	
	B/G	%	B/G	%
<i>Humerus</i>	45/1	2,22	57/0	0,0
<i>Radius</i>	29/1	3,45	33/0	0,0
<i>Ulna</i>	40/0	0,0	35/4	2,86
<i>Clavicula</i>	23/0	0,0	22/1	4,55
<i>Femur</i>	68/5	7,35	69/14	20,21
<i>Tibia</i>	59/3	5,08	64/22	34,38
<i>Fibula</i>	12/6	50	13/7	53,85

Not. G: Gözlenen, B: Bakılan, %: Gözlenen/Bakılan

Tablo 2. Tokat/Niksar Yakın Çağ bireyelerine ait vücut kemiklerinde gözlenen travma (iyileşmiş kırık) oluşumları

Vücut kemikleri	Sağ		Sol	
	B/G	%	B/G	%
<i>Radius</i>	29/2	6,9	33/2	6,06
<i>Ulna</i>	40/0	0,0	35/3	8,57
<i>Clavicula</i>	23/1	4,35	22/3	13,64
<i>Tibia</i>	59/0	0,0	64/4	6,25
<i>Fibula</i>	12/5	41,67	13/3	23,08

Not. G: Gözlenen, B: Bakılan, %: Gözlenen/Bakılan

Resim 7. Kafatasında travma [depresyon (çöküntü) kırığı]

Resim 8. Radiusta travma (iyileşmiş kırık)

Tümör oluşumu

Button osteoma

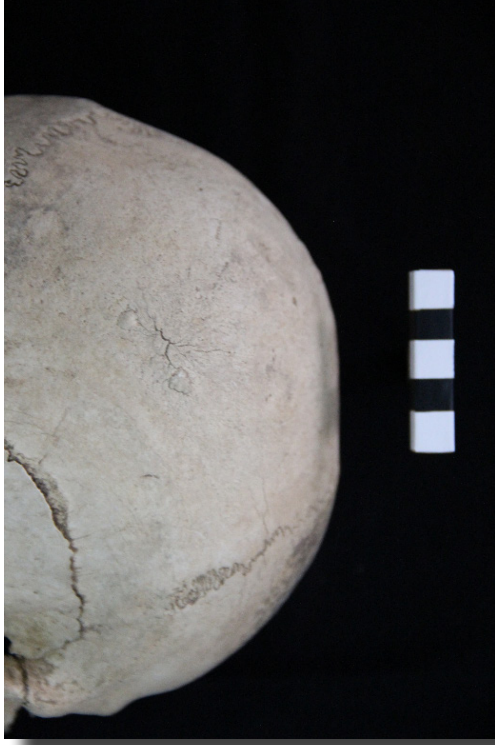
Osteomlar iyi huylu kemik neoplaziler içerisinde en yaygın olanıdır. Button osteoma kafatası tonozunda küçük, sınırlı, fildişi benzeri yumrular şeklinde

Resim 9. Fibulada travma (iyileşmiş kırık) ve periostitis

Resim 10. Sol 5. metacarpalde iyileşmiş kırık oluşumu (boksör kırığı)

Resim 11. Button osteoma

Resim 12. Radius distalinde osteoartrit ve kırık

Resim 13. Sacrumda osteoartrit

gözlenmektedir (Aufderheide ve Rodriguez-Martin, 1998; Chae vd., 2015; Çırak, 2018; Eshed vd., 2002; Gözlük Kırmızıoğlu vd., 2022). Niksar Yakın Çağ bireylerine ait 18 kafatası bu oluşum açısından incelenmiş, bir erkek bireyin kafatasında sağ *parietalde button osteoma* lezyonuna rastlanmıştır. (Resim 11). Yakın bölgede travma oluşumu söz konusudur. Bu bireydeki lezyonun travma kökenli olma ihtimali yüksektir.

Eklem hastalıkları

Osteoarthritis ve Schmorl nodülü

Osteoartrit genetik, mekanik ve biyokimyasal faktörlerin etkisi ile özellikle yük taşıyan eklemlerde progresif kıkırdak yıkımı, osteofit oluşumu, subkondral skleroz, sinovyal membran ve eklem kapsülünde bir dizi biyokimyasal ve morfolojik değişikliklerle karakterize dejeneratif bir hastalıktır. Diz, bu lezyonda semptomatik olarak en sık tutulan eklemdir (Bilge vd., 2018). Osteoartrit iskelette görülen en yaygın patolojik oluşumlardan biridir.

Niksar Yakın Çağ bireylerine ait iskelet kalıntıları bu oluşum açısından incelenmiş, uzun kemiklerde gözlenen osteoartrit oluşumları Tablo 3'te verilmiştir. Buna göre sağ ve sol *humerusta*, aynı zamanda kırık oluşumu da gözlenen sağ *radiusun* distal kısmında (Resim 12), sol *radiusun* proksimalinde, sağ *ulna* proksimalinde, entesofit oluşumu da gözlenen sol *ulnanın* proksimal kısmında, 2 adet sol *femur* distalinde osteoartrit saptanmıştır. Vücut kemiklerine göre osteoartrit, diz ve

Tablo 3. Tokat/Niksar Yakın Çağ bireylerine ait vücut kemiklerinde gözlenen osteoartrit oluşumları

Vücut kemikleri	Sağ		Sol	
	B/G	%	B/G	%
<i>Humerus</i>	45/1	2,22	57/1	1,75
<i>Radius</i>	29/1	3,45	33/1	3,03
<i>Ulna</i>	40/1	2,5	35/1	2,86
<i>Femur</i>	68/0	0,0	69/2	2,89

Not. G: Gözlenen, B: Bakılan, %: Gözlenen/Bakılan

Resim 14. Occipital kondilde görülen dejeneratif eklem deformasyonu

Resim 15. Osteofit oluşumu

Resim 16. Schmorl nodülü

Tablo 4. Tokat/Niksar Yakın Çağ bireylerine ait omurlarda gözlenen osteofit ve Schmorl nodülü oluşumları

Omurlar	Osteofit		Schmorl Nodülü	
	B/G	%	B/G	%
Servikal	17/4	23,53	17/0	0,0
Torakal	60/37	61,67	60/20	33,33
Lumbar	79/63	79,75	79/25	31,65
Toplam	156/104	66,67	156/45	28,85

Not. G: Gözlenen, B: Bakılan, %: Gözlenen/Bakılan

dirsek eklemlerini etkilemiş görünmektedir. Bu eklem lezyonu sırasıyla bel, gövde ve boyun omurlarında da mevcuttur. Sağ 3. *metacarpal*, 3 adet *coxae* ve 2 adet *sacrum* (Resim 13) bu lezyondan etkilenmiştir. Ayrıca 2 kadın bireye ait kafatasının *occipital* kondillerinde bu oluşuma rastlanmıştır (Resim 14).

Omurgadaki osteofit günlük yaşamdaki fiziksel stres, yaşlılık gibi nedenlerle ilişkilendirilen, eklem kenarlarında yeni kırık ve kemik büyümesi şeklinde gözlenen ekstra kemik oluşumlarıdır (Ortner, 2003; Ortner ve Putschar, 1985). Schmorl nodülünde ise yine günlük yaşamdaki yoğun fiziksel stresle bağlantılı olarak omurlar arasındaki disk dejenerasyona uğramakta, bunun sonucunda omur gövdelerinde fitikleşme gözlenmektedir (Aufderheide ve Rodriguez-Martin, 1998; Ortner ve Putschar, 1985). İncelenen omurlarda %66,67 oranında osteofite (Resim 15), %28,85 oranında Schmorl nodülüne (Resim 16) rastlanmıştır (Tablo 4). Osteofitik oluşumlardan en fazla bel omurları etkilenmiş, bunu sırasıyla gövde ve boyun omurları izlemiştir. Schmorl nodülü en fazla bel omurlarında izlenmiş, gövde omurları da yakın değer sergilemiştir.

Tartışma

Niksar iskelet topluluğu, bulunma yeri ve şekli açısından ölü gömme geleneklerine ait bilgi vermez. Ahşap bir evin altında yer alan galerili bir yer altı yapısında düzensiz ve dağılmış bir halde rastlanan, eklemli durumda bulunmayan bu iskeletler muhtemelen başka bir yerden buraya taşınmış olmalıdır. Mevcut kazı çalışması için Kültür Bakanlığı tarafından görevlendirilen Antropolog Dr. Fatma Arzu Demirel ile yapılan sözlü görüşmede

ve 2008 yılı kazı raporunda bu alanda düzenli bir gömünün olmadığı, ikincil bir gömünün olabileceği bildirilmiştir. Bilinmeyen bir nedenle, bölgedeki bir mezarlık alanındaki iskeletlerin, bu galerili yapıya düzensiz bir şekilde yerleştirildiği ihtimaller arasındadır. Çok az sayıda seramik ve bir haç, galerili yapının Yakın Çağ'a ait olduğunu düşündürmektedir. Bu da, iskelet topluluğunun Yakın Çağ'a ait bir Hristiyan topluluğuna ait olabileceğini işaret eder.

Niksar ilçesi, tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış, coğrafik konumu itibarıyla ekonomik ve askeri açıdan stratejik bir öneme sahip olmuştur (Niksar, t.y.). Niksar'ın geçim ekonomisi yoğunlukla tarıma dayalıdır. Ekime elverişli alanlara bakıldığında önceliği buğday, arpa, mısır ağırlıklı tahıl üretimi almaktadır, bunu, meyvelikler (cevizin önemli bir yeri vardır), sebzelikler ve baklagil üretimi yapılan alanlar izlemektedir. İncelediğimiz bireylerin günümüze yakın bir zamanda yaşamış olması ve gerek coğrafi gerekse iklim koşulları açısından çok büyük bir değişimin kaydedilmemesi göz önünde bulundurulduğunda, Niksar bireylerinin günümüze benzer bir beslenme alışkanlığına sahip olduğu düşünülebilir. Ayrıca çene ve dişler üzerinde yapılan çalışmada, dental lezyonlar tipik bir tarım toplumunda beklendiği gibidir (Torun ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2015).

Niksar Yakın Çağ bireylerine ait iskelet kalıntıları paleopatolojik açıdan incelendiğinde bireylerde metabolik ve enfeksiyonel hastalıklara, tümör oluşumuna, travmalara ve dejeneratif eklem lezyonlarına ait izlerle karşılaşmıştır.

Porotic hyperostosis anemi, yetersiz ve kötü beslenme, demir eksikliği gibi etkenler sonucunda, kemik üzerinde toplu iğne başı büyüklüğünde delikli ve süngerimsi bir yapı şeklinde kendini göstermektedir. Bu oluşumdan özellikle kafatası kemiklerinin *tabula externası* etkilenmektedir (Sevim, 1997). Demir eksikliği anemisi ile ilişkili bir *porotic hyperostosis* formu olan *cribra orbitalia* (Walker, 1986) orbitlerin tavan kısmında meydana gelen delikli bir yapıdır (Aufderheide ve Rodriguez-Martin, 1998; Brothwell, 1981). Kronik demir eksikliği anemisi 1950'lerden beri *porotic hyperostosis* ve *cribra orbitalia*

oluşumlarının olası nedeni olarak kabul edilmektedir. Bu etiyojiye dayanarak, biyoarkeologlar bu durumların yaygınlığını, daha önceki insan popülasyonlarında diyetle demir eksikliğine, demir emilim bozukluğuna ve hem ishelli hastalıklardan hem de bağırsak parazitlerinden kaynaklanan demir kaybına elverişli yaşam koşullarını ortaya koymak için kullanmaktadır (Walker vd., 2009). Mutlak demir eksikliği/demir eksikliği anemisinin başlıca nedenleri arasında; artan demir ihtiyacı (bebekler, okul öncesi çocuklar, ergenler, ikinci ve üçüncü trimesterde olan hamile kadınlar gibi), düşük demir alımı (malnütrisyon, vejetaryenler, veganlar gibi), azalmış bağırsak demir emilimi (gastrektomi, gluten kaynaklı enteropati, otoimmün atrofik gastrit, *Helicobacter pylori* enfeksiyonu gibi), kronik kan kaybı (kancalı kurt istilası, gastrointestinal *benign* ve *malign* lezyonlar gibi), çoklu nedenler (enfamasyon ile ilişkili mutlak demir eksikliği, kronik böbrek hastalığı, inflamatuvar bağırsak hastalıkları gibi) sayılabilmektedir (Camaschella, 2019). Paleopatolojik analizler sonucunda incelenen 18 kafatasından 12'sinde *porotic hyperostosis* rastlanırken, bu bireyler arasında 1 bireyde *cribra orbitalia* oluşumu da mevcuttur. Bu bireylerde demir eksikliği anemisine yol açan çevresel bir streten söz edilebilir. Bölge tarım açısından çok zengin olduğu için, bu çevresel stres faktörünün demir emilimini engelleyen enfeksiyon ya da belki parazitik bir durum olması göz önünde bulundurulmalıdır. Demir eksikliği anemisi dışında gözlenen bir diğer metabolik hastalık osteoporozdur. Bu lezyona sadece 1 torakal omurda rastlanmıştır. Osteoporoz özellikle elli yaş üzerindeki kadınlarda oldukça yaygındır. Osteoporozun kadınlarda daha sık görülmesinin sebeplerinden biri menopoz sonrasında östrojen hormonundaki azalmadır. Hem endojen hem de çevresel faktörleri içeren karmaşık bir patofizyolojiye sahiptir. Yani genetik ve çevresel faktörler bu lezyonda birlikte ele alınmaktadır (Zajickova ve Zofkova, 2003). Özellikle omurlar ve kalça kemikleri bu oluşumdan daha fazla etkilenmektedir. Kortikal kemiklerin incilmesi de beraberinde görülebilmektedir (Ortner ve Putschar, 1985). Nıksar Yakın Çağ bireylerine ait olan bu torakal omurun kemik kütlesinde ve *spongiosa* yoğunluğunda belirgin bir azalma mevcuttur. Osteoporoz olduğunu düşündüğümüz bu oluşuma maruz kalan birey ileri yaşla ilişkilendirilmiştir (45 yaş ve üzeri). Omurlar tamamen karışmış olduğu için, popülasyon genelinde kaç bireyde ve hangi cinsiyette meydana geldiği anlaşılamamıştır.

Bireylerde spesifik bir enfeksiyonel hastalığa rastlanmamıştır. Bununla birlikte bakteriyel ya da travmatik faktörler sonucunda gelişim gösterebilen, özellikle de uzun kemiklerde sıklıkla gözlenen *periostitis* yani kemik zarı iltihabı oluşumu, incelediğimiz bireylerin özellikle alt bacak kemiklerini yoğunlukla da *fibulayı* etkilemiştir. *Periostitis* oluşumu gözlenen kemiklerin

bir kısmında travmanın özellikle de iyileşmiş kırık oluşumlarının mevcut olması dikkat çekicidir. Örneğin 1 *tibiada*, 1 *claviculanın* sol *acromial*inde, 1 *radiusun* sol proksimalinde, 1 *ulnanın* sol distalinde, 4 sağ ve 2 sol *fibula* gövdesinde *periostitis* ve iyileşmiş kırık oluşumları birlikte gözlenmiştir. Muhtemelen bu bireylerde *periostitis* oluşumu travma kaynaklıdır.

Bireylerin yaşam koşulları hakkında önemli bilgiler veren travmatik oluşumlara Tokat/Nıksar Yakın Çağ bireyleri de maruz kalmışlardır. 2 erişkin erkek bireyde kafatasında sağ parietalde arka kısma doğru *sagittal* sutura yakın bölgede saptanan iyileşme izlerine sahip depresyon (çöküntü) kırıkları mevcuttur. Bu bireylerden birinde saptanan 2 depresyon (çöküntü) kırıklarından biri diğerine göre çok daha şiddetli bir darbe sonucu oluşmuştur. Muhtemelen künt bir cisim bu oluşuma neden olmuş olabilir. Aynı bireyde yine sağ *parietalde* travma oluşumuna yakın bir bölgede iyi huylu bir tümör olan *button osteoma* ile karşılaşılmıştır. Bu lezyonun etiyojisi konusunda tartışmalar devam etse de, gelişimsel, travmaya bağlı ya da enfeksiyon kaynaklı olduğuna dair üç ana teori öne sürülmüştür (Eshed vd., 2002). Osteomların etiyojisi yaygın olarak idiyopatik olarak kabul edilmektedir. Bazı osteomalar genetik (konjenital) faktörlere, bazıları iltihaplanma, enfeksiyona veya travmaya tepki olarak ortaya çıkabilmektedir (Weiss ve Heathcote, 2022). İncelediğimiz bireyde saptanan *button osteoma* oluşumu muhtemelen travma kaynaklıdır. Künt travma haricinde kesici ya da delici herhangi bir alet yaralanması saptanmamıştır. Kafa travması geçiren iki erkek bireyin şiddete maruz kaldıkları düşünülebilir. Bilindiği gibi, kafa travmaları erkeklerde kadınlardan daha yaygındır (Açıkkol, 2017). Eğer bu öngörü doğru ise, lezyonların kafanın arka sağ tarafında yer alması, bu bireylere, sağ elini kullanan kişilerce, arkadan saldırıldığını işaret etmektedir. Spongiyöz kemiğin kapanmış olması, söz konusu erkeklerin maruz kaldıkları şiddetten sonra iyileştiklerini de göstermektedir.

Travma iskeleti en genel anlamda dört şekilde etkiler: (1) Bir kemiğin kısmen veya tamamen kırılması, (2) kemiğin anormal bir şekilde yer değiştirmesi veya yerinden çıkması, (3) sinir ve/veya kan akışının bozulması ve (4) kemiğin yapay olarak anormal bir şekil veya kontur alması (Ortner ve Putschar, 1985). Kemik çatlaması ya da kırığı en yaygın görülen patolojik oluşumlardır. Herhangi bir travmatik etki nedeniyle kemiğin bütünlüğünün kısmen ya da tamamen bozulmasıdır. Kırıkların üç ana nedeni vardır: Akut yaralanmalar (travmatik kırık), kemiğin zayıflamasına neden olarak kırılmayı kolaylaştıran hastalıklar (patolojik kırık) ve tekrarlayan stres (stres kırığı) (Açıkkol, 2017). Nıksar Yakın Çağ bireylerine ait vücut kemikleri travmatik oluşumlar açısından incelendiğinde, *radius* ve *ulnaların* distal ve *corpusun* alt kısımlarında, bir *radiusun* proksimal

kısımında, *claviculaların acromial* kısımlarında, *tibia* ve *fibulaların* özellikle gövde kısımlarında iyileşmiş kırık izlerine rastlanmıştır. Bu oluşuma en fazla maruz kalmış olan kemik *fibuladır*. *Tibia* ve *fibulalarda* özellikle gövde kısmında saptanan iyileşmiş kırık izleri bu bölgelere alınan darbelerle ilişkilendirilebilir. Travma oluşumu gözlenen mevcut kemiklerin çoğunda *periostitise* de rastlanmıştır. *Radius* ve *ulnada* meydana gelen distal kırıklar literatürde *colles kırığı* olarak bilinmektedir. Bu tip kırıklar kolun ya da elin üzerine düşme sonucu olabilmektedir. İncelenen materyalde ön kol kemiklerinde ve *claviculada* gözlenen travmalar muhtemelen düşmeden kaynaklıdır. *Ulna* gövdesinin alt kısmında rastlanan kırık düşme sırasında kafayı koruyabilmek için oluşmuş olabilir. Bir başka travma örneği sol 5. *metacarpal* kemiğinde gözlenen iyileşmiş kırık oluşumudur. Bu bölgede kırık sonrası hatalı kaynaşmaya bağlı olarak deformasyon görülmektedir. Bu kırık literatürde boksör kırığı olarak bilinmektedir. Boksör kırığının en yaygın yaralanma mekanizması, yumruk sıkma pozisyonundayken *metacarpal* kemiğe uygulanan aksenal basınç sonucu oluşmasıdır. El sırtına uygulanan darbe sonucunda 5. *metacarpal* boynunun kırılması meydana gelebilir (Malik vd., 2022). Yumruk sıkarak sert bir cisme vurma ilk akla gelen nedenlerden biri olmakla birlikte, elin bu bölgesine alınan bir darbe ya da çarpma da ihtimaller arasındadır.

Osteoartrit yaş, cinsiyet, çevresel ve iklimsel koşullar, meslek, fiziksel aktivite gibi birçok etmenden etkilenen ve yaşam biçiminin en güzel göstergelerinden biri olan dejeneratif eklem lezyonudur. İncelediğimiz 2 kadın bireye ait kafatasında *occipital* kondil ve *atlas* kemikleri üzerinde osteoartrit oluşumu saptanmıştır. Kafada ağır yüklerin taşınması bu oluşumlara neden olan faktörler arasındadır. Bireylerde osteoartrit diz ve dirsek eklemlerini, kalça bölgesini, omurları etkilemiştir. Özellikle bel, ardından gövde omurları bu lezyondan daha fazla etkilenmiştir. Omurların gövde kısımlarında fıtıklaşma şeklinde kendini gösteren Schmorl nodülü de bel ve gövde omurlarında gözlenmiştir. Pek çok günlük aktivite gibi, insan ve hayvan gücüne dayalı tarımsal faaliyetler de omurga üzerinde ciddi lezyonların oluşmasına neden olur. İki kadının kafa ve boyun bölgesinde, baş üstünde yük taşıma alışkanlığına bağlı olarak gelişen omurga osteorriti, tarım ürünlerinin taşınmasına ve belki de topluluktaki cinsiyet rollerine ilişkin (kadınların ürün taşınması?) ipuçları vermektedir.

Sonuç

Tokat ili, Niksar ilçesi, İsmet Paşa Mahallesi 60 ada, 1 parselde yer alan ahşap bir evin altında, koridorlu düzenlemeler nedeniyle galerili yeraltı yapısı olarak tanımlanan bir yapıda ele geçen ve Yakın Çağ ile tarihlendirilen, 18'i kadın (%26,09), 26'sı erkek (%37,68) ve 25'i de cinsiyeti saptanamayan bireyler (%36,23)

olmak üzere toplam 69 bireye ait iskelet kalıntıları, genel sağlık durumlarının ve yaşam biçimlerinin anlaşılabilmesi amacıyla paleopatolojik açıdan değerlendirilmiştir. Buna göre bu bireylerde metabolik hastalıklar, enfeksiyonel oluşumlar, travmalar, tümör (*button osteoma*), dejeneratif eklem lezyonları (osteoartrit) ve Schmorl nodülü gibi oluşumlar gözlenmiştir.

Bütün olarak bakıldığında, Niksar Ovası'nda, verimli ve geniş bir arazide çiftçilik yaparak geçinen, muhtemelen Hristiyan inancına sahip, küçük bir topluluk söz konusudur. Tarım, bu insanların temel geçim kaynağı olmalıdır. Dental patolojilerine göre, bireylerin iyi rafine edilmiş, karbonhidratça zengin tahıl ağırlıklı bir diyetle sahip oldukları belirlenmiştir (Torun ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2015). Bacak kemiklerindeki kırık ve periostit oluşumları, kol kemiklerindeki savunma kırıkları, vücut ve omurga osteorriti gibi göstergeler, topluluktaki bireylerin aktif olarak tarımsal faaliyetlerde bulduklarını işaret eder. İki kadında belirlenen baş üstünde yük taşıma alışkanlığı, sadece bu bireylere özgü de olabilir, toplumsal cinsiyet rollerinin kadınlara özgü bir örneği de olabilir. Daha önceki yıllarda, non-metrik karakterlerin analizinde belirlenen çömelleme faseti oluşumu (çift taraflı %21,57), en azından bazı bireylerin yere çömelleme alışkanlığı olduğunu gösterir ki bu hareket hem ev içinde hem de dışarıda çalışırken uygulanıyor olabilir (Köroğlu ve Gözlük Kırmızıoğlu, 2017). Travmalar, daha çok düşme ya da uzuvları sert bir yere vurma nedeniyle gerçekleşmiş olsa da, iki erkeğin kafasına, geriden künt bir cisimle yapılan saldırılar, topluluğun şiddetten çok uzak olmadığını da bir göstergesidir. Çünkü kafaya yönelen darbeler daha çok kurbanın öldürülmesine yöneliktir. Aynı zamanda bireylerden birinin kafatasında travmanın meydana geldiği alana yakın bir bölgede gözlenen iyi huylu tümör oluşumu olan *button osteoma* muhtemelen travmadan kaynaklıdır. Kafasına darbe alan söz konusu iki erkeğin olay anında ölmemesi ve diğer iyileşmiş kırıklar, topluluğun sağaltma yöntemleri hakkında tecrübeli ve bilgili olduklarını işaret eder. Elbette, genç ve iyi beslenen bireylerin, kötü beslenen ve yaşlı bireylere nazaran daha hızlı iyileştiği unutulmamalıdır.

Bu çalışma günümüz Tokat sınırları içerisinde, Niksar Ovası'nda yaşayan bir grup Yakın Çağ insanının günlük yaşamı ve maruz kaldıkları stres hakkında elde edilen bazı verileri sunmaktadır. Bu veriler, bölgede ileride yapılacak çalışmalar için önemli bir başvuru kaynağı olacaktır.

Teşekkür

Yakın Çağ ile tarihlendirilen Tokat/Niksar kurtarma kazısından ele geçen iskelet kalıntılarını çalışabilmemiz için gerekli izinleri veren ve çalışma süresince desteklerini esirgemeyen dönemin Tokat Müze Müdürü Halis

Şahin'e, bu kazı çalışması hakkında her türlü bilgiyi, veriyi bizlerle paylaşan Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fatma Arzu Demirel'e ve Tokat Müzesi Sanat Tarihçisi Uzman Saliha İçen'e yardımlarından dolayı çok teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Açikkol, A. (2017). Adli antropolojide travma analizi. *Türkiye Klinikleri Adli Tıp - Özel Konular*, 3(1), 65-72. <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/tr-adli-antropolojide-travma-analizi-78979.html>
- Aufderheide, A. C. ve Rodriguez-Martin, C. (1998). *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*. Cambridge University Press.
- Bilge, A., Ulusoy, R. G., Üstebay, S., ve Öztürk, Ö. (2018). Osteoartrit (Osteoarthritis). *Kafkas Journal of Medical Sciences*, 8(Ek1), 133-142. <https://doi.org/10.5505/kjms.2016.82653>
- Brickley, M. B. (2018). Cribra orbitalia and porotic hyperostosis: A biological approach to diagnosis. *American Journal of Physical Anthropology*, 167(4), 896-902. <https://doi.org/10.1002/ajpa.23701>
- Brothwell, D. R. (1981). *Digging up bones. Excavation, treatment, and skeletal remains*. Cornell University Press.
- Buikstra, J. E., ve Ubelaker, D. H. (1994). *Standarts for data collection from human skeletal remains*. Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44.
- Camaschella, C. (2019). Iron deficiency. *Blood*, 133(1), 30-39. <https://doi.org/10.1182/blood-2018-05-815944>
- Chae, S. Y., Sim., H. B., Kim, M. J., Jang Y. H., Lee, S. J., Kim, D. W., ve Lee, W. J. (2015). Button osteoma: A review of ten cases. *Annals of Dermatology*, 27(4), 394-397. <https://doi.org/10.5021/ad.2015.27.4.394>
- Çırak, M. T. (2018). A paleopathological form in Spradon: Button osteoma. V. Özkoçak (Ed.) içinde, *Current debates in antropology & archaeology* (s. 55-62). IJOPEC Publication. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1291838>
- Eshed, V., Latimer, B., Greenwald, C. M., Jellema, L. M., Rothschild, B. M., Wish-Baratz, S., ve Herskovitz, I. (2002). Button osteoma: Its etiology and pathophysiology. *American Journal of Physical Anthropology*, 118(3), 217-230. <https://doi.org/10.1002/ajpa.10087>
- Gözlük Kırmızıoğlu, P., Demirelli, E., ve Suata Alpaslan F. (2022). Dara (Mardin) Antik Kenti toplumunda button osteoma. S. Özer, ve Ş. Ünar (Ed.) içinde, *Sosyal ve beşeri bilimlerde araştırmalar. Kavramlar, araştırmalar ve uygulama 2* (s. 1-10). Livre de Lyon.
- Gürleyük, K., (2013). *Geçmişten günümüze Niksar sikkeleri*. Niksar Belediyesi, Tokat.
- Köroğlu, T. (2016). *Tokat/Niksar Yakınçağ iskeletlerinin antropolojik analizi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. <https://hdl.handle.net/20.500.12418/12328>
- Köroğlu, T. ve Gözlük Kırmızıoğlu, P. (2017). Tokat / Niksar Yakınçağ iskeletlerinin antropolojik analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS Journal)*, 5(62), 1-14. <https://doi.org/10.16992/ASOS.13219>
- Lovell, N. C. (1997). Trauma analysis in paleopathology. *American Journal of Physical Anthropology*, 104(S25), 139-170. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1096-8644\(1997\)25+%3C139::AID-AJPA6%3E3.0.CO;2-%23](https://doi.org/10.1002/(SICI)1096-8644(1997)25+%3C139::AID-AJPA6%3E3.0.CO;2-%23)
- Malik, S., Herron, T., ve Rosenberg, N. (2022). Fifth metacarpal fractures. StatPearls [Internet] içinde, *StatPearls Publishing*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK470428/>
- Niksar. (t.y.). Niksar. T.C. *Tokat Valiliği*. 18 Ağustos 2022 tarihinde <http://www.tokat.gov.tr/niksar> adresinden erişilmiştir.
- Ortner, D. J., ve Putschar, W. G. J. (1985). *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. Smithsonian Institute Press. <https://doi.org/10.5479/si.00810223.28.1>
- Ortner, D. J. (2003). Osteoarthritis and diffuse idiopathic skeletal hyperostosis. D. J. Ortner (Ed.) içinde, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains* (2nd ed.) (s. 545-560). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-012528628-2/50058-2>
- Özer, İ., ve Sağır, M. (2003). Dilkaya ve bazı eski Anadolu toplumlarında uzun kemiklerin çevre ölçülerinden cinsiyet tayini. *Antropoloji*, (16), 87-98.
- Roberts, C., ve Manchester, K. (2010). *The archaeology of disease*. The History Press.
- Sevim, A. (1997). Eski Anadolu toplumlarında gözlenen bir paleopatolojik doku bozukluğu: Protic hyperostosis. *Antropoloji*, (13), 229-244. https://doi.org/10.1501/antro_0000000264
- Suata Alpaslan, F. ve Gözlük Kırmızıoğlu, P. (2022). Zeytinli Ada (Balıkesir/Erdek) insanların travma. Z. Gölen ve Ş. Ünar (Ed.) içinde, *Sosyal ve beşeri bilimlerde araştırmalar. Kavramlar, araştırmalar ve uygulama 1* (s. 1-16). Livre de Lyon.
- Torun, N. ve Gözlük Kırmızıoğlu, P. (2015). Tokat (Niksar) İskeletlerinde Diş ve Çene Patolojileri. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(2), 47-70.
- Tural, Ş., Kara, N., ve Alaylı, G. (2011). Osteoporoz genetiği. *Türk Osteoporoz Dergisi*, 17, 100-109. <https://doi.org/10.4274/tod.46855>
- Ubelaker, D. H. (1989). *Human skeletal remains: Excavation, analysis, interpretation*, Second edition. Taraxacum.
- Waldron, T., (2009). *Palaeopathology*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812569>
- Walker P. L. (1986). Porotic hyperostosis in a marine-dependent California Indian population. *American Journal of Physical Anthropology*, 69(3), 345-354. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330690307>
- Walker P. L., Bathurst R. R., Richman R., Gjerdrum T., ve Andrushko, V. A. (2009), The causes of porotic hyperostosis and cribra orbitalia: A reappraisal of the iron deficiency-anemia hypothesis. *American Journal of Physical Anthropology*, 139(2), 109-125. <https://doi.org/10.1002/ajpa.21031>

Weiss, E., ve Heathcote, G. M. (2022). Case study of a rare occipital osteoma related to cranial trauma. *Anthropologischer Anzeiger*, 79(3), 301-313. <https://doi.org/10.1127/anthranz/2022/1502>

Zajickova, K., ve Zofkova, I. (2003). Osteoporosis: Genetic analysis of multifactorial disease. *Endocrine Regulations*, 37(1), 31-44.

2023. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası ([CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

DÜZELTMELER / ERRATA to:

Havuzdere (Yalova) Orta Çağ toplumu bebek ve çocuk iskeletlerinde ağız ve diş sağlığı

Ece Eren Kural^{1*}, İsmail Özer²¹ Arş. Gör. Dr. | Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara - Türkiye² Prof. Dr. | Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara - Türkiye

Antropoloji, (45) (2023), 81-95.

<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1284861>

Makalenin aslı Haziran 2023'te yayımlanmıştır. / The original article was published in June 2023.

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Ece Eren Kural

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

Antropoloji Bölümü

Paleoantropoloji Anabilim Dalı

06100 Sıhhiye, Ankara/ Türkiye

E-posta/E-mail: eceren@ankara.edu.tr

TÜRKÇE

Bu düzeltme, yukarıda künyesi verilmiş makalenin sırasıyla 83 ve 86. sayfalarında yayımlanmış olan Tablo 6 ve Tablo 16'nın bilgilerini düzeltmektedir. Dizgi sırasında oluşmuş bir hatadan ötürü çalışmaya ait olmayan bulguları içermiş bu tablolar aşağıdaki şekliyle düzeltilmektedir:

ENGLISH

These errata correct the given information on Table 6 and Table 16 published on pages 83 and 86, respectively. These said tables which included incorrect results that does not belong to this research due to a layout mistake are corrected as follows:

Tablo 6. Süt dişlerinde dişlerde çürük oranı

Dişler	Üst çene			Alt çene			Toplam		
	G	B	%	G	B	%	G	B	%
i1	16	42	38,1	2	41	4,9	18	83	21,7
i2	9	39	23,1	1	45	2,2	10	84	11,9
c	7	63	11,1	1	55	1,8	8	118	6,8
m1	19	74	25,7	13	87	14,9	32	161	19,9
m2	21	85	24,7	14	98	14,3	35	183	19,1
Toplam	72	303	23,8	31	326	9,5	103	629	16,4

Not. G: Gözlenen, B: Bakılan, %: Gözlenen/Bakılan

Tablo 16. Süt dişlerinde hipoplazi görülme oranı

Dişler	Üst çene			Alt çene			Toplam		
	G	B	%	G	B	%	G	B	%
i1	0	43	0,0	2	42	4,8	2	85	2,4
i2	0	42	0,0	0	48	0,0	0	90	0,0
c	0	61	0,0	1	57	1,8	1	118	0,8
m1	0	70	0,0	0	75	0,0	0	145	0,0
m2	1	78	1,3	0	84	0,0	1	162	0,6
Toplam	1	294	0,3	3	306	1,0	4	600	0,7

Not. G: Gözlenen, B: Bakılan, %: Gözlenen/Bakılan

Sehven oluşan bu aksaklıklar için yazarlarımızdan ve okuyucularımızdan özür dileriz.

We apologize to our authors and readers for these erroneous inconveniences.

2023. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.

2023. Author(s).

This work is an open access article published under Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC 4.0) license.

Atf için / Cite as:

Eren Kural, E., ve Özer, İ. (2023). DÜZELTMELER / ERRATA to: Havuzdere (Yalova) Orta Çağ toplumu bebek ve çocuk iskeletlerinde ağız ve diş sağlığı.

Antropoloji, (45), 81-95, Düzeltme (47) (2023), 60.

<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1412736>

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

ANTROPOLOJİ

